

Over het grondenrecht onder Javaansch Vorstenbestuur

door

P. de Roo de la Faille.

Was op Java onder het vroeger en later Vorstenbewind de grond, evenals thans nog in Soerakarta en Djokdjakarta, eigendom van den vorst, domein? Ja, zeide de oude; neen, de nieuwe theorie, en een wel-sprekend voorstander van die laatste leer is Dr. B. Schrieke, in zijn goed gedocumenteerd artikel „Iets over het Perdikan-instituut”, onlangs verschenen in dit tijdschrift dl. 58 blz. 391 vlg.

De waarschijnlijkheid — want vast staat de theorie niet (anders zou er geen strijd hebben kunnen bestaan) — is, naar het mij voorkomt, dat in den *vóór-Mataramschen* tijd het *grootste* gedeelte van den grond *domein* was, en in lateren tijd dat dit domeinrecht zich over het geheele gebied uitstreckte, en dat, zoowel in vroeger als in later tijd, het domeinrecht in zijne gevolgen inderdaad algemeen als recht *erkend* werd.

Na kennisneming van het voornaamste, dat over het Javaansch grondenrecht is geopenbaard; na studie ook van hetgeen het werkelijk leven nu nog te zien geeft; na vergelijking met hetgeen elders in den Archipel aan grondenrecht wordt aangetroffen, ben ik tot deze laatste slotsom gekomen, en duidelijk is mij dit domeinrecht geworden door het onderzoek, in 1895/7 gehouden op Lombok naar de rechten door den vorst, de aanzienlijken en de bevolking op den grond aldaar uitgeoefend zooals die tijdens het bewind van den laatsten Hindoe-Balineeschen vorst op Sélaparang bleken te hebben gegolden. Eene uiteenzetting en eene

historische verklaring van dit Lomboksche grondrecht is voor kort gepubliceerd in Adatrecht bundel XV blz. 131 vlg.

Hier zal aan de hand van Dr. Schrieke's artikel over Javaansch grondenrecht het voornaamste worden aangestipt, hetgeen mij van diens zienswijze doet verschillen.

Wordt van de op blz. 396 gestelde conclusiën de eerste onderschreven (n.l. dat het oorspronkelijk karakter van het perdikan-instituut niets anders is dan vrijdom van aan den vorst verschuldigde verplichtingen of toewijzing van vorstelijke bevoegdheden, voortvloeiende uit diens eigendomsrecht), niet alzo de uitspraak, dat het eigendomsrecht van den vorst op den grond oorspronkelijk op Java evenals in Voor-Indië practisch slechts omvatte de bevoegdheid tot belastingheffing.

Lijkt het mij niet zoozeer bezwaar voor Java zich te beroepen op de toestanden in Voor-Indië in het algemeen — want Voor-Indië is een wereld van landschappen en vorstendommen geweest —, overwegend bezwaar heb ik tegen de gelijkstelling van „de doctrine der Hindoesche wetgeleerden” met het werkelijk gegolden hebbend recht óók voor Voor-Indië zèlf.

„It must however” — schreef Burnell ¹⁾, de vertaler van Manoe's Wetboek —, „be once more clearly and distinctly asserted that these books (the dharmacastra) were merely consulted in order to ascertain the law as it was divinely fixed from all time. They were not Codes, nor were they promulgated by the authority of any sovereign; indeed such a supposition is impos-

1) The Ordinances of Manu, translated by Arthur Coke Burnell (1884), Introduction XXXV en XXXIII. vgl. voorts (mede de noten) Adatrechtb. XV 173/4. Zie voorts Kern in Adatrecht I 197/8; daar blijkt, dat het buitrecht door de Hindoes werd erkend: By conquest kingly power is obtained, and property in house and field which belonged to the enemy.

sible to any one who has some acquaintance with Indian ideas. The king was to ascertain the law, and to aid him he had Brahman assessors English lawyers, even with the Pentateuch before their eyes, have as yet failed to see that law is in India not differentiated from what is elsewhere matter of religion. The Manawa dharmasāstra is then essentially a religious book, and not, as in England and most of Europe, a profane treatise on mere law".

Zien wij nu echter eens toch naar Voor-Indië, dan ontwaren wij, dat de strijd — is de grond al dan niet landsdomein, tijdens het Engelsch bestuur al tamelijk even oud is als bij ons op Java, en dat ook daar de nieuwere opvatting is gelijk aan de thans bij ons verkondigde. There is no reason to suppose — schrijft Baden Powell o.a. ¹⁾ — that in the time (whatever the true date may be) represented by the Law of Manu, the claim of the king to be owner of all land was as yet asserted. Nothing of the kind is mentioned in the Code or in any other available text. But the fact of the King having a share in the produce naturally put him in a position to exercise a degree of control, the limits of which, in fact, depended on his own sense of what was right En verder: What ever may have been the precise date to which the right of the State to be superior owner of the soil may be carried back, it is certain that no ancient Hindu authority can be quoted for it; nor is it consistent with the genuine principles of the Muhammedan law. On the other hand, by the beginning of the eighteenth century and in some cases of conquest long before that, all the rulers of the Muhammedan States, and all the local Rajas who were conquerors and mostly foreigners, were found *de facto* to claim the superior ownership of every acre of their dominions. And this right is asserted by the Native State to the presentday".

¹⁾ B. H. Baden Powell, the Indian village community (1896) blz. 207 en 209.

Hiermede komen wij tot het hart van de kwestie: 's vorsten recht op den grond was oudtijds ook op *Java gegrond op verovering*, en dit verschilt alweer niet van hetgeen o.a. in Engeland het geval is geweest bij de invasie van Willem den Veroveraar (*Doomesday book*), en in Frankrijk bij de verovering des lands door de Franken. ¹⁾ Het komt er daarom buitengewoon op aan, of verovering, en zoo ja in welke mate, deze heeft plaats gehad, en wat de veroveraar heeft beslist ten opzichte van het veroverd gebied.

Men zal daarom in den tegenwoordigen Balischen rechtskring, welke Bali en Lombok omvat, het *Lomboksche* grondenrecht niet eenvoudig mogen aannemen als geldend tevens voor *geheel Bali*. Op Bali toch werd in onzen tijd juist de Lomboksche vorst als bijzonder machtig en rijk beschouwd door zijn beschikking over het krachtens — tamelijk recente — verovering verworven uitgestrekt domein gebied. Op Bali was de toestand niet precies gelijk meer. Wel is ook Bali veroverd van Java uit door op het nieuwe gebied zich neerzettende vorsten, maar de alleen heerschappij van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng is reeds in de 17e eeuw uiteen gevallen, ²⁾ en langzamerhand ontstonden verschillende rijkjes, in welke de vorst in geenendeele zoo machtig was als de vroegere evengenoemde oppervorst en diens latere evenknie, de vorst van Lombok. Die kleine vorsten hadden machtige mededingers die soms zeer moesten worden ontzien, en hun domein slonk op allerlei wijzen, vooral door verkwistende levenswijze; en, noch oorlog met naburen noch het naastingsrecht (tjampoet), dat op misdadigers

¹⁾ A. Thierry, *Récits des Temps Mérovingiens* enz. I blz. 203 vlg.

²⁾ Vgl. over het sawahbezit in het Kloengkoeng van onzen tijd *Adatrecht* XV blz. 37 en 374, in welk laatste bericht wordt gezegd dat in Kloengkoeng sawah pengjajah kon worden verkocht, in strijd met het mêêgedeelde op blz. 37, en dit laatste bericht lijkt mij juist.

en op zonder vrouwelijk oir overlijdende Balineezen — vooral van de lagere kasten — grif werd toegepast, was in staat om den vorst van die kleinere rijkjes *uitgestrekte* domeinen te verschaffen. Vandaar ook dat op Zuid-Bali veel grond eigendom was van hogere en lagere Balineezen; vandaar mede dat bijv. in Bali en Gijanmar ter versterking van 's vorsten schatkist veel werk gemaakt werd van het waterrecht, de soewinih; ¹⁾ was de eigendoms *grond* vrij van lasten, het *bevloeiingswater* was dit *niet*, en daarom werd de bevloeiingsheffing, de soewinih, aldaar opgedreven en gelegd ook op eigendomsgrond. Maar indien ergens op Bali een vorst door verovering zich meester maakte van gebied, dan trad het veroveringsrecht weer in werking, en men make zich geen illusie over eerbiedigen van de rechten der onderworpenen, vooral niet van de gewone bevolking, de Soedra's of éka djati, dan wel zooals ze gemeenlijk heeten de kaoela's; bij honderden zijn Balineezen in den ouden tijd als slaven verkocht en nog in onzen tijd zijn heel wat onderhoorigen die uitgeweken waren teruggevorderd door de Balineesche vorsten als hun toebehoorende slaven (pandjak).

De staat van oorlogvoeren, veroveren, buitmaken is op Java zoo oud geweest als Java zelf is. Rijken kwamen op en gingen onder in bonte warreling. Heerschappijen als die van Modjopahit en Mataram (onder Sultan Ageng) vestigden zich en breidden zich uit, krachtens herhaalde oorlogen tegen naburen of opstandige vazallen; en noch de Hindoe's, noch de Mohammedaansche vorsten zijn groot en machtig geworden anders dan door oorlogvoeren en door toepassing van het — algemeen menschelijk — buitrecht, en daarop hebben wij te letten.

Dat op oud Java *naast* 's Vorsten domein eigendom bestond van rijksgrooten en lageren — dat deze hun

¹⁾ Vgl. Adatrechtb. XV blz. 152 noot 2 en blz. 148 noot 3.

eigendom konden verkoopen ¹⁾ aan anderen —, wij weten het uit oud-Javaansche oorkonden, en op Lombok mede was nog heel wat grond niet-domein, eigendom van hoogere en lagere Balineezen en Sasaks, — maar — die eigendom ging terug tot schenkingen van den vorst uit ouderen of lateren tijd, en — dit leert het voorbeeld ook van Lombok — dergelijke grond was *vrij*; daarvan werd ten behoeve van den vorst geen belasting, geen landrente (d.i. pacht), geen verlagende vorstendienst geheven. ²⁾ Ook dit begrip is niet alleen tot Java beperkt geweest; in oud-Holland was bijv. oorspronkelijk de adellijke grond vrij. ³⁾

Op Lombok — en dit is m.i. ook op Java het geval geweest — werd aan den vorst de zgn. belasting — lees landrente — opgebracht door de domein in pacht hebbende kleine luiden, en deze waren het mede, die de ook reeds in Modjopahit bestaan hebbende vorstendiensten (poetadjenan van bwat en adji enz., de latere damel, ajahan enz.) verrichtten, en onder dien last gebukt gingen.

Tenzij het tegendeel te bewijzen is, mag m.i. vrijelijk worden aangenomen, dat werkelijke eigendomsgrond op oud-Java vrij was van lasten, uitgezonderd kleine heffingen (getuigen-gelden enz. bij verkoop), misschien ook waterrecht of iets dergelijks.

Wij weten, dat bij toewijzing van oud-Javaansche perdikanstichtingen de geprivilegeerde kreeg „pramana i sadrabya hajinja”, d.i. de beschikking over *wat des*

¹⁾ Vgl. Kern in Meded Kon, Acad. afd. Letterk. 2e R X blz. 6 en in Adatrechth. I 198.

²⁾ De pacht van dien eigendom (padjeg of oepeti) kwam aan den eigenaar, den houder der schenking, die deze landerijen door zijn slaven tegen pacht (deelbouw of pacht in geld) liet bewerken.

³⁾ Mr. N. G. Pierson, leerb. der Staathuishoudk. 1902 II blz. 272:..... reeds vroeg is in ons land de vrijdom van belasting die de adel aanvankelijk genoot, omdat hij krijgsdienst verrichtte, opgeheven, enz.

Konings is; ¹⁾ of ook wel luidt het: de „bhoekti”, d.i. het genot van al wat des vorsten was op het geprivilegieerd gebied, en onder dien term *kunnen* dan vallen belastingen in onzen zin des woords, maar tot deze rekene men niet hetgeen de geprivilegieerde genoot van het binnen het vrijheerlijk gebied liggend domein; daarvan was geen *belasting* verschuldigd — maar *pacht* en/of *diensten*, en de begiftigde had toen namens den vorst, evenals nu nog in de Javaansche perdikan desas, die bevoegdheid over den grond, welke de landsheer zelf had, — eene bevoegdheid, die voortvloeide uit het eigendomsbegrip, — en, gelijk wij nader zullen zien, slechts betrekkelijk werd beperkt door twee vooropstaande, zeer begrijpelijke begrippen: de begiftigde moest zorgen dat geen volksverloop ontstond, dus het weten te vinden met zijn onderhorigen, en hij moest uiteraard zich hoeden voor de ter plaatse geldende uiterste grens, welke — in compensatie tot de geeischte verplichtingen — te stellen was aan de toewijzing of het laten van een stuk erf- of bouwgrond aan den in deelbouw of op andere wijze het land exploiteerenden kleinen domeinpachter of kroonboer.

De vorst van Modjopahit had rijstpakhuisen, welke — verhalen de Chineesche berichten over Java verder — gevuld werden door de „tienden” van de landbouwgronden, die in natura werden opgebracht. Mits gelezen in het licht van het vorenstaande: rijstpakhuisen dus, gevuld met de padi, door de kroonboeren van domeingrond opgebracht krachtens de toen gegolden hebbende regeling van de domeinpacht, is die merkwaardige mededeeling als een belangrijk historisch feit te aanvaarden. Daaruit echter te concludeeren,

¹⁾ Dr. Schrieke vertaalt dit als: de beschikking over des vorsten aandeel, doch van „aandeel” wordt niet gesproken, en het bezigen van dit woord zou n.h.m.v. allicht het vermoeden wekken, dat in deze bewijsplaats een argument is te vinden voor het bestaan van een Hindoesche belasting op grond.

dat onder Modjopahit een belasting en wel van 1/10 in natura van allen grond werd geheven (aangenomen nog dat het Chineesche woord inderdaad precies met ons begrip „tiende” is gelijk te stellen) is m.i. niet geoorloofd, waar toch die Chineesche berichten — zonder nader bewijs — bezwaarlijk als tot in détails nauwkeurig kunnen worden aanvaard, en de Javaansche toestanden uit lagere tijden zeer sterk gelijkenis vertoonen met de Lomboksche, die op 's vorsten domein betrekking hebben.

Terecht beschrijft Dr. Schrieke als vaststaande, dat op oud-Java privaat-eigendom, zelfs van woesten grond, rehtens heeft bestaan, en dat de particuliere bezitters daarvan hun grond konden verkoopen of als vrome gift wegschenken; — ook in het licht van het Lomboksche grondenrecht volkomen aannemelijk, maar — en hierop worde nadrukkelijk gewezen — naast dit particulier bezit (of eigendom) lag uitgestrekt domein, en de bewerkers daarvan (d.i. ongetwijfeld verre het meerendeel der lagere bevolking) hadden eigenlijk geen andere rechten dan die uit deelbouw dan wel vorstendienst- prestatie voortvloeiden; van welken omvang die „rechten” waren, meen ik dat zal moeten worden afgeleid uit hetgeen latere tijden daaromtrent leeren, dus bij inductie en analogie, en óók met een beroep op de Hindoe-Balineesche begrippen, welke op Lombok geconstateerd zijn, voor zoover die begrippen kunnen verklaren en aannemelijk maken wat ons niet duidelijk is op oud-Java in den Hindoe-Javaanschen tijd.

Met betrekking tot de Javaansche perdikan-stichtingen in het algemeen aanvaardend hetgeen Dr. Schrieke in de hoofdstukken B. C. en D. van I concludeert, kom ik tot den Mohammedaanschen tijd, maar dan moet ik reeds terstond ook vooropstellen, dat mede voor die periode van den beginne af aan de oorlogstoestand op Java als het ware de normale was,

en dit kan bezwaarlijk ander gevolg hebben gehad dan dat des veroveraars recht in ruime mate gegolden heeft.

Modjopahit kwam ten val door de verbonden vorsten van Demak en de groote havensteden. Demak oorloogde west en oost en zuidwaarts, tot in Bantam en Banjoemas bewogen zich de legerscharen, terwijl Bagelen van Demak zijn mantri domas indeeling ontving; Padjang wierp Demak omver en drong door tot Zuid-Preanger; en Mataram — nu, dit rijk oorloogde tot de onmacht om zich te handhaven al duidelijker zich afteekende.

Met het rijk van Bantam dan is het niet anders geweest; Bantam, Soenda-klapa en Pakoewan zijn gewapenderhand (met hulp o.a. van Demak) veroverd, en, lezen wij dan in de Sedjarah Banten, wanneer Maplana Joesoep na Pakoewans val dit rijk opdraagt aan Soesoehoenan Goenoengdjati te Cheribon: Noelja Panembahan ngatoeraken djarahan sakatahing kang tinoelis, maka ngandika Soehoenan Woekir Djati: Kapryé tingkahé andoem djarahan? éwoeh béda ¹⁾ wong kadi ikoe andoem ing wang sapinten kéwala, karana wewatek iki lamoen soetanja ²⁾; ganimah Pakoeng wati, jèn sakilèn Krawang ikoe ya dadya ganimah néki Soerasowan ikoe dadya miliknja; maka tanpa doewé oeni, sampoen palastra soewé raosing kardi enz.

M.a.w. het veroverd rijk werd als buit beschouwd en gedeeld tusschen Bantam en Cheribon met als grens het landschap Krawang, d.i. ongeveer of grofweg de rivier Tjitaroem, gelijk andere overleveringen ook mededeelen.

Is het op het oogenblik nog niet de tijd om voor Bantam de ontwikkeling van het grondenrecht te behandelen, — het is mij bij deze aanhaling bepaaldelijk er om te doen aan te toonen, dat de toepassing van het veroveringsrecht met betrekking tot gebied evenzeer

¹⁾ Verdeeling.

²⁾ Zoon.

door de Mohammedaansche als de Hindoesche vorsten plaats vond, en dan verbazen wij ons niet meer, dat in het vroeg-Mohammedaansche wetboek, dat misschien ook in Demak gegolden heeft, de zgn. Soerja Ngalam ter loops de uitspraak voorkomt ¹⁾: Er is de Vorst alleen die de geheele landen bezit, wijl landen niet ververkocht mogen worden, maar wel de opbrengselen daarvan”.

Dr. Juynboll heeft in Adatrechtbundel X blz. 355 het veroveringsrecht behandeld uit een islam. oogpunt, en als niet beslist verwerpelijk gesteld, dat sommige vorsten in N. I. zich volgens de Mohammedaansche wet als eigenaar van het gebied hunner heidensche onderdanen beschouwen. „Toch” — vervolgt Dr. Juynboll — mag zulk gebied eener onderworpen heidensche bevolking krachtens het Mohammedaansche recht niet als eigendom van den Vorst worden beschouwd.

De theorie eischt veeleer, dat het onvervreemdbaar domein ten bate van alle geloovigen vorme”. De theorie, de doctrine, ongetwijfeld; maar dat in Bantam de Sultan zich wel degelijk als eigenaar van den grond beschouwde, met uitzondering alleen van de vermoedelijk niet overtalrijke perceelen, welke door hem of zijn voorzaten aan familieleden en gunstelingen waren weggeschonken; en dat het abdi-schap ²⁾ van een groot deel der bevolking een geweldigen omvang heeft gehad oudtijds in Bantam, — dit stel ik mij voor later nog eens afzonderlijk te behandelen, wanneer daartoe gelegenheid zal zijn.

Keeren wij thans tot Demak terug.

„Toen het rijk Modjopahit, door dat van Demak omstreeks 1470 ³⁾ onzer jaartelling ten onder gebracht werd — aldus in 1846 Van de Poel in T. N. I. VIII. 3, blz. 177 over de Bageleensche kleine adellijken, die den

¹⁾ B. K. I. Nieuw Volgr. dl. VI (1863) blz. 40.

²⁾ Vgl. Eindrésumé III blz. 2 noot (a).

³⁾ Dit jaartal luidt, na Rouffaers nauwkeurig onderzoek ter zake thans $\pm$ 1520.

titel van kentol (ki êntol) droegen, welke titel in Bantam ook nog bekend is, — werden door den vorst van Demak naar de landstreek Bageleen gezonden veertig *mantrie domas* (Domas beteekent, volgens gewonnen informatiën acht honderd, dus mantries over acht honderd”), van welke mantries de overlevering destijds nog de standplaatsen wist op te geven. Deze domas-indeeling wordt ook vermeld in de door Knebel vertaalde Babad Pasir, ¹⁾ waar verhaald wordt dat door Demak het voormalig rijk van Pasir loehoer in Banjoemas (vgl. de latere naam Dajeuh loehoer) wordt gebracht tot het ware geloof en onder wapendruk tevens wordt ingelijfd, waarna ten slotte de bij den Sultan wegens voorspoedige krijgstochten in gunst staande Adipati van Pasir gouverneur wordt over het zuidelijk gebied van Demak, gelegen tusschen Krawang met de Tjitaroem in het Westen, en Kedoe met den Soembing en Sindoro in het Oosten: eh djbeng Pasir sira mengko ingsoen pitajani angrèhaken boemi woeleng ngewoe domas, ing salebak woekirira, miwah poepoes gemboeng néki ²⁾ bangbang pangaloem-aloem-nja, ³⁾ sarta amis batjinéki ingsoen ora ngawroehi, mongso bodowa; ana déné watesnja: ija pangolonireki apan ija wates wates Oedoeg-oedoeg Krawang, wondéné pangétanira ikoe kang kinarija wangkid ingngaran Toegoe Mengangkang, ya ikoe Goenoeng Soembing, enz.

Hier vinden we de domas-indeeling weer terug (bedoeld zijn uiteraard domas karija of 800 zgn. bouws) en nu zegt de Babad Pasir wel, dat destijds de Adipati van Pasir bij zijn jaarlijksche hofreis niets behoefde op te brengen (parentahira Soeltan jen kala mlebèng Negari pendak Moeloed tan mawi sesanggan), maar uit den tijd van Padjang verhaalt ons de Babad Tanah

1) Verh. Bat. Gen. 51.

2) Met allen opgroei(?)

3) Met de hoogste macht bekleed.

Djawi (blz. 131), dat de mantri pamadjeggan van Bagelen hun cijns aan den vorst opbrengen: — kala semanten para mantri pamadjeggan ing tanah Kedoe toewin Pagèlèn sami soemêdja loemêbêt sowan dateng Padjang, badé sami ngatoeraken boeloe bektinipoen enz. De naam van dezen cijns boeloe-bêkti zal wel bestaan uit woeloe (vgl. pawoeloe-banjoe enz.) en, giste indertijd Dr. Brandes: wijakti (zeker, vast), m.a.w. padjeg d.i. landrente beteekenen, en deze zal in dit geval vermoedelijk wel uit geld hebben bestaan, want bij de toenmalige vaak lastige of ontbrekende wegen kan er van padivervoer op groote schaal bij afstanden van beteekenis bezwaarlijk over land sprake zijn geweest.

Onder Demak's regeering vermeldt de Babad verder reeds de rijksindeeling in karija's en de toewijzing van wat wij noemen apanages; Raden Djaka Tingkir — verhaalt de Babad Tanah Djawi blz. 74 — sarêng sampoen atoet enggènipoen krama ladjêng kadadossaken Boepati ing Padjang, kaparingan lênggah siti kawan éwoe karya pasowanipoen dateng Demak sabèn tahoen", en van zijn Patinggi van Mataram zegt de Sultan van Padjang dat hij staat over 800 karjo (blz. 122): ing kang dipoen rêh siti woloeng atoes karya.

Tot op heden bestaat — hoezeer verworden — diezelfde rijksorganisatie in lenggahs en padjeg of vorsten-dienst (gladag) presteerende ressorten, elk tellende een bepaald aantal djoengs of karja's, en te dien einde vond bij tusschenpoozen plaats een fiscale opneming — de tjatjah panèwon — die tot grondslag diende aan de organisatie des rijks.

Zulk een tjatjah panèwon ¹⁾ was o.a. die van Ki Poespawangsa in de Preanger Regentschappen, welke vermoedelijk ± 1650/53 onder Mangkoerat heeft plaats

¹⁾ Deze opneming had niet alleen ten doel geld of rijst in handen te krijgen; „de padji — schreef Van Goens — (moet) op alle dorpen aan 's Konings ontvangers geleverd worden, ende tot rijst gestampt, ende nae de zeehavens op ijder Gouvernement

gevonden en waarvan flauwe nagalmen in Preangerbabads tot ons zijn gekomen.

We zijn hiermede geraakt in den Mataramschen tijd, en Dr. Schrieke behandelt daarbij o.m. (Blz. 408) den pijagem van den Wedana Soekakarta en diens vrijstelling door den vorst wegens zijn verdienstelijke trouw bij den afval van Dipati Oekoer. Bij dien pijagem sluit zich aan de aanstellingsakte van den eersten regent van Soekapoera, Wira adég daha, toemenggoeng over 1.000 tjatjahs, en het komt er voor ons op aan, wat die pijagems werkelijk bevatten.

Nu is het met die pijagems eigenaardig gesteld. Tevergeefs deed Dr. de Haan moeite om dien pyagem te doen fotografeeren: ¹⁾ een origineele akte was er niet, de copie was verdwenen. Naderhand wendde ook ik nog een poging aan doch vernam dat het schriftuur (de copie?) indertijd was afgestaan aan den toenmaligen Assistent-Resident van Soemedang, A. W. Kinder de Camarecq, die zich voor dergelijke onderzoeken interesseerde, ²⁾ en sedert door de Regentsfamilie niet meer was terugontvangen. Men vraagt onwillekeurig: hebben die pijagems wel bestaan? Zijn zij niet een nagalm of een pieuse fictie, ontleend aan eigen babads?

(Behoort bij toelichting blz. 32).
verdeeld" (derhalve ten verkoop aan handelaren en tot uitvoer) — maar ook voor de oproeping van gewapenden. De hoofden hiervan (schreef Van Goens) zijn gesteld over 1000 ende over 100 somtijds ook over 50 en 25, ende werden gemeenlijk de grootste mantrijs, de kleine loeras genaempt Vgl. den titel panèwoe enz. — Dat de krijgsmacht geen sinecure was, leest men bij De Jonge IV 292/3 waar blijkt dat Sultan Ageng wel eens van Juni tot October in het veld stond, en soms (blz. 62) tot 300.000 man geschat werd onder de wapenen te hebben.

¹⁾ De Haan Priangan III blz. 59 noot.

²⁾ Vgl. Tijdschr. Bat. Gen. dl. XI.

De aanstelling der 3 ¹⁾ Preanger-regenten over Bandoeng, Parakan Moentjang en Soekapoera met 1.000 tjatjahs elk wordt ook verhaald in de babad Bandoeng. Deze geeft daarvan twee lezingen van welke alleen de tweede spreekt over een bijzonderheid ten opzichte van Soekapoera, naar aanleiding van des mantri's hulp tegen Oekoer.

Poenika kaendjingipoen Raden Astamenggala ginandjar dinadossaken Toemenggoeng Wira-angoen², angloengoeh ing negara Bandoeng, serta winèpèhan tjatjah saking Timbanganten woloeng atoes; klawan ki ngabehi Somahita dīnadossaken Toemenggoeng Tanoebaja, angloenggoeh ing boemi Galoenggoeng klawan kendaga lantènipoen; moewah Oedjang Srana dinadossaken Arija Wangsa Koesoema angloenggoeh ing boemi Indihyang, Raden Wirawangsa dinadossaken Toemenggoeng Wira Andeg daha angloenggoeh ing boemi Soekapoera klawan kendaga lantenipoen pisan, tetapi ipatipat Kang Djeng Soesoenan: ing bésoek jan woes pitoeng pandjenengān silep sadela, ki Wirawangsa lakoené miloe angloeroeg maring Oekoer manira ora idin.

Men vindt dus hier evenals in de akte-Soekakarta een zinspeling omtrent iets dat na 7 geslachten zou

¹⁾ In de papieren uit de Bekelan Mandala (regentschap Soekapoera der Preanger-Reg.) Not. Bat. Gen. dl. 31 (1893)p. CIII wordt gezegd, dat de onder Padjang wegens doodslag van 's Vorsten gandéks naar Ajak (Banjoemas) overgebrachte lieden uit Mandala onder Mataram vergunning kregen terug te keeren, en alstoen „katitipakèn dateng mantri tiga sakawan rangga”; d.w.z. naar het mij voorkomt, werden overgevoerd naar de Preanger-regenten, de drie mantri's (regenten) van Soekapoera, Parakan Moentjang (of Galoenggoeng) en Bandoeng, en (over wien stond) den Rangga (Gempol) van Soemedang. Vgl. bij Van Rees, Overzicht het op blz. 82 aangehaald briefje van den Pangeran Adipati van Soemedang dd. 2 Juni 1685; voorts volksverhaal (lees Babad) en blz. 24 extract Hageman.

gebeuren, namelijk hier een kortstondige verdwijning, terwijl in den zgn. Soekakartaschen pijagem bepaaldelijk gezegd wordt dat de séba — verplichtings — vrijstelling zou ophouden. Die vrijstelling — omgezet in de zgn. oorkonde in een perdikan-verklaring — wordt voor de drie regenten van Soekapoera, Bandoeng en Parakan Moentjang niet beperkt tot een bepaalden duur, tenzij men in het bevel om „zeven maal vreugdekreten te te doen hooren” eene zinspelning mag lezen op de bewuste 7 geslachten. Het in de Bandoengsche Babad vermelde motief is echter uitermate vreemd (Oekoer toch heeft zich immers verzet tegen den Sultan en werd daarvoor gestraft), — maar is de Soekapoerasche voorstelling aannemelijk?

In zooverre wel, dat vrijstellingen van padjegverplichtingen wel eens voorkwamen ter zake van verdienstelijke verrichtingen: in de Babad Tanah Djawi blz. 124 wordt bijv. verhaald, dat de Sultan van Padjang den nieuw benoemden Senapati van Mataram voor *één jaar* ontsloeg van de verplichtingen om te séba; en in later tijd werd door den Soloschen zelfstandigen Prins Mangkoenegoro het district Pontjo Sedowo van alle belastingen vrijgesteld, omdat het hoofd daarvan indertijd zijn grootvader Mas Said met opoffering van eigen leven en dat zijner familie had gediend. ¹⁾

Maar de Soekakartasche zgn. pijagem ²⁾ ziet er raar uit, vooral het dwaze „dat niemand hem dwarsboome in zijn wil, westwaarts tot Bantam, noordwaarts tot Cheribon”, en het lijkt mij meer aannemelijk, dat Soekakarta wel is „vrijgesteld” geweest, maar niet door

¹⁾ De Java-oorlog van 1825/30 dl. VI (E. S. de Klerck) blz. 281.

²⁾ Bij Van Rees t.a.p. blz. 21 noot; zie ook de Haan Priangan III 56 vlg. van dezelfde blz. 87—88 over Soekapoerasche familieintrigues met betrekking tot Tjipanaha (1706) en Mandala, welke landschapjes benevens Bodjongeureun in den bewusten pijagem worden genoemd.

den Sultan doch door zijn familielid, den Regent van Soekapoera, — en dat de zeven-geslachten-vrijstelling zoowel in den Bandoengschen ¹⁾ als den Soekapoeraschen Babad een zinspeling is op de in het begin der XIXe eeuw plaats gevonden hebbende opheffing van ²⁾ het geheele Regentschap Soekapoera onder den Gouverneur-Generaal Daendels, welke slechts van korten duur was geweest (silêp sadéla).

En hoe staat het nu verder met de ontheffing van Soekapoera's Toemenggoeng (en van de regenten van Bandoeng en Parakan Moentjang mede?) om diensten te presteeren enz. aan Mataram?

Volgens Holle's vertaling zou, behalve onderscheidingsteekenen en geschenken, Wira Adegdaha hebben gekregen: van 's vorsten onderdanen, staande onder de twaalf wedana's 300 man, en vrijgesteld zijn jegens de grooten van Mataram: den Panembahan van Cheribon enz. enz. Maar dit kan niet juist zijn, want — en dit weten wij ook van elders — de bewuste Regenten, ook die van Soekapoera, stonden over een gebied van *duizend* tjatjahs. Nu geeft de tekst: lan pasihan ratoe, sarta titijang kawoelaning ratoe wedana kalih welas désané wong tigang atoes dèn perdikakaken déning wong agoeng Mataram kang kalébêt ing srat: Panembahan Tjirebon enz. Het geen m.i. ook kan beduiden: èn 's Vorsten gift was een kendaga, een lanté enz.; *en van de onderdanen des*

1) Deze is afgesloten, zoo niet opgesteld, althans omgewerkt, ten jare 1866.

2) De Haan Priangan IV blz. 868 en 870 als ook M.L. van Deventer. Het Nederl. gezag over Java sedert 1811 dl. I blz. 117 (brief van 1816) — Uit de Haan Priangan III blz. 88 blijkt inderdaad dat, na dezen zevenden Regent van Soekapoera die in 1807 overleed diens zoon, Regent geworden, al heel spoedig zijn Regentschap zag opheffen; ook bij Van Rees t.a.p. blz. 112—3 en de herstelling blz. 130.

3) Déning gelezen als „Wondéning”.

vorsten onder de twaalf wedana's werden 300 vrijgesteld. De rijksgrooten nu ²⁾ van Mataram, die in het geschrift werden vermeld, waren: de panembahan van Cheribon enz.

Dat er perdikans waren in de Preanger van 's Vorsten wege is niet onwaarschijnlijk; Holle gewaagt ¹⁾ onder andere van de in het district Karang gelegen perdikan dessa Pamidjahan, ²⁾ welke instelling door Poespawangsa, dus van wege den Vorst, heet te zijn bekrachtigd of verordend. Waar nu in den babad Pasir (blz. 150) gezegd wordt dat in genoemd regentschap Pasir het gebied ten noorden van de kali Pantjoer was *Kapoetihan*, ten zuiden daarvan *Panèwon* meen ik — hetgeen voor de fiscale berekening ook juist is —, dat 's Vorsten perdikan desas *niet* begrepen werden in de Regentschapstelling; die perdikans, ³⁾ stonden immers onder den te Mataram zetelenden hoofdpangoeloe, de narawitas onder den Rijksbestuurder, terwijl daarentegen de over panèwon staande regenten hadden te zorgen dat de daarvan door hen op te brengen padjeg en diensten gepraesteerd werden door hun eigen volk *buiten* de zgn. vrije desas.

Aan eene vrijstelling, een perdikan-maken van het heele regentschap Soekapoera geloof ik, om de hooger aangeduide redenen, niets, wèl kunnen in de Priangan vrije desas gelegen zijn geweest. Wat dit „vrij” voor de bevolking, den kleinen man, beteekende, zullen wij later zien.

Het is misschien ook niet kwaad er aan te herinneren, dat, toen de Preanger onder de Compagnie kwam, de regenten hier poogden hun oepeti-verplichtingen te

¹⁾ T. B. G. 17 blz. 345 en Verh. Bat. Gen. 39, Van Rees, 20 noot.

²⁾ Vgl. hierover ook Rinkes in T. B. G. dl. 52 blz. 556.

³⁾ Het is echter niet onmogelijk dat het Soekapoerasche Pamidjahan perdikan is gemaakt door den Regent zelf, die toen los was van Mataram.

verheimelijken, zoals wij bij De Haan Priangan III blz. 180 ten jare 1685|6 vinden meêgedeeld.

Waren er dan in Mataram in het geheel geen „vrije” landschappen? In zekeren zin vermoedelijk wel.

Mardika- vrijheer- kan geweest zijn de onder Matarams (door den betrokkene erkende) souvereiniteit staande vazal van Cheribon, Pangeran Ratoe, later ook genoemd Panembahan Girilaja, de oude „Koning”, ¹⁾ dien de Haan in 1622 te Cheribon aantrof, en die de goeroe van den Soesoehoenan zou zijn geweest volgens de Sedjarah Banten, een „heylich” man. Van de Cheribonsche bevolking toch schreef Speelman in 1677, ²⁾ dat zij destijds „liefst wilde blijven onder de voorgaande gehoorzaamheid van den Soesoehoenan, die hun niet te bijster zwaar gevallen is; want hunne eigene Heeren door hunne stadhouders 't gebied gevoerd hebben, en zelve de inkomsten trokken, zonder dat de Soesoehoenan daarvan eene enkele penning profiteerde, zoodat hun inwoning ten hove bij Mataram, onverminderd hun aanzien en respect in qualiteit van de aanzienlijkste rijksstenden, het eenige servituut schijnt te zijn, dat zij te dragen hadden, en voor het gemeene volk dat zij met anderen om zekeren tijd van ³⁾ maanden

¹⁾ Zie bij De Haan, Priangan III blz. 33 vlg.

²⁾ De Jonge Opkomst VII blz. 161.

³⁾ Men kan hier lezen vermoedelijk het getal zes, en in dier voege was de dienstplichtige een half jaar in opkomst, een half jaar vrij. Aldus bijv. in de afdeeling Keboemen van Bagelen; Eindrésumé II Bijlagen 58 ad. 1. Gedurende dien tijd misten de sikêps het gebruik hunner sawahs, en werden zij door de achterblijvende helft (welke de sawahs bewerkte) voorzien van leeftocht en reisgeld; Eindr. I blz. 61 noot bij Bagelen. Dit was dus een praestatie om en om, die ook elders bestaan heeft. — Over den zesmaandelijken dienstplicht in Banjoemas oudtijds, de G. G. Boud bij Van Deventer, het Landelijk stelsel II blz. 648|9; in Cheribon gold oudtijds mede het tjatjah- en sikepstelsel, en onder de Compagnie kwamen jaarlijks uit tal van sikeps voor de Bataviasche gracht- en havenuitmoddering, als ook voor de suikermolens in de Bataviasche Ommelanden, welke anders bezwaarlijk hadden kunnen werken; vgl. Baud bij V. Deventer,

gingen aflossen om de Pangerans daar ten dienst en tot gevolg te strekken”.

Een ander voorbeeld ¹⁾ uit veel later tijd is de Solosche Pangeran Mangkoenagara, de bekende Raden Mas Said, die in den oorlog welke leidde tot de splitsing van het oude rijk in de Sultanaten van Soerakarta en Djokjakarta, de zijde van Mangkoeboemi, Djokja's eersten Sultan, had gehouden en zelfstandig prins werd in 1757 met een gebied van 4.000 karja's. „Hij verkreeg, extraheert Poensen uit de desbetreffende Babad ²⁾, de waardigheid van pinisepoeh amardika met een apanage van 4.000 karja; werd beschouwd als officier in dienst van Soerakarta ingeval Ngajogja een oorlog tegen Soerakarta zou willen ondernemen; doch hij mocht (lees: in Solo) geen deel aan regeeringszaken nemen. Zijne vrouw, de Kandjeng Ratoe Bendara zou insgelijks aan den Soesoehoenan onderworpen zijn; bij garebegs

(Behoort bij toelichting blz. 38).

het Landelijk stelsel II blz. 633 en over de zgn. Boedjangs van Cheribon, t.a.p. blz. 316 vlg. Voorts over de Modderjavanen, De Haan Priangan III blz. 370 en over de Cheribonsche sikeps, die in het Bataviasche als arbeiders moesten komen werken, t.a.p. blz. 180|1, 552. — Op Midden Java vooral is de zware dienstplicht van grooten invloed geweest op den agrarischen en economischen toestand.

¹⁾ Zulk een vrij Heer begeerde in 1678 blijkbaar ook de regent Mertalaja van Tegal onder de Comp. te worden; De Jonge Opk. VII 187.

²⁾ B. K. I. 52 blz. 271, vgl. verder Rouffaer ter zake in zijn artikel Vorstenlanden in de Encycl. N.I. eerste uitgaaf. — Kleinere stukken werden als het ware als apanages toegewezen aan bevoorrechte personen en prinszen, die daardoor „midji” werden rechtstreeks onder den Vorst staande. V.g.l. over dergelijke norosoewito's en sentanans landen (hieronder zijn de midjendesas te rangschikken), welke buiten de gewone heffingsplichtige landen werden gesteld: De Java-oorlog dl. VI (E. S. de Klerck) blz. 170 noot en den pijagem bijlage XXVIa: Voorts geef ik tot onderhoud buiten de eerstgenoemde tjatjahs aan den Raden Ayoe Rongo 25 Tjatja's, en aan hem Pangeran Rongo de Morro(se)wito-landen Piak en Ngawi, en zal' gehouden daarop gewapend volk in gereedheid te houden.”

en officieele gelegenheden aan het hof zou zij als hofdame moeten tegenwoordig zijn”.

Echter voor de Preanger van 1650 aan te nemen, dat deze vrij-gebied en de regenten vrijheeren zouden geweest zijn — dit gaat mij te ver. Ik wijs nog op het volgende.

Een geversifieerde kroniek van Tjiandjoer vertelt, dat na Padjadjarans val elk landschap op zich zelf bleef en het twist en moord zonder eind werd. Toen liep na den dood van Sultan Padjang de mare dat als vorst was opgetreden Panembahan Senapati, die Mid-den-Java reeds aan zich had onderworpen; vele vorstjes van Soenda waren bevreesd geworden en brachten reeds schatting (oepêti) op. Toen Aria Tanoe-datar dit vernam, beraadslaagde bij met zijn familieleden, stelde daarop een sierlijken brief van onderwerping op, die door Aria Kidoel werd overgebracht. Drie maanden duurde de reis. Met tien gandèks kwam Aria Kidoel te Mataram, vervoegde zich in de Kapatihan en werd daarna toegelaten in audientie voor den Senapati, die zetelde in de Made Perbadjaksa. De brief was besloten in een langwerpigen bamboezen doos (kenda(d)aga) en als teeken van onderwerping omwikkeld met wit lijn-waad. De brief wordt gelezen, de opdracht aanvaard, de brenger begiftigd met een stel kleeren en een gouden krisschede, en daarna vangt de terugreis aan. „Van dien tijd af- zegt de auteur- bracht Tjiandjoer oepeti op aan den Ratoe van Mataram, maar niet bijster veel; jaarlijks maakte men zijne opwachting te Mataram als teeken van onderworpenheid, vaak in gezelschap van Dipati Oekoer. De boepati's maakten hun opwachting in de poeri en zaten (sila) op het plein (latar) onder de sawo-boomen, met — zooals 's Vorsten (Goesti) bevel luidde — de "wedoeng" op zijde.

Het volgende Inlandsch bericht schijnt ook niet zonder waarde.

In het door Holle meegedeeld uittreksel van een Cheribonschen babad, waar de legertocht tegen Soenan

Mas met dien tegen Troenadjaja wat wordt dooreen gehaald, wordt gezegd, dat destijds de tjatjahs van Mataram beliepen 666.660 en dat de Dipati Anom aannam voor Troenadjaja's onderwerping te betalen 666.660 (realen?) in mindering waarvan hij vooruit gaf 60.000 real batoe. Toen na de zege men zich de betaling herinnerde, erkende men dat aan de Compagnie de 600.000 nog niet waren voldaan waarop de westelijke (Preanger)-landen aan de Compagnie werden overgedragen „in pand” tijdens den Gouverneur-Generaal Camphuys, wiens veldoverste was (N. B.) de admiraal De Wilde. „En de Soenan droeg over (asrahaken) aan de Compagnie de 12 adjegs. ¹⁾ Hieruit is n.h.m.v. af te leiden, dat ook naar de Inlandsche voorstelling de oepeti der Preanger-tjatjahs werd opgebracht oorspronkelijk aan den Soesoehoenan; en hiermede is in overeenstemming het bericht uit 1685 ²⁾, blijkens hetwelk de Pangeran Dipati van Soemedang aan den G. G. Camphuys klaagde dat „Merta Jaxa van Cartasoera tegenwoordig weer hier is gekomen en regeert en gebiedt over mij en de Tommongongs Tanoebaja, Wira Dadaha en Demang Timbang Anten. Het inzicht en de meeninghe van zijn gebieden en regeeren is vooreerst om de schattinghe in te zamelen, als oock ten andere om dit land van Soemedang te verbeteren.” Deze schatting is wel niet anders dan de Tjiandjoersche oepêti en het Mata-ramsche tjatjah (zgn. hoofd) geld van 1Sp. reaal per tjatjah.

1) Houdt dit Adjeg ook verband met padjeg? Blijkbaar zijn bedoeld 12 regentschappen.

2) Van Rees t.a.p. blz. 82. — Voorts de Haan Priangan III blz. 180; uit daar aangehaalde berichten blijkt juist, dat de Preanger-Regenten den Comp. vertegenwoordiger hun vrijdom op de mouw trachten te spelden, maar dat deze beter wist; bijv. Soekapoera (Dorpenlijst 1686): „Betalen almede niets, maar voor deesen 1000 Rds.” Hetgeen overeenkomt met het tjatjah-getal van 1000 per Regentschap aldaar onder Amangkoe Rat. I, en deoepeti van 1 reaal per karija (tjatjah).

En uit den inhoud der koperen Tjipamingkis-platen, ¹⁾ welke naar Dr. de Haan schat uit 1656 dagteekenen, is in verband met het bevel omtrent des Soesoehoenans rijst te Klapadoea bezwaarlijk al te leiden dat dit stuk Preanger „Vrijgebied” is geweest.

De Preanger behoorde oud-tijds tot de, West en Oostelijk van de kern des rijks (de Nagaraagoeng) gelegen buiten-landschappen, de zgn. Montjonegoro, die in het noorden werden begrensd door de zgn. strandregentschappen de Pasisir.

Gaan wij voor een begrip van den ouden toestand eens te rade met hetgeen de tegenwoordige Vorstenlanden ons leeren. ²⁾

In Solo is een groot gedeelte van het gebied in ambtelijk bezit tot levensonderhoud en staatsie toegewezen als „loenggoeh” aan familieleden en rijksgrooten, lijfwachten enz. Deze „patoehs” zijn gerechtigd van de hun toegewezen dorpen met de daarbij behorende karja's bouwgrond, welke bekels-ressorten vormen, de inkomsten te trekken, welke elders de Vorst geniet. Het overige gebied brengt den vorst òf geldpacht op, is dus pamadjeggan grond, òf produten in natura — is derhalve pangrêmbé, — dan wel had het landschap oudtijds dienstplichtigen dagelijks ter beschikking te houden ten behoeve van den vorst heet daarom: boemi gladag, zooals er o.a. in de afdeeling Sragen nog ten huidigen dage ligt, al in de ouderwetsche verplichting meer in naam dan inderdaad gehandhaafd.

Op pamadjeggan-grond zijn ambtenaren aangesteld, die de geldpacht hebben te innen en af te dragen volgens hun pijagem. Deze ambtenaren hebben in hun ressort ook liggen hun ambtsvelden (loenggoehs), en, hetgeen niet-apanage hier is, dus aan den vorst padjeg opbrengt, en waarover de mantri dus het beheer voert, is de zgn. *ampilan*.

¹⁾ T. B. G. 32 blz. 339 en De Haan Priangan III blz. 63.

²⁾ Men vgl. ook Crawford's zeer duidelijke uiteenzetting in V. Dev. Het landelijk stelsel enz. I blz. 177 vlg.

Met dit pemadjeggan-gebied is n.h.m.v. te vergelijken de montjonegoro, welke geldpacht (oepêti) oudtijds aan den Mataramschen vorst opbracht.

De montjonegoro en de pasisir, die in regentschappen waren verdeeld, stonden onder 's Vorsten Patihs, in den ouden tijd ¹⁾ 4 in getal, 2 voor de montjonegoro, respectievelijk om de west en om de oost (bang koelon en bang wetan) en 2 voor de pasisir, eveneens onderscheiden in gouverneurs voor de westelijke en oostelijke strand-regentschappen.

De oepeti ²⁾ van die gebieden werd bij de halfjaarlijksche of jaarlijksche séba der betrokken regenten en strandheeren in de hofstad zelf opgebracht en ter beschikking van den vorst gesteld. De buitengewesten zullen wel voornamelijk padjeg of oepeti hebben opgebracht, al hadden de regenten ook wel verplichtingen tot in standhouding van gewapenden na te komen, terwijl hier ook perdikan-stichtingen wel zijn geweest. Het schijnt dat de regentschappen — althans voor militaire doeleinden, maar n.h.v. ook voor den fiscus — ongeveer gelijkwaardig zijn geweest en op duizend tjatjah elk waren gesteld ³⁾, met welke omstandigheid de term tjatjah panèwon ongetwijfeld verband houdt.

In de Babad Bandoeng wordt gezegd, dat de eerste Regent aldaar Astamenggala 800 tjatjahs kreeg in Timbangantan (d.i. Trogong) en daarbij gevoegd werden 200, die van Oekoer nog waren overgebleven

¹⁾ Vgl. over de door Soenan Tegalwangi ingevoerde organisatie, De Haan, Priangan III blz. 175, waar 4 strandheeren worden genoemd. Vgl. voorts Van Rees Overzicht in Verh. Batavia Gen. dl. 39 blz. 24 en Not. Bat. Gen. dl. 31 (1893) bijlage XI blz. CIII.

²⁾ Deze term schuilt n.h.m.v. in het woord amêmêtêti, dat in de bekelan-papieren uit Prengersche Mandala wordt gebezigd; Not. Bat. Gen. dl. 31 blz. XCVIII reg. 3 van boven.

³⁾ In onzen tijd werden in het grootendeels Solosche landschap Selo de diensten der bevolking wel bestempeld met den naam pagawejan séwoe.

in Pasir Pandjang enz. Dit maakt het volle getal 1.000, ¹⁾ waarop het regentschap elders ook geboekt staat, en men denkt daarbij onmiddellijk aan de tjatjah panewon, de organisatie des rijks in duizend tallen ²⁾ tjatjahs of karja's (en ik meen dan ook voor de regenten der toemalige montjonegoro te moeten aannemen, dat hun gebied in tjatjahs werd uitgedrukt, waarvan het grootste deel *ampilan* was, doch daarnaast dan verder werden aangetroffen de *loenggoehs* van den regent en diens dienaren; ³⁾ die regentschappen hadden hun desagebieden, waarbinnen het desahoofd met zijn kamitoewa, den modin, den kebajan alsmede den kapetengan hun ambtsvelden hadden te midden van den padjeggplichtigen grond. ⁴⁾

In Raffles' History of Java I blz. 314|500 noot lezen wij met betrekking tot de Nawala van een Wedana over de Boepati Montjonegoro: and we give for his estate (seat) our own royal lands amounting to two thousand chachas: thousand productive (living) of which last thousand are assigned for a maintenance and thousand are charged with

¹⁾ Uit de papieren van Mandala (a.b.) blijkt blz. XCVIII dat opdtijds (bij de panewon van Ki Mandalika?) Soekapoera was geschat op 300, later door Poespawangsa op 1000 tjatjahs: diweg Soekapoera tjatjah tigang atoes. Raden Poespawangsa anatihaken dateng kilen, Soekapoera kepengih tjatjah séwue.

²⁾ Vgl. in den Soerakartaschen aanstellingsbrief uit de 19e eeuw (?) van Ngabehi Soemadiredja tot Wedana, Roorda, Jav. Brieven enz. No. 26 blz. 55: ingsoen gawé wedanané kawoelan-ingsoen mantri ning wong sèwue; en: ikoe den sanggaha ing sagawé gawéné wedanané kawoelaningsoen mantrining wong sewoe; — diens loenggoeh — aldaar gespecificeerd — was verdeeld over 11 verschillende desas en maakte tezamen uit 200 karija's (goenggoeng gawéning wong 200).

³⁾ Rouffaer vermoedt dat het loenggoeh-complex 1|5 van het ambtsressort vormde; Encyclop. N. I. i.v. Vorstenlanden blz. 619.

⁴⁾ Ongetwijfeld stond het vroeger evenals nu den hoofden vrij om, mits zij in geld betaalden de volle som, onderhands in hun regentschap de bevolking maron op te leggen.

rents, to the amount of dollars annually enz. enz. ¹⁾

Wat nu de Preanger in den ouden tijd betreft, deze was m.i. gewoon montjonegorosch gebied, en de opvatting van Dr. Schrieke als zou de Soesoehoenan in 1705 de westelijke landen aan de Compagnie hebben afgestaan niet in eigendom maar als „vrijgebied”, is een conclusie, waartoe gekomen wordt op grond van „Javaansche teksten”, doch die m.i. niet te aanvaarden is.

Leest men toch die berichten in verband met wat onze Hollandsche bronnen opleveren, dan blijkt alleen dit.

Tot 1705 werd door den Soesoehoenan — alleen reeds om zijn prestige in het eigen land hoog te houden — zoo veel mogelijk volgehouden, dat hij wel is waar een contract met de Compagnie had gesloten dat deze macht gaf over uitgestrekt gebied, maar eigenlijk zijn land vrij wel ongeschonden bewaard was gebleven.

In 1652 toch had de Soenan, en dit mondeling, slechts toegestemd dat de Compagnie het gebied bewesten de Tjitaroem als haar eigen land mocht gebruiken. In 1677 ²⁾ werd dit ressort vergroot tot aan de rivier van Pamanoekan, en zulks door Speelman eigenlijk tegen den zin der Indische regeering, die van oordeel was al gebied genoeg te hebben alsmede ook tegen zin van den Soenan ³⁾, en nu geschiedde dit wel

¹⁾ In het zesde deel van den Java-oorlog van 1825—1830 zijn als bijlagen in vertaling opgenomen onder XXVIa en XXVIb pyagems van den Wedono Montjonegoro in Djokja en een Wedono Madjeggan in Solo, Hier zijn echter niet meer uiteengehouden in dien pyagem, wat ambtsgebied en wat apanage was. Mits de betrekken de hun in de pyagems gestelde verplichtingen nakwamen, konden zij blijkbaar dus zelf hun loenggoeh kiezen.

²⁾ Van Rees t.a.p. blz. 48 vlg.

³⁾ De Jonge Opkomst VII blz. 94, 105 en 183 de gecursiveerde woorden: „des verzoek ick, dat alle de incomsten van Semarang voor de Compagnie mogen ontvangen werden uythanden van den Raden Aria Sindoredja, opdat die niet schijnen souden afgezondert te zijn van alle andere stranden”. Het landschap Semarang met omgeving was n.l. kort daarop in 1678 aan de Compagnie in eigendom afgestaan.

in eigendom, maar toen bij de eerste over de schuld handelende acte van datzelfde jaar de Soenan bovendien „alle (zijne) zeehavens, langs den oever van het lant van de rivier Carwangh in 't Westen tot 't uiterste eynde van 't Eylant in 't Oosten toe”, verbond, cedeerde hij die slechts „soo lange onse achterstal duurt”, en alleen ter leen, doch nu leek het alsof dit „ter leen” ook sloeg op Cheribon. Ging, op grond van een en ander als ook krachtens de Cheribonsche verdragen, in dit gebied de Compagnie vrijwel haar gang, als ware zij hier heer en meester, — afdoende werd die toestand nochtans eerst geregeld bij het contract van 1705, waarbij Soenan Poeger voor goed aan de Compagnie afstond het gebied tot aan de Losarie en Donan, en zulks geschiedde toen in zulke besliste termen, zóó overdacht en in zulke voor den Javaanschen Vorst eigenaardige omstandigheden, dat de voorstelling als zoude óók in 1705 door den Soenan en zijn rijksgrooten de voor het tijdvak 1677—1705 geldende opvatting zijn voortgezet, m.i. niet aannemelijk is.

En hetzelfde geldt de Preanger-voorstelling als zoude dit gebied „vrijgebied” zijn geweest. Men zou die zienswijze nog kunnen aanvaarden voor Cheribon op grond van de bewoordingen van artikel 3 van het contract van 1705, en ook omdat in het Cheribonsche contract van 1681 ¹⁾ aan de politieke verhouding de vorm gegeven is van een door de Compagnie uitgeoefend protectoraat.

Maar de Preanger beschouwde de Compagnie stellig als Haar eigendom, „alzo die landen door den Soesoehoe-nan aan de Edele Compagnie waren geschonken. ²⁾ Zij stelde de Regenten aan, voorzag ze van bevelschriften en legde leverantiën op, en nu mogen de Preanger-

¹⁾ De Jonge, Opkomst VII blz. 372 vlg.

²⁾ De Jonge t.a.p. VII blz. XLVI en LXXXIV.

regenten uit het feit, dat hun de tjatjahs gelden enz. gelaten werden, eigenmachtig geconcludeerd hebben, dat zij naar Javaansche opvatting „mardika” waren, — nergens vindt men zulk een opvatting bij het Javaansch bestuur, en uit het feit dat in 1685 de Soenan in Soemedang poogde de oepeti ten eigen bate te reclameeren, mag worden afgeleid, dat de Preanger naar Javaansch begrip juist het tegendeel van „mardika” was.

Waar Soenan Tegalwangi indertijd aan R. v. Goens toevoegde: „Mijn volk heeft als ghijlieden niets eijgen, maar alle 't hunne comt mij toe”, werpt Dr. Schrieke hieraan Holle's opmerking tegen: de niet-woeste door de inlanders individueel bezeten gronden kon de vorst niet in eigendom afstaan, wel kon hij de daarop drukkende vorstelijke rechten overdragen.

Een Holle'sche Preanger vindicatie, die m.i. al even ongegrond is, als de bewering der Preanger-regenten van omstreeks 1870 is geweest, ¹⁾ toen bij de reorganisatie van het bestuur o.a. de Regent van Bandoeng zich moet hebben beroepen op oude rechten en een giftbrief, welke oorkonden bleken te bestaan in babads en misschien in de eerste aanstellingsakte van den Compagnie's regent Hanggadiredja. ²⁾ Van die bewering was het gevolg het uitgebreid onderzoek dat tot Van Rees' Overzicht heeft geleid, maar van die vindicatie is dan ook niets overgebleven.

We komen hiermede aan het tjatjah-stelsel, de theorie en de practijk.

Dr. Schrieke citeert de mededeeling van R. v. Goens (dat deze door De Haan en Rouffaer over het hoofd zou zijn gezien, is eene stelling, ³⁾ welke ik niet

1) De Jonge Opkomst VIII blz. LXXXIII noot 1.

2) De Jonge Opkomst VIII blz. 168 Anno 1683/4.

3) Vgl. De Haan Priangan III blz. 172 § 293.

zou durven onderschrijven) dat de Mataram slechts trok een hoofdgeld, hetwelk in de plaats trad van een heffing van padi in natura — 10 groote bossen padi per huysgesin (lees tjatjah) en concludeert daaruit, dat de Vorst belasting hief, zoodat hij van zijn eigendomsrecht practisch niet veel genoot.¹⁾

Maar dit hoofdgeld (dat ook onder de Compagnie is geheven en sedert volslagen is verworden) is niet anders dan de voor de domein bouwgronden verschuldigde, niet voor vermindering wegens oogst mislukking vatbare, en o.a. ook daarom niet te hoog gehouden, padjeg of pacht.

Mataram kende n.l. vermoedelijk reeds van overoude tijden af — trouwens gansch Midden-Java — drie land-rentevormen, zooals uit Speelman's verslag van 1677 (De Jonge VII blz. 139 en elders) blijkt: a) domeinpacht in natura in padi of andere kostbare gewassen²⁾; b) domeinpacht in geld en c) vordering van domeinpacht in vorstendiensten, die uitdrukkelijk werden on-gelegd.

Toen in 1622 Dr. de Haan naar Mataram reisde (De Jonge IV blz. 293), vernam hij dat de bevolking van Pekalongan slaaf was van den rijksgroote Madura Redja „ende moeten in tijde van oorlog alle tegelijk op, sonder haar salaris te geven behalven eenighe die t' huys blijven om de vrouwen en de kinderen te bewaren”, (de vazal had — mogen wij ook voor Java aannemen — zijn opperheer bij te staan, en de legerbenden leefden van buit), maar aan de andere zijde van het gebergte

1) Zoo ook de Haan, Priangan III blz. 175/176. Betreffende het daar opgemerkte over Blora lette men op, dat het landschap apanage was van den Toemenggoeng (t.a.p. blz. 1762 reg. 9 v. boven); uiteraard kreeg daarvan de Soenan alleen de verplichte geschenken aan pasoembang enz. bij Moeloed en Poewasa.

2) Wanneer De Haan het volgende jaar naar Mataram reist, is Pekalongan gebied van Kjai Dipati Oepasanta, dat den Vorst jaarlijks 4.000 realen in rijst en clapperolie moet opbrengen. De Jonge V blz. 30.

was de bevolking mardikers" (nl. als rechtstreeks onder den Vorst staande kawoela) „ende jaarlijks tribuyt aan den Mataram gaeven in clappusolye (gelijk thans nog bijv. op de Djokjasche Bonongan-gronden) oft geldt; ende waeren *niet* gehouden ten oorlog te gaan", — daarvoor toch had de Mataram zijn eigen leger, de sorogêni enz., welke voor dien vorstendienst vrijstelling kregen van de bij hen in gebruik zijnde domein sawahs.

Maar hoofdzaak was uiteraard van ouds de domeinpacht van de rijst opbrengende gronden in natura, en dit blijkbaar (evenals op Lombok) niet alleen voor eigen levensbehoefte, maar ook ten verkoop aan vreemde handelaren in de zeesteden, ten behoeve van Malakka enz.; want — schreef Speelman — alleen uyt de padie en geen andere plantagie plach de Soesoehoenan te trecken, uyt een perck dat 500 bos padie can voortbrengen, als hetselve door yemandt beplant quam te worden, schoon het dan meer of minder, ja ook maar 50 bos uytgaff, 2 Sp. realen, en als het door niemant beplant wierde, ook niet met alle; welk gesay jaarlijcx geschat werd te connen opbrengen in padie 40.000 bossen ¹⁾ off in geldt à 1 Reael voor het honderd 4.000 Realen. ²⁾

En lezen wij nu hetgeen daaraan voorafgaat:

Boven dese verthollinge (n.l. van in- en uitvoerrechten) pleegh uyt het land van Soerabaja voor den Sousouhounan jaerlijx te moeten opgebracht worden, de hoofdgelden van 12.000 coppen à $\frac{1}{4}$ reaal ieder 's jaars tsy der zooveel meer off min hoofdgelders waren, zonder onderscheyt en sulcx hebben de groote Gouverneurs en naderhant de Ombols zedert dat haar volk begon te verminderen uyt het gemeene volck gecollec-

¹⁾ Verbeterd door Rouffaer in B. K. I. 74 blz. 315 in 400.000.

²⁾ Vermoedelijk per djoeng 1 reaal, d.i. per karjo $\frac{1}{4}$, want de djoeng telt 4 karja padjeg-plichtige gronden en 1 karja vrij ambtsveld voor den bekel.

teert van yder $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ en oock wel één reaal in alle geval besorgende, dat sij voor haer selven niet te cort quamen, sulcx dan uyt dit hooftgelt in de schatkist moest overcomen 3.000 Realen en moet dit hooftgelt worden opgebracht door alle mannen, die vrouwen hebben off getrouwt zijn, off oock degene, die schoon ongetrouwt en geen vrouw hebbende voor zijn eygen selve plantagie van padi doet. Want — volgt het hoogerstaande.

Hier ligt de tjatjah-organisatie en de regeling van domeinpacht — de theorie en de praktijk — open en bloot; maar hooren wij nog een daarbij aanpassend bericht ¹⁾, mede van Speelman, betreffende het Semarangsche landschap Ambarawa (De Jonge VII blz. 200): vermits het van oudsher een gewoonte is, dat de Limbraauwers ²⁾, als er voor den Soesoehoenan eenigen dienst voorvalt, daartoe altoos de dragers verzorgen (d.i. leveren) moeten ³⁾, die voor dien dienst vrij van hooftgelt zijn, zulckx dat landschap jaarlijks maar een tanto van agthonderd realen boven 't voors. servituyt tot de inkomsten van Samarang opbragt", enz.

¹⁾ Vgl. ook Speelman's berichten bij De Jonge Opkomst VII blz. 203 (de Javanen binnen de steden betaalden geen hoofdgeld, wel bedrijfsbelasting), 205 (over het ten laste komen van ook de traktementen der hoofden ten laste van den landbouwer) en 207 (over den hofdienst der Kalangers).

²⁾ Dit landschap Oeroetdalan, dat in 1705 weder aan den Soennan werd afgestaan om in 1744 weer onder de Comp. te komen, stond van ouds rechtstreeks onder den Soenan, doch niet onder Semarang (De Jonge X 43 noot).

³⁾ D.z. gladag-diensten; die diensten drukten op het landschap, en dit bracht als zoodanig zooveel minder aan padjeg op. Op gladag-grond kan niettemin in de desa wel degelijk padjeg zijn geheven, maar dan krachtens een onderhandsche regeling van den regent, mits deze zorgde steeds voldoende dragers beschikbaar te houden.

Dus: of landrente, hetzij in geld (oepeti) dan wel in natura (padjeg) in padi, klapperolie of andere producten (v.d. tanah pangrêmbé), of speciale vorstendienst ¹⁾ (gladag, enz.). En nu mogen de geheven bedragen niet hoog lijken, de welvaart en dus de draagkracht was uiteraard zeer ongelijk, en in de tweede plaats, wat het geld betreft, dit was schaarsch. Het feit, dat, volgens Compagnie's berichten, de Gouverneurs meermalen achterstand hadden jegens den Vorst, zal wel niet alleen het gevolg van misbruik, toe-eigening door de regenten enz. geweest zijn, maar ook gedeeltelijk zijn toe te schrijven aan de voor de bevolking als zwaar aan te merken heffingen.

Wat de oepeti betreft, rekent Rouffaer uit Speelman's rapporten uit, dat de regel was: 1 djoeng geeft 1 reaal 's jaars, ²⁾ hetgeen dan zou vertegenwoordigen een oepeti voor den vorst van $\frac{2}{5}$ van de geschatte normale opbrengst ten bate van den domeinhouder; immers $\frac{1}{5}$ van het domein is bengkok der bekels, $\frac{2}{5}$ is voor den vorst en het overige $\frac{2}{5}$ voor den domeinpachter, als aandeel in dezen deelbouw. ³⁾

Hoe moeten wij ons de tjatjah-penawon denken?

's Vorsten gandèks reisden de landstreken af, ⁴⁾ en schatten (want meten is — althans in de uitgestrekte

¹⁾ Het instituut dezer vorstendiensten zou eigenlijk nog uitwerking behoeven; men beschouwe deze vorstendiensten niet als tevens in zich te begrijpen diensten binnen het landschap, voor eigen doeleinden, gepraesteerd door de bevolking.

²⁾ Het is meen ik niet toevallig dat de bevolking van de Jacatrasche bovenlanden enz. aan haar regenten, behalve diensten, nog in 1752 volgens Mossel (De Jonge X blz. 242) opbracht hoofdgeld van „één Spaans, voor elk huysgezin” (de regenten, zegt immers Speelmans reeds, zorgden niet te kort komen).

³⁾ Deze vorm van deelbouw komt overeen met het maron of halfbouwcontract, en is gebruikelijk bij goede sawahs. Bij arme gronden is het contract bij vruchtdeeling (ook nu nog in Solo) $\frac{1}{3}$ voor den grondgerechtigde en $\frac{2}{3}$ voor den kleinen man-bewerker.

⁴⁾ Vgl. Sollewijn Gelpke, Naar aanleiding van St. 1878 No. 110, Ed. niet in den handel I blz. 8 en 9.

montjonegoro — lang niet algemeen voorgekomen ¹⁾ hoeveel djoengs en karja's bouwgronden er in de verschillende landschappen lagen. Eén djoeng omvat 5 karja's, (volgens een traditie heeft elke djoeng één bekel en, neemt het landbouwgebied belangrijk toe

¹⁾ Vgl. Rouffaer in Encyclopaedie N. I. artikel Vorstenlanden op blz. 617 over de tjengkal maat in verband met den naam van het Japaraasch landschap Tjengkalséwoe. Zeer algemeen echter was ook de schatting in zgn. djoeng loeroeng, bepaald naar grove waardeering van de rijstproductie; vgl. hiermee dat in het tegenwoordig landschap Goenoeng kidoel in Djokdja en oudtijds in Semarangsche Sêlo de landman en ook het Bestuur rekende met pidjènnans, d.z. uitgestrektheden grond, waarvoor telkens één gédéng padizaad ter beplanting noodig was (vgl. de Balineesche winih atengah).

Omtrent de twee soorten van djoeng's leest men in de door de Semarangsche landverkoop-commissie van 1813 opgestelde nota: rapport Mr. Van Dissel over de part. landen beoosten de Tj. blz. 118 „Jongs called loerong, are almost in every district of different measure; their extent even differs in one and the same district, amounting each from 6.000 to 10 and more thousand square rods. The same remark is to be applied to Jongs, called petet, with that difference that the latter commonly comprehend from 3.800 to 4 and more thousand square rods”.

Deze term petet vond men op Madoera terug in het hoofdgeld, genoemd obang petèt (Eindr. II Bijlage H. H.), en in Soerabaja, waaromtrent Rothenbühler in 1811 (Verh. Bat. Gen. dl. 41 blz. 35) schreef: het hoofd of tjatjahgeld, dat ook wel grabag of petek (aldus) wordt genoemd, zijnde bepaald op 4 Ropijen van elke tjatjah'sjaars”. Men leze bij denzelfden (blz. 149/150) diens uitlegging dat tjatjah eigenlijk beteekent „berekening” doch gemeenlijk tevens gebezigd wordt met betrekking tot landerijen (tenzij bepaald bedoeld zijn tjatjah somah huisgezinnen) en dan in de wandeling tjatja's karjo of werktjatja's genoemd worden” dat is: het getal der landerijen, die geschikt zijn tot onderhoud van de dienst-doende Javanen, want zonder dit onderhoud is niemand verplicht eenig werk te verrigten maar kan volstaan met des jaars slechts eenig hoofdgeld op te brengen en nu en dan eenige kampongdiensten te doen, die alleen bestaan in het verbeteren der wegen, het uitdiepen der rivieren, en wat dies meer is”.

dan kan de djoeng worden gesplitst, terwijl één karja of bahoe, welke bij ons op 500 vierkante Rijnlandsche roeden is gesteld, is, lezen wij bij Speelman, geweest een perceel dat 500 bos padi opbracht ¹⁾, d.i. zooveel als voldoende geacht werd voor den kleinen man om, na aftrek van hetgeen den vorst toekwam, een voldoende levensonderhoud te genieten uit den domeingrond. Verdeeld werd die grond door de gandeks niet: ieder bleef in zijn gedoe, maar — onder den bekel, die verantwoordelijk was voor de behoorlijke nakoming der verplichtingen en die *daarom* groote macht bezat in de desa; — en het zijn bekelschappen geweest die werden geschat in tjatjah's karja ²⁾ waarna werd beslist landschapsgewijs, welke verplichtingen in geld, welke in padi en welke in bepaalden vorstendienst moesten worden nagekomen.

Werd aan dien plicht voldaan, dan had verder de regent in zijn gebied en de bekel in zijn desa tamelijk wel de vrije hand (mongsa bodowa); de regent koos voor zijn eigen apanage ter verkrijging van padi, levensbehoefte en diensten allicht het om zijn woonplaats gelegen middenstuk, de „djro tengah”, in de

Preanger de „baloeboer”; op het platte land moest de bekel het vinden met zijn onderhoorigen, want er mocht

1) Dit is vermoedelijk de djoeng-oppervlakte voor de sawahs geweest. Oudtijds schijnt die in geld met 1 reaal bezwaard te zijn geweest, doch ongetwijfeld is dit bedrag niet hetzelfde gebleven. Die berekening gold voor de regenten, maar in de desa zal ongetwijfeld wel een verdeling door den bekel maar eigen inzicht hebben plaats gevonden, nadat hem zijn quotum door den regent, die natuurlijk meer vroeg was medegedeeld.

2) Zeer verdient de aandacht Van den Berg's opmerking in B. K. I. 52 blz. 7 dat in oud-Indië de gezinnen als (belasting) eenheid werden aangemerkt, hetgeen overeenkomt met het Jav. begrip van gogol: een in land gezeten, op zich zelf gevestigd (dus een vrouw of verzorgster hebbend) desa-ingezetene.

geen volksverloop ontstaan en de sawahs mochten niet zonder wettige reden onbeplant blijven. Het dorps-hoofd was daarvoor streng verantwoordelijk en zou dus dat veld eenvoudig aan een ander toewijzen; bij ontginning verstond men zich met het desahoofd, en deze gaf dan of een bepaalde uitgestrektheid ¹⁾ uit, of — hetgeen blijkens de berichten meestal heeft plaats gevonden — de bekel liet den ontginner vrij in zijn ontginning en hief drie jaar geen pacht, maar legde daarna padjeg (of diensten) op, en kortte, als de ontginning te uitgestrekt werd geoordeeld, het perceel in om het overschietende aan zichzelf of een ander toe te wijzen. In de desa was op zijn beurt de bekel machthebber, koos hijzelf zijn ambtsveld (bengkok) en deelde hij wanneer zijn belang dit meerbracht en hij er kans toe zag, aan sommige dorpsgenooten, bij voorkeur familieleden, gunsten uit. De kleine man had het recht van klacht, maar hiervan kwam niet altijd veel terecht; van meer beteekenis was het, wanneer de bekels met hun onderhoorigen tezamen klachten wegens te zware verplichtingen jegens hun hogere hoofden gingen inbrengen; dan moest het ver gekomen zijn, doch het was een erkend gebruik, dat de overheid zich alsdan moest inlaten met de quaestie, wanneer de klagers, met den witten hoofddoek op, zich bij den waringin koeroeng op de aloen-aloen neerzetten in de zon (pépé) om recht te vragen.

In dit stelsel is de Vorst oppermachtig, eigenaar van allen grond en beschikker over alle volk, en zulks

1) Op het toekennen van bepaalde individueele stukken grond ter ontginning wijst o.a. de Preanger-term *pohon*; zooveel sawah als een gezin kon bewerken, of: *boeboentoet*, voor welke perceelen men elders wel een normale bepaalde *padiopbrengst* (vijftig pikoel droge padi bijv.) vindt opgegeven.

om de staatsgemeenschap op de van ouds gebruikelijke wijze in stand te houden. Maar hij heeft ook als hoofd van staat de verplichting om zijn volk, hoog en laag, het leven behoorlijk mogelijk te maken. Die verplichting is intusschen rekbaar, zooals in den loop der tijden duidelijk blijkt, en het meest profiteeren uiteraard daarvan de hoofden: zoolang van 's Vorstenwege de tjatjah panèwon niet wordt herzien (en dit gebeurt niet vaak) blijven jegens den Vorst de verplichtingen dezelfde. Wel rust op de hoofden, de regenten, de verplichting om belangrijke uitbreiding van bouwgronden te rapporteeren, doch zoo lang mogelijk houden zij dien aanwas geheim, deze ten eigen bate exploiteerend, en te dien einde brengen zij, boven de hun opgelegde lasten liever meer op aan geschenken als „kahormatan”, ten einde hooger gunst te winnen.

Van uit eigen hoofde, los van vorstelijke verplichtingen verworven bevolkingsgrondenrechten is al heel weinig sprake. Iemand, die jegens den Vorst plichten heeft te vervullen, heeft daardoor recht op belooning, en ten platten lande komt dit hierop neer, dat de dienstplichtige dientengevolge recht heeft op een aandeel in het dorpsland (blabag) en op een erf ¹⁾, in het genot waarvan hij gelaten wordt, zoolang hij zijn verplichtingen behoorlijk nakomt, terwijl bij versterf de oudste werkbare zoon hem in zijn rechten en verplichtingen opvolgt.

Dit bestendigen van het genot op een individueel aandeel was oudtijds regel, tot dat bij de groote verzwaring der grondlasten men er toe is overgegaan om in de desa alle sawahs jaarlijks in de gemeenschap der

¹⁾ In hedendaagsch Djokdja drukken de diensten op het erfgebruik; de padjeg rust op de sawahs. Van de in de tuinen staande boomen mag de op apanagehouder alleen de fijne vruchtboomen (bijv. kepel) voor zich reserveeren (pentil), terwijl hij verder waken moet tegen roekeloos kappen.

dienstplichtigen te brengen en onder deze zóó te verdeelen dat, althans op den duur, gelijke lasten zooveel mogelijk door gelijke lusten worden op gewogen. Steeds was het sikep-aandeel onverkoopbaar, althans rehtens, en trouwens moet, door de zware op den grond rustende verplichtingen, die daarop altijd bleven rusten, het genot op het gebruiksaandeel wel in de meeste gevallen practisch onverkoopbaar ¹⁾ geweest zijn, te minder waar geld in de desa schaarsch was en woeste grond nog al vaak te vinden. Erfelijk individueel bezit kan ik een zoodanig recht niet noemen, en in allen gevalle verschilt het aanmerkelijk van het in ons agrarisch stelsel als zoodanig bekend staande recht. Als bezit is beter aan te merken het met betrekking tot plantsoen en opstallen door de aanleggers of bouwers ook volgens de Vorstenlandsche adat uitgeoefend jasa- of kitri-recht, want hoewel de grond waarop het geboomte of de bewoning stond, óók domein was, *die opgroei* of *opstal* kwam den houder geheel toe ²⁾. Met betrekking tot nieuw ontgonnen sawahs daarentegen was van jasa oudtijds slechts zeer betrekkelijk sprake: na afloop van den (padjeg-vrijen) ontginningsstermijn werd de ontginner in het genot van het aan het domein weder vervallen gebied gelaten, ten minste wanneer het stuk niet te uitgestrekt voor hem werd geoordeeld, in welk geval de bekel dit

¹⁾ Aangezien in Midden-Java nu nog in de desa veelal ngadol wordt gebezigd niet voor verkoopen, maar voor verhuren (tegen geld), zoo liggen die begrippen koop en huur dicht bij elkaar. Waar evenwel de huur, die aan den Vorst betaald werd, hoog was, kan men bezwaarlijk aannemen dat — ten minste als regel — de grond voor den kleinen man verhuurwaarde had.

²⁾ Opmerkelijk is het, dat in het Solosche landschap Selo, hetwelk in de residentie Semarang voorheen een enclave vormde, verkoop van woonerven (kards) in verband met plantsoen en opstal reeds voorkwamen terwijl zoodanige transactie met betrekking tot de sawahs was uitsluiten.

meerdere hem ontnam om daarover ten bate van anderen of zichzelf te beschikken.

Hoe had de bevolking het onder het Javaansch bestuur? Over het algemeen zwaar, zelfs in den vroegen Mataramschen tijd, ten minste in het midden des rijks, waar de strafte hand des heerschers, die immers altijd steun vond bij zijn rijks grooten, onmiddellijk op de bevolking kon nederdalen. Alleen in afgelegen streken had de kleine man het allicht gemakkelijker, hoewel daartegenover stond, dat daar niet altijd rijkelijk gelegenheid bestond voor den sawahbouw, die immers de meest geregelde, blijvende oogsten van het hoofdvoedingsmiddel, de padi, afwerpt.

Ook zijn in den loop der tijden de lasten zwaarder geworden.

Zoolang de Vorst beschikte over een uitgestrekt domein, kon de toestand vrij dragelijk blijven, doch toen het gebied inkromp en de huishouding van Vorst en Rijk dezelfde bleef, ja zelfs kostbaarder werd, toen moest de bevolking het wel zwaar ontgelden. Banjoemas en Bagelen hebben gezocht onder het strenge bewind, tot 1825 toe. Maar in het afgelegen Kediri had de bevolking het destijds betrekkelijk gemakkelijk ¹⁾, want: greep de bekel daar de bevolking te straf aan, dan verhuisde zij om elders grond te ontginnen, en dan kon het dorps hoofd zijn verplichtingen niet nakomen.

In die binnenlandsche als ook in die weinig ontwikkelde, schraal bevolkte landstreken, zooals Krawang en de Preanger oudtijds te zien gaven, golden met betrekking tot het agrarisch en bestuursstelsel dezelfde algemeene beginselen als in overig Java, maar de plaatselijke omstandigheden bewerkten onder een minder streng beheer, dat het grondenrecht zich daar veel eerder dan elders op Java kon ontwikkelen ten voordeele van de bevolking, gelijk Engelhard in 1816

1) Sollewijn Gelpke, Naar aanleiding enz. t.a.p. I blz. 14|15.

schreef met betrekking tot de Preanger, en ook Crawford ten opzichte van diezelfde regentschappen had opgemerkt in vergelijking tot andere streken van Java. ¹⁾ Daar toch had toenmaals de kleine man reeds grondeigendom, zoolang ²⁾ hij zijn padjeg of landhuur behoorlijk opbracht, en vond verkoop van des inlanders gebruiksrecht veelvuldig onderling paats.

Crawford bezigde met betrekking tot des Preangermans grondrecht niet Engelhards aanduiding „grondeigendom”, maar den juisten term, „jasa”, d.i. het recht op hetgeen door eigen arbeid was tot stand gebracht. Dit recht is inzonderheid met betrekking tot zelf aangeplant geboomte als ook tot de woning der bevolking altijd erkend geweest; ten opzichte van de sawahs intusschen in zoover, als bij voltooiing der ontginning bleek, dat die uitgestrektheid niet te groot werd geacht voor den betrokkene (in het laatste geval toch werd het te veel ingekort om door den bekel te worden beheerd of te worden uitgegeven), en voorts hoogstens voor den levensduur van den aanlegger. De inkorting van de ontginning na den afloop van den (3 jarigen) ontginningstermijn ten behoeve van de (zgn. communale) desa kwam in de Javaansche landen veelvuldig voor, althans in den lateren tijd, in de Preanger waarschijnlijk niet of zelden, omdat ontneming van een belangrijk deel van het bouwland ontevredenheid wekte en tot verhuizing naar elders aanleiding kon geven, — en die vermindering van het aantal, gezeten landbouwers, tevens padjeg- of dienstplichtigen, was een gevoelige schade voor den regent. Er was in de Preanger met betrekking tot de over het geheel dun gezaaide bevolking zooveel grond, geschikt niet alleen voor hoema's en

¹⁾ Van Deventer, Het landelijk stelsel I blz. 49. Priangan IVa 2138 Vgl. Van Dev. t.a.p. I blz. 212.

²⁾ Men vergelijke het Kedoesche dadalrecht der desa, krachtens hetwelk desalieden die hun verplichtingen ten opzichte van hun gebruiksandeel niet nakomen, uit het genot daarvan worden gezet.

tipars, maar ook voor sawahs, dat de regenten hier voorzichtig moesten zijn, te meer omdat de Compagnie ook hier leveranties had ingesteld, die, aanvankelijk van niet veel beteekenis, toch een druk oplegden, en soms zelfs bij den houtaankap, de verzorging der mijnwerkers bij den Krawangschen zgn. goudberg Goenoeng Parang als ook bij de toenemende koffiecultuur, van zoo grooten omvang werden dat de lasten der bevolking moesten worden verzacht.

Het gevolg is dan ook geweest, dat in de Preanger aan de van ouds bestaande toestanden, zoo eenigszins mogelijk, niet veel werd veranderd. De Regenten behielden hier hun oorspronkelijke keprabon-sawahs, en breidden deze uit bij leeg vallen van bouwvelden als ook door aanleg van waterwerken, maar de andere gronden moesten zij wel laten aan de dienstplichtige bevolking, wier jasarechten dus vrij wel onbelemmerd, overerfd en terwijl bij toenemende welvaart die grond ook koopwaarde kreeg. Toenemende welvaart is misschien een wat weidsch woord, maar gegeven de over het algemeen geringe behoeften — veel geringer ongetwijfeld dan tegenwoordig — zoo was er reeds vooruitgang, vergeleken bij vroeger, waar men, van een absoluten welvaartseisch uitgaande, deze nog niet dadelijk zou willen erkennen.

Teisseire schreef in 1810 ¹⁾, dat men in de Preanger geene Inl. ambtenaren bezoldigen kon in een aantal jonken rijstvelden, omdat men daar geen jonken kende en daar geen afzonderlijke rijstvelden „Gouvernements weegen” waren. Maar wanneer hij tegelijkertijd spreekt van de sawahvelden der regenten, welke door hun boedjangs of maagschap werden bewerkt, — dan hebben wij hier niet te maken met een „eigendom” dier

¹⁾ Priangan IV § 2138.

regenten, maar met hunne ambtsvelden, hun keprabon-sawahs, die alleen op den duur en door accaparatie eigendom dier aanzienlijken zijn geworden. ¹⁾

Het verkoopsrecht van de Inlandsche bouwvelden, waarin, m.i. terecht, een sterk kenmerk wordt gezien van een „bezit”, een „eigendom”, heeft zijn kiem in het van ouds, ook onder Javaansch bewind, erkend recht van den kleinen man op zijn jasa of kitri d.i. op de vrucht, van hetgeen hij door eigen arbeid, aan den grond heeft toegebracht, inzonderheid op het door hem ten eigen bate geplant geboomte op zijn erf, en opmerkelijk is het, dat in zgn. communale streken in Midden-Java dit verkoopsrecht met betrekking tot die woonerven en tuinen hier en daar reeds erkend wordt, waar het nog niet geldt voor de sawahs.

Voor die laatste ontwikkelingsphase is de toestand rijp — en dan ontstaat het zgn. erfelijk individueel bezit als het ware van zelf (zooals in oud-Bagelen en Kedoe) — wanneer de op de grondgebruiker aan heffingen, cultuur- en andere diensten drukkende lasten, niet meer een alle verkoopwaarde aan den grond ontnemenden factor uitmaken, en onze moderne welvaarts-politiek haar invloed gaat uitoefenen; vooral de zwaarte der zgn. heerendiensten is van groot belang geweest en tal van voorbeelden zijn er, welke wijzen op vergrooting van het getal stemgerechtigde desaingezetenen, die, ter belooning der dienstpraestaties, een aandeel kregen in het gemeenschappelijk bewerkt bouwland der desa. „Gemeenschappelijk bewerkt” is een eenigszins misleidende uitdrukking, wijl het dorpsland telken jare bij

¹⁾ Door Kinder de Camarecq werd als een merkwaardigheid medegedeeld, dat van de uit den ouden tijd dagteekende sawah-tjarik ettelijke dezer gebleven waren in de familie van den oorspronkelijken gebeneficieerde, al was het ambt reeds uit dit geslacht gegaan, — een verschil met Java, waar de sawah-tjarik bij het ambt bleef.

den aanvang van het padiseizoen in individueele aandelen werd of bleef verdeeld, op elk waarvan de bewerker zelfstandig plantte, zij het, dat men gemeenschappelijk de leidingen onderhield en dat bij de sawahwerkzaamheden verschillende bewerkers uiteraard vrij gelijken tred met elkaar hielden.

Was er in den Javaanschen tijd communaal bezit? ¹⁾.

Wanneer men zou willen aannemen, dat het beschikingsrecht over den grond oudtijds toekwam aan de desa-gemeenschap als zoodanig, dan neen, want dit recht stond aan het dorps hoofd.

Wel was er dorpsland, waarover in eerste instantie, het dorps hoofd ging, die aansprakelijk was voor de hem opgelegde lasten, en daarom de bevoegdheid had om, zoo mogelijk in overleg met zijn onderhoorigen die dorpsregelingen te treffen, welke noodig waren om de nakoming dezer verplichtingen te verzekeren.

Uit dit dorps hoofdelijk domeinbeheer is later voortgekomen ons „communaal” bezit.

De gelijke verdeeling van het dorpssawahgebied onder de dienstplichtigen, de gogols, is waarschijnlijk van den lateren tijd, al dagteekent het ook van vóór ons landrente-systeem en ons Cultuurstelsel.

In den ouden Javaanschen tijd weet men toch langen tijd nog niet van een gelijke verdeeling der sawahs

¹⁾ Dat het communaal bezit van Java zou zijn ontstaan uit de samenwerking van de dorpsingezetenen bij de sawah of grondbewerkingen in verband met de bevlœiing van de velden, heeft mij nooit geleken, sinds op Java waargenomen werd, dat niettegenstaande dgl. hulp en samenwerking, elke landman op zijn eigen veldje zijn aanplant verzorgt; dit is zoowel bij den sawah-als bij den hoema-bouw het geval. — Het gemeenschappelijk bezit of gebruik van den grond op de Buitenbezittingen staat n.h.m.v. in nauw verband met het stam- en familiebegrip, een religieus-maatschappelijke instelling.

onder de stemgerechtigde desagenooten. Men hield veel meer er aan vast, dat wat iemand, of zijn voorvaderen ontgonnen hadden, bij hem in gebruik bleef. De gelijke verdeeling (met uitwissching op den duur van de uit ontginning voortspruitende aanspraken) is vooral voortgevloeid uit de zwaarte der dienstpraestaties ¹⁾, in verband waarmede — soms onder hooger Europeesche leiding of bevel — ten opzichte van lusten en lasten het beginsel werd aanvaard; gelijke monikken, gelijke kappen ²⁾.

Ons bestuur heeft, van oude tijden af, en, onder het cultuurstelsel met name onder Baud (den prediker van het „palladium”), bij voorkeur de desahoofden met hun onderhoorigen de vrije hand gegeven om onderling te regelen, op welke wijze zij zich de kwijting hunner verplichting het best uitvoerbaar achtten, — en hieruit zijn, in verband met nieuwere begrippen, onder ons bestuur langzamerhand — en vooral na 1870 — bevolkingsgrondrechten opgekomen welke den naam „bezit” verdienen, inzonderheid naar mate de verplichte cultures afgeschaff en de heerendiensten al meer omge-

1) Dit was reeds onder de Compagnie het geval in het Regentschap Soerabaja. Vgl. voor 1830 en latere jaren met betrekking tot Poerworedjo in Bagelen, Keboemen (ibidem) en Grogol in Semarang-Eindrésumé II Bijlagen M, blz. 55, N. blz. 58 en tekst blz. 142/5.

2) Dit beginsel kon echter alleen worden doorgevoerd met ter zijde stelling van het algemeen terug te vinden begrip: de ontginner en zijne erfelijke rechtverkrijgenden hebben de krachtigste aanspraak op het behoud hunner gronden. Dit begrip is vrij sterk geweest, en het is dan ook geenszins te verwonderen (Dr. Schrieke blz. contra) dat in de perdikandesa Bandjarsari de sawahs in individueel bezit zijn gebleven. — Niet overal zijn de lasten ad libitum op te drijven zonder volksverloop, en een perdikan-hoofd kon ook op andere wijzen voordeel behartigen zonder communuaalbezit door te zetten.

zet werden in het hoofdgeld. Die staat van zaken is evenwel over het algemeen niet ouder dan één, in de cultuurstreken ongeveer een halve eeuw, en dagteekent eigenlijk eerst van den nieuwen tijd, toen het ouderwetsch Compagniesbeheer plaats gemaakt had voor het modern bewind; althans geldt dit bepaaldelijk voor Midden-Java.

Doch — wordt mij allicht tegengeworpen — hoe dan te verklaren de ook door Dr. Schrieke aangehaalde artikelen uit het onder het Compagnies bestuur vastgestelde wetboek van Cheribon, welke Pepakem ¹⁾ uittreksels uit andere echt Javaansche rechtsbronnen bevat?

Zoo lezen wij daar het volgende extract uit de Oendang² Mataram: Jên wonten wong arêboet boemi, asandandan kagoengan dalem karaossana ing Pradata. — Jên sijasaning wong tjilik, Padoe ikoe arané.

D.w.z. grondzaken loopende over 's Vorstendomein, raken den Vorst en worden door dezen zelf belist ²⁾; maar quaesties welke rijzen tusschen individuen, terwijl 's Vorsten recht onaangetast blijft, komen voor den dagelijkschen rechter. In Cheribon lezen wij daaromtrent o.a.: „De dootstraffen omtrent inlanders, en verschillen (tusschen de Cheribonsche Prinsen) over landen en volkeren alhier, moeten door Haar Hoogheidens en den Resident afgedaan worden, waartoe vergaderingen worden belegd, die altijd in 't fortres behooren gehouden te worden”, schreef de Resident Armennault in 1769 ³⁾, en soms mengde zich daarin de

¹⁾ Verh. Bat. Gen. dl. 55 2e stuk; blz. 49. Men vindt daar terzijde vermeld de Hollandsche vertaling.

²⁾ Vgl. Rouffaer over pradafa en padoe Enc. N. I. voce Vorstenlanden, blz. 634.

³⁾ De Jonge, Opkomst XI blz. 188.

Indische Regeering zelf ¹⁾; er was daarover nogal eens te doen tusschen de Prinsen.

En wat het verpanden van 's Vorsten domein betreft: toen eens de Cheribonsche Sultan Anom van den Preanger-Regent van Parakan Moentjang tegen 300 sp. realen diens district Taradjoe Toeroendatar in pand genomen had, verbood de Compagnie dit, en in 1710 geschiedde dit nog eens uitdrukkelijk: „alzo die landen door den Soesoehoenangh aan d'Ed Comp. geschonken waren”. ²⁾

Gold het quaesties over de jasa ³⁾ van den kleinen man, tusschen desa's of individuen gerezen, d.i. wanneer 's Vorsten recht niet betwist werd, maar men het had over het gebruik onderling, ⁴⁾ dus over hetgeen de kleine man door eigen arbeid aan den grond had toegebracht — een recht op den aanplant of het bewerkingrecht van eenig veld, — dan raakte dit niet dadelijk den Vorst en wees deze de beslissing toe aan zijn gewone rechters, en daartoe had men in Cheribon een zevental Djaksa's.

Welk „recht” de kleine man daar destijds had, kan men afleiden uit hetgeen de tegenwoordige toestand in Solo en Djokdja daaromtrent leert.

In de afgelegen streken der tegenwoordige Vorstenlanden, waar nog woeste grond is, die voor bouwland

1). De Jonge, Opk. VIII blz. 156 (over eenige rijstvelden tot Kantsije); Cheribon, Losari en Telaga worden wegens wanbestuur van Sultan Cheribon afgenomen en gesteld onder Sepoeh (de Jonge Opk. XI 85). Vgl. ook artikel 4 van het contract — 1699 in TBT. dl. 37 blz. 484.

2) De Jonge, Opk. VIII, 156.

3) Jasa — tiasa — siasa.

4) Vgl. T. B. G. 37 blz. 457: Kalajan malih wenten titijang doesoen, apabèn tapel wates, boemi gagadoehan dalem, pada anajda ing karoné ing Djaksa pipitoe; toemengoengé karoné kang ngalébokna ing Djaksa; wonten dening kang amanggih pratelané boektining dadarbe oetawi sami pêtêng ing karoné, ing sakatahé pamitjarané, poetoesan ing Djaksa pipitoe, kadi adat kang roemihin ing poetoesé.

geschikt te maken is, verstaat de kleine man ter ontginning zich met zijn bekel ¹⁾ De ter ontginning bestemde grond wordt hem — als loon voor de in cultuur brenging (opah boebakkan) drie (soms meer soms minder) jaren pachtvrij gelaten (de zgn. bosokkan — vrijstelling ²⁾). Daarna dient de grond aan de Negoro, d.i. den Vorst te worden aangeboden; de grond wordt domein (kadjoeпоet keprabon), maar wordt aan den ontginner ter bewerking gelaten, gemeenlijk geheel, doch soms, als het perceel te uitgestrekt is, wordt er een stuk afgenomen. Zoolang de bewerker zijne verplichtingen nakomt wordt hij in het gebruik van den grond niet gestoord, wijl de Vorst er alle belang bij heeft dat de bevolking dienstplichtig is, hetgeen alleen het geval is wanneer zij daarvoor belooning geniet, welke belooning volgens de adat bestaat in het gebruik van een stuk domein, waarvoor dan en padjeg en diensten verschuldigd zijn, en dat in den regel overgaat op den oudsten werkbaren zoon van den gebruiker. In de centra van bevolking heeft het Mataramsche domeinrecht ongetwijfeld ten volle gegolden: geen recht van verkoop, en erfenis alleen door den oudsten werkbaren zoon, en het perceel steeds (na afloop van den oogst) vatbaar voor inkorting voor andere desalieden of doeleinden.

In de Cheribonsche Papakem komt verder nog voor een uittreksel uit de Radja Nistjaja (t.a.p. blz. 29). Wonten tijang angngenggèni siti pakawissan oetawi siti pasabinan poenapa malih pakêbonan, kawan tahoen lawassé boten wonten kang ngarik-karik, poenika sam-

1) Deze en andere punten betreffende het Javaansche vorstelijk grondrecht hebben eenige jaren geleden het onderwerp uitgemaakt van een onderzoek, in Soerakarta opzettelijk ingesteld door den Heer P. W. Jonquière, toenmaals Controleur v.d. agr. zaken in Solo, die met groote nauwkeurigheid deze aangelegenheden heeft onderzocht en bestudeerd.

2) Men vergelijk hiermede het Preanger-ontginningscontract „ditahoekeun” in Eindr. II blz. 41 bijl. noot (d).

poen angsal babasan djêdjêgi (?) Jomana ¹⁾. Jèn ana kang arep anggoegat, poenika boten kênging sabab sampoen kalebet in lelebon koroeggan roengga-roengga arannja. Tetapi jèn kang apaben angsal Jomana, poenika jèn dadossa pamitjara, inggih kena ing sapata ipat-ipat ²⁾. Jèn inggih kang angenggèni ing siti pagryan oetawi pasabinan ing dalem kawan nahoen boten wonten wong kang ngarik, jèn si kang angangkên angsal jomana sarta wonten satmatanipoen ³⁾ (kang dados satmata poenika, boten keni toenggil pagoestèn) kang dados satmata poenika kapratjantenan jèn sampoen kapat-ipat; jèn si kang ginoegat angangkên angsal jomana, kang anggoegat wonten satmatanipoen, kang anggoegat poenika kenija ing sapata ipat-ipat.

Dit grondverjaringsrecht komt in strekking geheel overeen met het door Dr. Schrieke op blz. 396 aangehaalde artikel uit de oud-javaansche Koetara-manawa, waarbij het verjaringsrecht wordt gesteld op twintig jaar, terwijl op Lombok de termijn op 10 jaar (kadasa waras) was bepaald.

Dit artikel heeft n.h.m.v. oorspronkelijk bedoeld op eigendomsgrond, en nu is het aannemelijk dat oudtijds in Cheribon dergelijke eigendommen erkend zijn geweest, maar dit verjaringsrecht heeft sedert in de Javaansche landen ook gegolden met betrekking tot de

¹⁾ Wat beteekent die term precies? Er is een oud-Javaansch Jamani, verkorting van Jamaniloka (v.d. Tuuk T. B. G. 23 blz. 142/5) d.i. de hel van Jama in het oude vervloekingsformulier voor hem, die een vorstelijke schenking in land aantast, die de deelgerechtigden daarin onrecht aandoet en daardoor 's Vorsten gebod overtreedt: jan matiha, moeliha mareng Jamani: als hij sterft, keere hij naar de hel (als naar huis) terug.

²⁾ Een lichte eed, zegt de Hollandsche vertaling t.a.p.; vgl. over de Cheribonsche ipat² voor de zeven Djaksa's in rechtszaken, T. B. G. 37 blz. 461.

³⁾ Satmata volgens de vertaling in de Pep. Tj. blz. 35 de wetenschap wegens een zaak bij veel menschen door hooren en zien.

dienst- en padjeggplichtige gebruiksaandeelen in 's Vorsten domein ¹⁾ tot in later tijd onder den toenemenden druk het in onbruik schijnt te zijn geraakt, om nog te blijven voortleven in den adatregel, dat de oudste werkbare zoon die zijn vader in het gogol of sikepschap opvolgt, uit dit grondgebruik kan worden ontzet (dadal) wanneer hij zijne verplichtingen niet nakomt.

Een voorbeeld van het verjaringsrecht op domeingrond vinden wij, dagteekenend uit het jaar 1870 ongeveer, dus voor onze Agrarische wetgeving van 1870, o.a. in Brebes, bepaaldelijk met betrekking tot *zelf ontgonnen grond*. „Doet” — lezen wij in Eindrésumé II blz. 76 — het geval zich voor, dat een bezitter van jasa-gronden zijn woonplaats verlaat, zonder daarover te hebben beschikt en iemand aangesteld, die de op den grond rustende verplichtingen nakomt, dan wordt naar hetgeen de Statistieke opneming is geconstateerd, zijn recht in het regentschap Brebes na tien jaren voor vervallen verklaard. ²⁾

Dit verjaringsrecht is dus niet onvereenigbaar met het domeinbegrip, en dat tijdens de Compagnie dit laatste begrip gehandhaafd werd, blijkt o.a. hieruit, dat in 1710 ³⁾ de Resident aldaar den Cheribonschen prinszen nog eens uitdrukkelijk inscherpte der Compagnie's „continuerende intentie, van nooit te zullen dulden,

1) Vgl. artikel 44 van de Vorstenlandsche Angger Sepoeloeh, o.a. in vertaling opgenomen in Spaan's Rapport omtrent de rechten, die in de residentie Soerakarta op den grond worden uitgeoefend, Bijlage B van Eindrésumé III blz. 67. Zeer beslist staat vast, dat die bepaling 's Vorsten domeinrecht in geen deele aantast.

2) De aantekening zegt dat de duur van tien jaren voortvloeide uit een Landraadsvonnis; tijdens ik in Brebes diende, kende men in het algemeen als „verjaard” den term „kadaloe-warsa”, en deze bestond in Solo ten opzichte van schuldvorde-ringen (ook: kadangoewarsa).

3) De Jonge Opk. VIII blz. 156.

dat er eenig gedeelte van dezelve landen, noch eenige van derselver volken of huysgenoten, aan niemand anders veralieneerd of verpand zouden mogen worden; alsoo die landen door den Sousouhounangh aan d'Ed. Comp. geschonken waren".

En hoe het stond met de bevolkingsgrondrechten in het toenmalig Cheribon, kan men verder afleiden uit het bewaard gebleven suikercontract, dat Pangeran Radja Koesoema in 1708 met goedkeuring van de Comp. sloot met den Chinees Tan In Kong te Batavia, ¹⁾ waarbij deze huurder de volle beschikking over den bebouwden grond kreeg „zonder iemand te ontsien, die voorheen sawahs of suikerriet tuintjes daarop mogt gepossideerd hebben", zullende het gewas tegen „taxatie" moeten worden afgestaan, terwijl de opgezetenen „door die genoemde Pangerang van 't nodig land elders (zouden worden) gerieft". Een stevig recht op den grond hadden in Cheribon ²⁾ de kleine luiden dus niet, alleen om als loon voor hun diensten een aandeel in het sawahland hunner desa te erlangen, en het jasarecht bestond vooral met betrekking tot het geboomte als ook vermoedelijk tot de *zelf* aangelegde sawahs; bleef de jasadhouder in gebreke om zijn veld te beplanten, gaf hij, genoodzaakt zich gevoelende om zijn desa te verlaten, de bewerking op, dan kwam ook in Cheribon het veld ter vrije beschikking des Sultans.

Het domeinrecht van den Vorst heeft onder Mataram oppermachtig gegolden; bekend is het, dat in Oostersche landen instellingen eeuwen lang bestaan; sluit dit nu echter ook in, dat op Java onder het vorstengezag ook te voren *altijd* dat karakter van aldomein-bezitter den vorsten eigen is geweest?

¹⁾ Dezelfde t.a.p. blz. 324.

²⁾ Rapport van Van Lawick van Pabst en Rothenbühler naar Raffles in Van Dev. Het landel. stelsel I blz. 211 vlg.

Het komt mij voor, dat dit een te ver getrokken conclusie zou zijn, want, weten wij dat in den Hindoe-Javaanschen tijd verkoopbaar grondenrecht — n.h.m.v. grondeigendom — heeft bestaan, daarvan is ook nog eenig spoor over uit den Mohammedaanschen tijd, en wel in Bantam, waar ook meest Sultans domein was, maar daarnaast toch eenige niet — Sultans eigendom heeft gegolden, al kwam dit recht ook oorspronkelijk uit de handen van den Sultan.

Hierbij heb ik het oog — het rapport van den Engelschen resident Major Yule, dat van 1814 dagteekent, ¹⁾ raadplegende — niet op de Bantamsche poesaka landen of patjaton, welke ook daar in grooten getale werden aangetroffen, maar bepaaldelijk op „the pusakas, granted to the relations of the Sultan”, welke „were considered as real property, and sometimes descended to the heirs of the family, and at others were alienated from it by private sale”. Eenige van die ten overstaan van den Hoofdpenghoeloe (Pekih) verleden akten, dagteekenende van 1804, 1807, 1810 en 1812, zijn gepubliceerd in het Eindrésomé dl. I. blz. 76|83. Maar in Bantam waren dgl. eigendommen in het bezit van 's Vorsten familie — de Darah dalem zegt men in Djokja —, en van enkele rijks-grooten, gelijk wij ook voor Mataram hierboven lezen, dat in 1622 Pangeran Manduraredja Noord-Pekalongan bezat ²⁾, welks opgezetenen zijn slaven waren.

De kleine man had allerwaarschijnlijkst — evenals op Lombok — op 's Vorsten domein ongeveer hetzelfde lot als de slaaf op den grond van den rijksgröote; van bezits-recht op grond geen quaestie, hoogstens een ge-

¹⁾ Van Deventer, Het landelijk stelsel I blz. 208|9. De tegenspraak welke Yule in 1869 heeft ondervonden van Spaan en Valek-Eindrésomé II Bijlage A is m.i. wegens misduiding en onvolledige kennis der inwendige toestanden onjuist. — Yule's rapport wordt ook aangehaald in Raffles History (1830) I blz. 156|7.

²⁾ Of moet men hier denken aan apanage?

bruiksrecht, en dit zuiver en alleen een gevolg van de door hem aanvaarde verplichtingen tegenover zijn hoofd; gebruiksrechten niet voor verkoop of verpanding vatbaar, en overgaande bij den dood rechtens op den oudsten werkbaren zoon onder hetzelfde voorbehoud.

Het komt mij voor, dat de Bantamsche zeldzame grondeigendom van vorstelijke familieleden teruggaat tot den tijd der vroege Mohammedaansche vorstenregeeringen, bepaaldelijk tot Demak, waarvan ook Bantam deel heeft uitgemaakt, een toestand welke in Midden-Java kan hebben bestaan tot in den tijd van Sultan Ageng; en de vraag rijst nu, waar wij in lateren tijd niets meer ontwaren van wat op privaten eigendom gelijk, welke Vorst van Mataram bij de toepassing van het domein beginsel dan den laatsten stap heeft gedaan, allen grond aan zich houdend en hoogstens alleen loenggoehs uitgevend?

Bij Valentijn (4e dl. blz. 159|160) lezen wij anno 1706 omtrent de gemalin van den Prins van Soerabaja, „dogter van zekeren vermogenden Rijksraad van den ouden overleden Keizer Java Amangkoerat I, d.i. Tegalwangi, welk wijf hij van den Keizer door een zonderlinge gunst heeft gekregen” — het volgende: „dat zulke vrouwen van staat haar eigen inkomen van eenige landerijen hebben, die zij zelfs na haar gemaals dood blijven behouden (tanah panandon, prinsesse-apanage, lichtte de Heer Rouffaer mij dit punt jaren geleden toe), niettegenstaande zijne goederen aan den Keizer of door zijn gunst aan den oudsten zoon verval-¹⁾ len gelijk meest, als de zoon in zijn plaats gesteld werd, geschied, maar zoo er een andere in komt, dan gaat dit zoo grif niet, gelijk wel te denken is”.

Toen bestond dus vermoedelijk al het apanage-stelsel in zijne volledige doorvoering, en, lettende op hetgeen

¹⁾ Het zelfde recht dus dat de kleine man op zijn pacht — of dienstplichtig aandeel in den domeingrond uitoefende.

de geschiedenis van Mataram ons leert, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor dat, toen eenmaal onder Sultan Ageng de Vorst vrij wel tot almacht gekomen was, zijn opvolger deed, wat in Voor-Indië de Mogols hebben ingesteld, en het systeem is voltooid door Soenan Tegalwangi, die al kort na het aanvaarden van het gezag den opstand van zijn broeder Pangeran Alit in bloed smoorde en misschien wel de geweldigste autocraat is geweest, die de latere Javaansche geschiedenis heeft gekend, — een omstandigheid die hij met het verlies van zijn rijk en zijn dood in ballingschap heeft moeten bekoopen. Dat echter die ten opzichte van het absoluut domeinrecht gedane stap hoogstwaarschijnlijk niet groot was, behoeft wel nauwelijks te worden aangestipt en daarin is ook wel de verklaring te zoeken dat daarop niet meer is teruggekomen en de bevolking hoog-en-laag zich bij die ordening heeft neergelegd.

Dit Javaansch vorstelijk domeinrecht is uiteraard niet met onzen hedendaagschen gewonen privaatrechtelijken eigendom geheel gelijk te stellen. Er werd tot voor kort in de Javaansche Vorstenlanden nog niet onderscheiden tusschen landseigendom en 's vorsten persoonlijk bezit; het begrip van civiele lijst ontbrak ten eenenmale. Wat de vorst dáár zijn eigendom noemt, bezit hij als vorst, en in Mohammedaansch-rechtelijken zin als hoofd en vertegenwoordiger van de moslimsche gemeente. Wat verder den domeingrond betreft, moet men het er voor houden, dat de heffing der sawahs in den grond der zaak is niet eene belasting in onzen zin des woords maar een domeinpacht, immers wat het bedrag betreft zich regelend naar hetgeen als hoogste huur in die maatschappij kan worden aangemerkt. Geheel zuiver is ook dit begrip echter niet in een enkel woord aan te geven; eene gelijkstelling met onze landrente — *zooals deze door Raffles is geregeld als domeinpacht en mitsdien hoog in bedrag*, is intusschen m.i. volkomen juist. Eerst van lieverlede is de landrente

een grondbelasting geworden, wel is waar ook dan nog een specifiek karakter dragend, maar sinds lang toch geen domeinpacht meer.

Bij de voorstanders der nieuwe grondenrecht-theorie vindt men — zooals bij Prof. van Vollenhoven en Dr. Schrieke — vrij duidelijk tegenover elkaar gesteld 's Vorsten despotische willekeur en het echte, billijke desa-volksrecht. Tot die opvatting kan ik niet besluiten. Lombok en Java, de historie en de hedendaagsche toestanden, vooral in de Vorstenlanden, leeren nu eenmaal overtuigend, dat de bevolking eerbiedigt wat des vorsten is, door hem wordt verordend, en dat zij dit als *recht* erkent, — een gevolg er van dat de Vorst in de oud- en nieuw-Javaansche als ook in de Balineesche maatschappij inneemt en innam: het recht is uit God en „over vorstenvergoding en de wijze waarop die zich in zooveel landen uit — schreef nog onlangs wijlen Prof. Kern.¹⁾, — zou men een geheel boek kunnen schrijven”. Men zal daarom er ook wel toe moeten komen om onze 20ste eeuwsche democratische beginselen over het Vorstelijk gezag en het recht niet terug te zoeken in de Javaansche maatschappij, althans niet van Oud-Java noch ook van de huidige Vorstenlanden.

Wat wij daar zien is, dat de Vorst-veroveraar albeschikker is, behoudens dat hij verplicht is zich den trouw en bijstand van zijn machtigste grooten te verzekeren, en anders hen tegen elkaar uit te spelen of door machtsvertoon te overheerschen, en dat slechts een weinigje rechtvaardigheidszin en voorts goedgeplaatste milddadigheid jegens de voornamen den Vorst een rotsvaste positie verschaffen. De Vorst verordent dan in strenge lijnen hoofdverplichtingen, die ten opzichte der bevolking tamelijk wel tot de uiterste

¹⁾ B. K. I. dl. 73 blz. 501. — Oud-Java vergoddelijkte zijn vorsten en het Java van den lateren tijd schrijft hun ook nog wel bijzonderen (magischen) invloed toe.

grens gaan, — en daaraan houdt hij vast, het overigens aan zijn vazallen en hoofden overlatend om de wijze te bepalen, waarop te minsten bezware die verplichtingen worden nagekomen. In zooverre is er voor de bevolking een meevaller, dat het den Vorst nimmer gelukt precies het maximum der bevolkingsverplichtingen te bereiken, en dat in de laksche Javaansche wereld vaak veel genomen en gegeven wordt. Dit komt o.a. tot uiting in de vaststelling van het aantal djoengs, want daarbij werd ook op (wat wij noemen) economische omstandigheden gelet. Aan de hoofden, hoog en laag, de uitvoering van menig bevel of rechtsbeginsel verder overlatend, verschafte de Vorst de gelegenheid dat een volksrecht zich min of meer kon gaan ontwikkelen; men had te vragen bijv. hoe het vroeger dan wel wat gebruikelijk (loemrah) was, of ook men liet over; maar — en hierop komt het aan — een dusdanige adat vermocht en vermag nooit 's Vorsten recht te verkleinen of aan te tasten, of men wordt rebel, en, doerhaka te zijn in een schande voor elken Javaan. Alleen dus in het geval van despotische willekeur — zooals Soenan Tegalwangi zich ten slotte gedroeg — is te verwachten, dat 's Vorsten macht ook door machtige hoofden en rijksgrooten wordt aangetast, maar dit heeft nooit plaats gevonden met betrekking tot het *beginsel* van het domeinrecht en de doorvoering tot in de *gewone* gevolgen; — slechts de willekeurige opdrijving der lasten ¹⁾ van de bevolking in Bagelen en de naburige Montjonegoro hebben later de facto belangrijk bijgedragen tot de uitbreiding en de verlenging van den Java-oorlog van 1825—1830. Als men zich laat vertellen, hoe het te voren moet zijn toegegaan in die landschappen, ten minste op tal van plaatsen, dan is het geen wonder, dat de opstand dáár een vruchtbaren bodem

1) Louw Java-oorlog I blz. 84 vlg. de babad van den toenmaligen van Karanganjar, en de gewestelijke samenvattingen van het grondenrecht in Eindrésumé II over Banjoemas, Bagelen.

vond. Maar wanneer de oorlog is geëindigd, het stelsel weer op gang is, behoudens dan verzachting hier en daar, ¹⁾ dan leeft de bevolking weer als van ouds onder het herstelde Vorstenrecht en gedraagt zij zich daarnaar.

Dr. Schrieke stelt, dat het door hem behandeld perdikaninstituut naar zijn wezen ook in den Mataramschen en lateren Javaanschen tijd aan de hoofden niet het beschikkingsrecht over de gronden der instelling toekende, daar deze in rechtstoestand bleven, waarin zij verkeerden. In de noot op blz. 413 wordt dan nader opgemerkt: in verband met wat boven aangeteekend is over de belaste tjatjahs, is het duidelijk, dat, in geval van vrijstelling in dezen tijd vaak het hoofd met zijn tjatjahs perdikan wordt gemaakt.

Hierbij dient te worden stilgestaan.

De aard van het recht van een apanagehouder, ook van de bezitters van de Keparak en van de Perdikan-gronden wordt aangeduid als gadoehan, staat, met betrekking tot de Javaansche Vorstenlanden, vermeld in Eindrésomé III blz. 15, en de juistheid dier mededeeling werd, eenige jaren geleden, uitdrukkelijk bevestigd.

In verschillende gevallen is de perdikan-desa niet anders te beschouwen dan als het apanage van een geprivilegieerde, die als zoodanig jegens den Vorst mardika was, hetzij deze begiftigde een aanzienlijk persoon was, dien de Vorst wilde onderscheiden zonder hem bepaalde verplichtingen op te leggen (midji) dan wel die te zorgen had voor een stichting en deze in stand had te houden, een vereerd graf, een godsdienst school of iets dergelijks (moetihan-instituut); dit gebied is perdikan, d.w.z. brengt aan den Vorst geen padjeg noch diensten op, uitgezonderd kleine verplichtingen. De begiftigde is hoofd over het perdikan-gebied, hetzij dit uit één of meer bekelschappen bestaat en het

¹⁾ Van Deventer, Het landelijk stelsel II blz. 426 enz.

privilege kan voor hem erfelijk zijn. Is het gebied tamelijk uitgestrekt en verdeeld in verschillende bekelschappen, dan kan het perdikan-hoofd, dat den titel van demang draagt, tevens wel het bekelschap over een deel of het geheel in zich hebben vereenigd (ngiras).

De kleine man had het in het zgn. „vrije” gebied vrijwel even zwaar te verantwoorden als in het omliggend panèwonland: wat volgens de rijksinstelling op grond van het domeinbegrip aan padjeg, diensten of leveringen van de perdikan-gemaakte domeingronden mocht worden gevorderd, kwam ten bate van den geprivilegieerde, het zij deze al of niet bijzondere verplichtingen had na te komen. Het recht, de positie van den kleinen man was zoowel binnen als buiten het perdikan gebied hetzelfde; uiteraard treft men plaatselijke eigenaardigheden aan, ¹⁾ maar deze doen tot het hoofdbegrip niet af. Bleef een eenmaal getroffen regeling tusschen hoofd en opgezetenen lang in stand, dan gaf dit vastheid daaraan, dus ook aan het recht der bevolking, doch in wezen verschilde de toestand niet.

„Vrij en onbelast” was de kleine man op perdikan-gebied geenszins. Zoo vinden wij bijv. in aanteekeeningen over des Soenans kapoetihan-desa's in Banjoemas, welke vermoedelijk dagteekenen van de 2e helft der 18e eeuw, ²⁾ als verplichtingen o.a. vermeld: *Paniraman*, karja 50, ladossanipoen: bodag ³⁾ 500, tampir 50, goebah 1, sindjang batik (a)bang '2, jatra

¹⁾ De begiftigde kan bijv. alle gronden laten in de handen der hun padjeg of maron opbrengende kleine lieden; maar hij kan den grond verdeelen, en zijn aandeel in koedoeran-dienst enz. voor zich doen bewerken, het overige — zonder padjeg — aan de bevolking laten, mits deze koedoerandiensten verricht en leveringen opbrengt.

²⁾ Jav. H. S. No. 135 Batav. Gen; vgl. ook Not 9 Jan. 1877 VI 6.

³⁾ Groote mand met wijde opening zonder deksel.

- 16 Inggris; ing doessoen paossipoen medal 200 keton;
Pasir, karja 3, ladossanipoen: soemboel ¹⁾ 25, goebah 1;
 ing doesoen paossipoen medal 300;
Makam, karja 7, ladossanipoen: soemboel 7, jatra 14;
 ing doesoen paossipoen médal 300.— Enz.

In desas als deze had het hoofd der instelling of stichting (de dê mang of kjahi), gelijk mede een nara-wita begunstigde met betrekking tot zijn land, ongetwijfeld dezelfde bevoegheid — ongeveer althans — als de tegenwoordige Djokjasche-loenggoehhouder uitoeft krachtens de van 1863 dagteekenende Pranatan Pa-toeh, ²⁾ en die bevoegdheid reikte zeer ver.

Keeren wij thans terug tot het niet-perdikangebied, en zien wij, wat na 1830 op Gouvernementsgebied met betrekking tot de apanageering der regenten plaats vond in aansluiting bij den vroegeren toestand (slechter is die zeker niet geworden onder ons gezag), dan ontwaren wij dat in de overgenomen Montjo-negoro, waar voorloopig die regenten bezoldigd werden voor 2/3 in geld en 1/3 in land, in Kediri en Madioen met betrekking tot die laatste instelling voorgeschreven was als ³⁾ verplichting voor degenen aan wie velden voor inkomsten werden afgestaan om (en het komt mij voor dat men zich toen zeker gericht heeft naar de oude gewoonte in die streken zelf):

- a. die bij voorkeur (let wel!) te doen bewerken door de opgezetenen der dessa's tot welke de velden behooren;
- b. om van het product nimmer meer dan de helft te hunnen behoeve te doen opbrengen;

¹⁾ Mandje met oversluitend deksel.

²⁾ Vertaald o.a. in Eindrésomé III, bijlage C I blz. 83 vlg.

³⁾ Van Deventer, Het landelijk stelsel II blz. 142.

c. om die velden niet te verpachten, als zijnde dit strijdig met de bedoeling van den afstand; en eindelijk onder bepaling, dat alle schade door misgewas op de velden ontstaan, ten laste zal wezen van hen, aan wie zij zijn afgestaan. ¹⁾

Het verbod om stukken van het apanage af te zonderen (pêntillan) ten einde deze afzonderlijk te verhuren en de overbrenging van het landbouwrisko op den apanagehouder, die bij geld-pacht voorheen die kans niet liep, waren *verlichtingen*, maar overigens bleven de verplichtingen zwaar, en van een bepaald grondenrecht is al heel weinig sprake. De bepaling sub *a* zal men intusschen in verband met de huidige Vorstenlandsche adat zóó moeten lezen, dat, wanneer een patoeh een stuk van zijn apanage geheel ten eigen behoeve in koedoeeran doet bewerken, de bevolking van zijn ambtelijk bezeten desa's voldoende voor haar levenonderhoud moet overhouden.

¹⁾ Op blz. 416/7 spreekt Dr. Schrieke over het voormalig apanage bezit van den Regent van Pati (resid. Semarang, voorheen Japara). Dit bezit was geen perdikan. Toen Raffles in 1813 het landrente-stelsel met de bestuurshervorming als noodzakelijk gevolg daarvan, langs Java's N. O. kust invoerde, achtte hij ten opzichte van „the Regents and other Native Chiefs”, noodig dat a liberal provision should, be made there being no objection to their retaining a certain portion of land”, en alstoen werd den Regent van Pati gelaten een bezit van 300 Jonks of land onder aanteekening daarbij: the tombs of his ancestors to be secured to his family. Uiteraard was zulk een uitgestrektheid niet berekend op en veel te groot voor het onderhoud van familiegraven, en wij hebben dan hier ook te maken met ambtelijk landbezit; van deze „penadjoeng”-gronden betaalde de Regent de landrente aan het Gouvernement.— Vgl. M. L. van Deventer het Nederl. gezag enz. I blz. 21 en de Gouv. dienst-nota over het Ambtelijk Landbezit van Inl. Ambtenaren, blz. 47. Dat later in Pati 5 perdikan-desa's de Familiegraven van den Regent onderhielden, is waarschijnlijk eene instelling van den Regent zelf geweest (Eindrésumé II blz. 166).

Dat de bevolking het omstreeks 1825 bijzonder zwaar had te verantwoorden, is algemeen erkend, indertijd reeds door de regenten in Oud-Bagelen ¹⁾, toen deze eene vergelijking troffen met den tijd toen Kedoe nog niet aan de Vorstenlanden was onttrokken. Maar zwaar heeft de bevolking het m.i. vroeger ook gehad ten minste wanneer de omstandigheden in een dicht bevolkte streek in de buurt van een rijkszetel er toe konden leiden .

Dr. Schrieke meent, dat „tijdens Mataram de bevolking meer willekeur te verduren had dan te voren”. Ik wilde — daargelaten nog dat niet alle vorsten van Midden Java onbesuisde despoten waren — dat ik tot die conclusie kon komen: maar Lombok heeft mij anders geleerd, en wanneer ik let op de ontzaglijke tempelruines van Midden Java, dan kan ik mij dien opbouw niet denken dan onder een zeer zwaar drukkend Hindoe-gezag.

Of er meer of minder despotisme in een Javaansch rijk was, is n.h.m.v. een quaestie geweest deels van de macht des vorsten, deels van diens karakter, maar despoten waren eigenlijk alle machthebbende Javanen, al waren niet alle hoofden hard en onrechtvaardig ²⁾. En wat het door den kleinen man betrachten van billijkheid betreft — dat Dr. Schrieke op blz. 414 met welgevallen constateert —, zeer zeker vindt men dit veelal bij de kleine luiden, die altijd onder druk geleefd hebben en geslachten lang zich met het genot van een klein stukje grond hebben moeten vergenoegen; doch hoevelen dezer zijn er niet, die, eenmaal de macht hebbende, op hun beurt despoten blijken.

Er wordt beroep gedaan, ten bewijze dat de perdikan-hoofden zich aan het oude moesten houden (blz. 415)

1) Valck in T. N. I. 1858—20e Jaarg. 2e deel.

2) Van der Willige von Schmidt auf Altenstadt in Eindr. II. Bijlage N.

en zij hun onderhoorigen goed hadden te behandelen op den inhoud hunner pijagem's. Maar diezelfde uitdrukkingen vindt men later ook in de gewone nawolo's terug; o.a. in een aanstellingsbrief tevens loenggoeh-toedeeling aan een Wedana ¹⁾: „adja owah kaja kang wis klakon” — dit slaat hier op zijn verplichtingen als Wedana —; en in een aan een Chineeschen huurder van pangrembégrond gegeven pijagem ²⁾: adja sira wani-wani anglakoni pagawejan ala atawa anihaja marang wong tjilik kang tanpa prekara”, en een mij medegedeelde pyagem van 9 Nov. 1900 betreffende de aanstelling van een mantri panedjeggan van het toenmalig Solosch landschap Selo in Semarang bevat mede allerlei schoone bevelen en verbodsbepalingen. Maar het komt op de practijk aan. De mensch is een mensch, en zonder scherp toezicht van hooger — dat eigenlijk altijd ontbroken heeft — is, vooral in een primitieve maatschappij, altijd machtsmisbruik te duchten, terwijl het machtsgebruik, niettegenstaande al die mooie, welsprekende woorden, al zeer ver kon gaan, op grond van het overoude domeinbeginsel. En men lette dan ook eens op hetgeen in zoo'n pijagem verder staat: sakèhé kawoelaningsoen pada sira angèstokna ing oeniné lajang ingsoen pijagem kang ingsoen gadoehaké marang .. babah Hongké; taha jèn tan angèstokna, kaplaksanaha marang sakèhé Najakaningsoen ana ing Aloen-aloen ingsoen ing Soerakarta adiningrat.

En of er — zelfs in den Hindoe-tijd — ooit veel terecht gekomen is van een *jaarlijks* controleeren der vrijbrieven om den demangs te doen voelen, dat ondanks hun vrijheerlijkheid zij het oppergezag nog steeds dienden te eerbiedigen (Schrieke blz. 418)? Contrôle is waarlijk nooit de sterkte zijde geweest van Javaansche besturen, en het belang van den Vorst bracht volstrekt niet meê om steeds te vitten op zijn demangs en om den

1) Roorda, Jav. brieven enz. no. 26.

2) A. v. no. 19.

kleinen man te beschermen: wat beteekent een desaman voor een ouderwetschen Javaanschen vorst? Immers niets.

Op blz. 410 schrijft Dr. Schrieke dat naderhand de zgn. vrijstellingen niet zoozeer werden gelegd op de gronden als wel op de personen. „Werden — lezen wij daar — de oorkonden van het Hindoe-tijdvak, evenals in hun Voor-Indische prototypen, zeer nauwkeurig de grenzen van het pas gestichte vrijgebied opgegeven, *nu* was het niet meer strikt noodig den rechtskring van den geprivilegieerde zoo precies af te bakenen: ieder had nu immers, *evenals de Regenten*, toch slechts met de toegewezen werkbare onderhoorigen en hunne huisgezinnen en (tjatjahs) te maken, die, waarheen ze ook verhuisden, toch onderdanen van hun oorspronkelijk hoofd bleven”. Dit lijkt mij te scherp uitgedrukt.

Hierbij wordt alvast niet uiteen gehouden, dat er niet alleen *perdikan-desastichtingen* zijn, maar ook, in voor den Vorst minder belangrijke gevallen, *groepen van een vast getal personen*, die tegen vrijstelling van andere verplichtingen, een bepaalde (godsdienstige) plicht hebben te vervullen.¹⁾

Maar dan verder wat de algemeene quaestie aangaat.

Eerstens moet opgemerkt dat er verschil is tusschen tjatjah karja en tjatjah somah, en dat in de nawalà's wel de tjatjah karja, d.i. de plaats en het aantal der gebruiksaandeelen van de „blabag” maar geenszins de tjatjah somah worden vermeld. Nu is het zeker een feit, dat, bij het uit-zwermen om elders bouwgrond te ontginnen, de kolonist zich liefst nog tot zijn eigen desa rekende, alsmede, dat de hoofden en regenten vaak aanspraak bleven maken op hun elders neergestreken onderhoorigen. Maar evenzeer lezen wij, dat dit natrekken der personen door de oude plaatselijke hoofden in het gebied der nieuwe kolonie geenszins werd aanvaard,

¹⁾ Eindrésumé III blz. 26.

en herhaaldelijk is tijdens de Compagnie in de Preanger en in Krawang getwist over het respectceeren der landschapsgrenzen bij het ontginnen van hoema's, en is van hooger hand een beslissing op een ingesteld onderzoek gevolgd. Zoo was het ook min of meer in het Javaansche gebied; landschaps- en desagrenzen, zijn er, vooral bij de perdikan-stichtingen in Banjoemas bijv. in die, gelegen tegen het gebergte, steeds geweest, en nu is daarin wel verwarring en uitwisseling gekomen — o.a. door de splitsing van bekelschappen, enz. —, maar geheel te loor gegaan zijn die grenzen niet overal, en verwarring is vermoedelijk vooral dáár ontstaan, waar het toezicht der hoofden en regenten ontbrak dan wel hun belang meêbracht om den nieuwen toestand te aanvaarden, of ook de zaak hen onverschillig liet, bijv. bij uitzwerming buiten het ressort van de desa maar binnen de grenzen van het regentschap.

In de sawah's van den lateren tijd vindt men voor de gewone apanages geregeld de als het ware sacramenteele uitdrukking gebezigd, ¹⁾ dat het apanage wordt gegeven met de omkleeding daarvan (sarta ingsoen pitêdani loeloenggoeh, kagoengan ingsoen boemi désa, sataboné, tjatjah sawah gawéning rong atoes" enz.); ook wel met bergen en dalen (marmané ingsoen gadoehi lajang ingsoen pijagêm, déné amadjêggi kagoengan ingsoen boemi désa pangrêmbé-kadipaten ing Loemboengkêrêp sataboné, salêbak woekirré, sawah gawéning wong salawé, enz.). Hieruit blijkt, dat, ten minste in beginsel desas met hun omliggend gebied als apanage werden aangewezen — en bij de Banjoemasche perdikandesas Makam blijkt nog, dat er wel degelijk een gebied met bosch bij hoorde —, en hiermede is in overeenstemming, dat bijna over gansch Java worden aangetroffen desarecognities voor het aanleggen van gaga's, het inzamelen van alang², hout., — recognities, inzonderheid van vreemden bedongen, en die in Javaansche streken

¹⁾ Roorda, a.b. blz. 55 No. 26 en blz. 43 No. 19.

thans nog wel met den term „mêsi” worden aangeduid. In bergstreken, waar woeste grond en bosch ligt, is het begrip dorpsgebied (d.i. bebouwd plus onbebouwd terrein) nooit geheel verloren gegaan, al is de territoriale indeeling, althans wat de desa's betreft, oudtijds nooit zoo volledig geweest, als ons Bestuur die heeft doorgevoerd. Waar uitgestrekt, zwaar eeuwen heugend bosch was of nauwelijks begaanbaar moeras, zooals bij Tjilatjap, waren voorheen lang niet altijd desa- doch vermoedelijk alleen *landschapsgrenzen*.

Het uiteenrukken en verbrokkelen van desagebieden ten platten lande — ten gevolge waarvan de toestand geboren werd, die in Bagelen toempang paroeek werd genoemd — is vooral in later tijd, en dan inzonderheid in de uitgestrekte sawahvlakten van Midden-Java doorgevoerd. Men denke hierbij in de eerste plaats aan de (o.i. althans) onredelijke verdeling van Banjoemas en Bagelen tusschen Djokjakarta en Soerakarta, — een gebied, waarop beide Hoven zooveel prijs stelden, omdat deze landstreken als het ware de zgn. kaki-tangan (bahoe-soekoe) des rijks waren. Na oneindige haarkloverijen kwam deze in 1755 overhaast begonnen verdeling tot stand in 1774 ¹⁾; de opstelling van de angger Ageng en Aroe-Biroe houdt hiermede verband. ²⁾

Dan is te wijzen op de verbrokkeling, van oude tijden af, in apanages en bestuursressorten, en ten slotte aan het uitsplitsen van nieuwe bekelschappen uit oude desa's. Dergelijke uitsplitsingen werden niet zelden uitgelokt door eierzuchtigen, die zelf bekel wilden worden, en daarvoor veel geld over hadden, want de geapanageerde of het hoofd had recht op diens huldegift (piloenggoeh, bēkti) en bovendien: allicht steeg in het algemeen de pacht van het gebied.

En die laatste reden, het vormen van nieuwe bekel-

¹⁾ De Jonge, Opk. XI, blz. VIII vlg. en 259.

²⁾ Rouffaer i.v. Vorstenl. blz. 635|7.

schappen heeft óók op perdikan-gebied gevolgen gehad, zooals Makam in Tjahjana bewijst. ³⁾

Geheel te loor gegaan is het begrip desagebied echter niet overal, en Dr. Schrieke stelt dan ook m.i. het begrip: de Regent had slechts met werkbare huisgezinnen te maken, te precies, daarbij uit het oog verliezend het verschil tusschen tjatjah karja en tjatjah somah, en niet genoeg in aanmerking nemend, dat o.a. in Bagelen wel is waar de oude landschappen door de omzetting in apanages hun vroeger karakter grootendeels hadden verloren, maar overigens, vooral in de Montjonegoro, wel degelijk desa- en landschapsgrenzen daar tot in onzen tijd toe hebben bestaan.

Er zou over het landelijk stelsel onder Javaansch vorstenbestuur nog wel wat meer zijn te zeggen, maar dit zou te ver voeren. Van dit stelsel, door Rouffaer genoemd (en terecht) de grondslag van bestuur en maatschappij op Java, maakt het domeinrecht slechts een deel uit, zij het een hoogst gewichtig onderdeel, de basis daarvan. In het belangrijk artikel Vorstenlanden in de Encyclopaedie N. I. eerste uitgaaf — een studie, een boekske op zich zelf — heeft Rouffaer daarover helder licht ontstoken, zóó uitstekend als vóór hem niemand heeft gedaan en een nakomer bezwaarlijk even goed zou kunnen doen. In het bekende Eindrésumé van het onderzoek van de rechten van den Inlander op Java onderzoek van de rechten van den Inlander op Java en Madoera, bewerkt door Mr. W. B. Bergsma, is een schat van plaatselijke bijzonderheden uit vroeger en later tijd neergelegd in drie zware deelen.

Naast een en ander zou echter nog plaats zijn voor minder zware schetsen betreffende het landelijk stelsel van Java, meer bestemd voor den gewonen belangstellende, maar voor het schrijven daarvan zou een onmisbaar vereischte zijn, veel tijd en gelegenheid, en,

³⁾ Eindrésumé III blz. 130 noot f en vgl. aldaar ook noot b aan het slot.

waar het vooruitzicht problematiek is, dat die in beeldbrenging spoedig zal worden beproefd, leek het aangewezen, om door aanvoering van het vorenstaande, alvast aannemelijk te maken, dat de oude theorie, welke door Dr. Schrieke in de noot 3 op blz. 393 in 9 regels werd afgemaakt, nog zoo verwerpelijk niet is — mits eenigszins herzien, aangevuld en toegelicht —, en dat de *nieuwe* theorie nog niet eenvoudig als de eenige juiste is te aanvaarden.

Voor een recht begrip van den ouden en nieuwen toestand van het landelijk stelsel op Java is deductief onderzoek als dat van Dr. Schrieke gansch niet verwerpelijk, maar is redeneering bij inductie en naar analogie even onmisbaar.

Ten slotte. Ofschoon ten volle overtuigd van het goed recht van ons Gouvernement om uit een historisch en adat-oogpunt het landelijk stelsel op Java te grondvesten op de oude Javaansche domeintheorie, zou ik niet gaarne worden beschouwd als een prediker tot een terugkeer naar het oude domeinrecht. Sinds lang is dit verbleekt — overal op Java, maar in sommige streken meer dan in andere, — en sinds 1870 is hoe langer hoe meer ons staatsbeleid moderniseerend te werkgegaan op agrarisch gebied door afschaffing van het cultuurstelsel, omzetting der heerendiensten in een belasting en door behoorlijke regeling der landrente, almede door eene bescherming en ontwikkeling van het Inlandsch grondenrecht, — eene staatkunde, die nog steeds op vooruitgang is bedacht en hervorming overweegt. Zulks echter is een zaak van welvaartspolitiek; hier ging het om de vraag, of uit een *geschiedkundig* oogpunt het aanging om op Java het domeinrecht als beginsel voor het landelijk stelsel te aanvaarden, zooals indertijd geschied is. En die vraag is n.h.m.v. bevestigend te beantwoorden.

Slotwoord.

Het toeval dat, terwijl hier in Indië de jongere school haar leer over het Javaansche grondenrecht verspreidde, in Holland Rouffaer zijn verslag-1904 over den Agrarischen Rechtstoestand der Inlandsche bevolking op Java en Madoera publiceerde in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut (dl. 74 bld. 308), en dat tegen dit niet met zijne opvatting strookend artikel Prof. Mr. C. van Vollenhoven met een achttal bladzijden Anti-Rouffaer is opgetreden, noopt mij om aan het vorenstaande het volgende toe te voegen.

„Voor de kennis van het oudinheemsche grondenrecht van Java's bevolking is — oordeelt Prof. van Vollenhoven — eene uiteenzetting van de Mataramsche Vorstenopvattingen en instellingen van niet het minste belang, doch alleen een ernstig gevaar; allerminst een fundament, allerminst een albeheerschend cardinale zaak”.

Zooals deze conclusie is neergeschreven, zal wel niemand daartegen bezwaar hebben: indien het gaat toch om de kennis van het grondenrecht uit den tijd vóór de komst der Hindoe's dan wel dagteekenend van vóór Matarams bestaan, — wat doet dan de kennis der Mataramsche hedendaagsche Vorstenlandsche Instellingen er toe?

Tot nog toe luidde, meen ik, de vraag echter: is inderdaad onze beginselverklaring: „dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den staat is” in overeenstemming met het Javaansche begrip, met het adatrecht van Java? — en, wanneer de vraag aldus wordt gesteld, dan is Prof. Van Vollenhoven's eerste conclusie onjuist, want om het heden te begrijpen moet men het vlak daaraan voorafgaande niet alleen kennen maar ook zoo goed

mogelijk doorgronden, en waar Prof. Van Vollenhoven zelf in zijn Adatrecht (bld. 517) omtrent Java opmerkt, dat, al zijn in dezen rechtskring geen zelfbesturende rijken meer, nochtans hun vroegere stempel te diep in de volksinzettingen is ingedrukt, dan dat ze onvermeld zouden kunnen blijven, daar erkent m.i. deze autoriteit voor het Java van nu de noodzakelijkheid van de kennis der Mataramsche inzettingen van vroeger, en dit geldt vooral op agrarisch gebied, wijl van ouds het landbouwbedrijf hier verreweg de hoofdfactor was in de samenleving en het grondenrecht voor dit landbouwbestaan van het hoogste gewicht is.

De tot heden geldende agrarische grondbeginselen van Java gaan terug tot den tijd van het Cultuurstelsel, die inzettingen klimmen op tot Compagnie's opvattingen; en de Compagnie heeft op Java — het blijkt overal — in alle successievelijk onder haar gebrachte landstreken aangesloten bij het Mataramsche Recht, zich gesteld in de plaats van den Mataramschen Vorst en heeft dan verder haar oud-Hollandsche leenrecht-opvattingen overgebracht op haar verhouding tot de Regenten en haar handelsstaatkunde aangepast bij de reeds geldende Javaansche Vorsteninzettingen.

Ik ga verder: het komt mij voor, dat, als de Compagnie dit niet gedaan had, Haar samenstel van inwendig bestuur onmogelijk zoo lang had kunnen bestaan, als het geval is geweest, om de eenvoudige reden, dat een bestuur in strijd met de algemeene volksopvatting geen eeuw zou hebben bestendigd kunnen blijven bij zóó geringe eigen machtsmiddelen als de Compagnie heeft bezeten.

De voormalige Indische Regeering heeft onder het Compagniesbestaan de inzettingen niet onveranderd gelaten, dat is juist, — maar haar uitgangspunt: de grond behoort den Vorst, is een echt Javaansch axioma geweest, totdat de nieuwere staatkunde dit axioma vrijwel tot een staatsrechtelijke fictie heeft gemaakt.

Onderschreven wordt Van Vollenhoven's stelling (Anti-Rouffaer blz. 399), dat de Vorsten niet tot in de verste hoeken van hun gebied het oud- inheemsch volksrecht geheel (deze invoeging is van mij) hebben verdrongen. Maar wat zij wel hebben gedaan, — en dit dagteekent n.h.m.v. reeds van de tijden der eerste Hindoe- rijkjes op Java — is, dat zij hun overwinnaars recht hebben opgelegd aan de inheemsche bevolking, waardoor het oude volksrecht deels heeft moeten wijken voor en overigens zich aanpassen bij het recht van den overwinnaar, terwijl deze op voor hem niet of minder ter zake doende punten aan het volksrecht een plaats heeft ingeruimd, die plaats welke in zijn stelsel mogelijk was.

Dat dientengevolge in het Javaansch landelijk stelsel — want grondenrecht, desinstellingen en heffingen en diensten hangen in een landbouwwijk als Oud Java zeer nauw samen — verschillende overblijfselen van een ouder wellicht algemeen Indonesisch volksrecht zijn blijven bestaan, — wie zal het loochenen? Maar hypothetisch is en blijft voor Java dit oude volksrecht, omdat, zoo ver als de betrouwbare geschiedenis reikt, een zelfstandige onvermengde Indonesisch- Javaansche maatschappij op dit eiland niet valt te ontdekken. Van West naar Oost, van Noord tot Zuid, overal hebben eeuwen en eeuwen lang Hindoe-Javaansche Vorsten, althans Vorsten met Hindoe-Javaansche beschaving toegerust, dit eiland beheerscht, en waar zij schipperden, deden zij zulks tot ook voor het afgelegen landschap de tijd was gekomen om onder scherper bestuur te worden gebracht.

In het Bantam van de 2e helft der 18de eeuw lag aan de Zuidzee — vertelt de Rovere Van Breugel — een gebied, dat niet dan in naam slechts tot het Bantamsche Rijk behoorde; dit zal Malingping en het naburige

1) Vgl. de aanstellingsakte van den djaru der Kanekes, dd. 1721 A. D. in T. B. G. dl. blz. 243.

zijn geweest, — maar de Kanekes van Sadjra erkenden wel degelijk den Sultan van Bantam als hun Heer en erkenden mede ¹⁾ dat de grond bebouwd of onbebouwd den Maharadja toebehoorde, en, wat het aangrenzend gebied, de Bantamsche Bovenlanden betreft, dat bracht den Sultan, ingevolge diens bloedeloze onderwerping van dit bergland, jaarlijks kiras (charadj) en wang lawang (of patitijang) op.

Dat tijdens Mataram de buitengewesten minder intensief vorstenlandsch bestuurd werden dan de kern des Rijks, de Negaragoeng, — alweder toegegeven, maar de Preanger Babads, die toch zoo gaarne Mataram's overheersching tot bijkans een schijnbewind trachten te kleineeren, getuigen dat de door den Vorst ingestelde of erkende regenten „ngawoela”-den jegens Mataram, en dat deze Vorsten het tjatjahstelsel door eigen zendelingen lieten toepassen, terwijl een onverdachte desabron ²⁾ uit Preangersch Mandala verder aantoonst, waarop gewapend verzet jegens die gandeks uitliep: op de overbrenging der verzetsgroep uit Mandala naar Ajah, een verbanning door Padjang gelast en uitgevoerd, en eerst onder Mataram opgeheven.

De Mataramsche inzettingen waren niet louter verzinsels van den stichter van dit huis, dan wel van zijn grootsten telg Sultan Ageng noch ook van Mataram's geweldigsten tiran Mangkoerat den Isten. Het hoofdbegrip — de Vorst is de bron van alle maatschappelijk bestaan en recht — dagteekent van vóór Mataram, is Hindoe-Javaansch, en heeft m.i. zijn intrede gedaan op Java met de eerste rijken, welke door de Hindoe-veroveraars hier zijn gesticht. Onder Mataram is het oude Hindoe-, weldra Hindoe-Javaansch Vorstenrecht verscherpt, is het tot zijn uiterste consequentie doorgevoerd — ik denk hierbij aan de afschaffing van het voormalig Hindoe-Javaansch eigendomsrecht op grond, dat voorheen heeft gegolden met betrekking tot

¹⁾ Eindrésomé II dl. 5.

²⁾ Not. Bat. Gen. dl. bijlage XI.

die stukken grond of desa's, welke aan gunstelingen waren geschonken; almede valt te wijzen op den zwaren druk der heffingen en diensten —, maar het fundamenteel begrip, de grond is, krachtens recht van verovering, des Vorsten, — dit begrip is n.h.m.v. zoo oud, als de vestiging dier Vorstenbesturen zelf is, dagteekent dus van vóór Mataram, en uit dit begrip vloeide voort de overoude padjeg-heffing en de vordering der specifieke Vorstendiensten als ook het apanagestelsel.

Dat de Hindoe-Vorsten bij hun vestiging op Java hier te lande reeds een eenigermate maatschappelijk geordende samenleving der inheemsche bevolking aantroffen, valt moeilijk te betwijfelen, en, wanneer het er om te doen is te schetsen hoe die primitieve maatschappij was ingericht, is het ook m.i. wel aangewezen om, gelijk Prof. Van Vollenhoven bepleit, te bestudeeren wat de toestanden op de Buitenbezittingen leeren.

Maar aldus stelde zich voor mij, en vermoedelijk ook voor menig ander, de questie niet, terwijl bovendien eene verwijzing naar de Buitenbezittingen-toestanden m.i. dit gevaar heeft, dat wel eens voor zuiver Indonesisch zou kunnen worden gehouden, wat wel eens Hindoesch, althans Voor-Indisch zou kunnen blijken, want reeds zóó vroeg is de Archipel door Voor-Indiërs bevaren en bewoond, dat op tal van plekken Hindoe-invloeden moeten worden aangenomen waar men ze niet zou verwachten: immers tot in de namen van sommige ondermarga's der Karo Bataks toe ¹⁾.

De vraag laat zich ook aldus stellen: gegeven een hypothetisch echt Javaansch oorspronkelijk grondenrecht, wat is dan de rol geweest, die het Koningschap — die onmisbare schakel in de maatschappelijke ontwikkeling — heeft vervuld, het Koningschap, dat op Java Hindoe-Javaansch, op andere plaatsen in Indië vooral Mohammedaansch Maleisch was getint?

¹⁾ T. B. G. dl. 45 bld. 548.

Hoe was het — om ons tot Java te bepalen — eigenlijk wel gesteld met het vorstelijk domeinbegrip *in de praktijk des levens tot in de desa toe*, en hoe komt het dat, indien dit beginsel allerwege op Java, ten minste in de voornaamste landstreken heeft gegolden, toch ook onwraakbare gegevens worden geconstateerd, waarmede men in dat kader zoo aanstonds geen raad weet? Hoe is m.a.w. de ontwikkelingsgang van het grondenrecht op Java geweest, tot op den huidigen dag toe?

Voor iemand die zich deze vragen stelt, is Prof. Van Vollenhoven's afwijzing van het Mataramsch, en de terugkeer tot het vroegere Indonesisch recht niet voldoende.

De zoo even gestelde vragen laten zich ook voor sommige plekken der Buitenbezittingen opwerpen.

Dat het Hindoe-Javaansch Koningsrecht als het ware gelegd is op een ouderen maatschappelijken toestand, erkende ik reeds in mijn hoogerstaande schets bij de behandeling van het Javaansche tjatjahstelsel: in navolging van wat voor Lombok geconstateerd is, werd daar aangenomen, dat bij de invoering van het tjatjahsysteem volstrekt niet de oude bouwgrond stuk voor stuk werd gesplitst in karja's, elk toegewezen aan een afzonderlijk persoon, maar dat de grond werd domein verklaard, en, voor zoover niet weggeschonken aan gunstelingen, aan de bevolking gelaten, voortaan echter met oplegging van — kan ik er bijvoegen — kortwieking of vernietiging van te voren gegolden hebbende individueele rechten, welke met het vorstelijk recht niet of niet geheel strookten. Almede werd erkend, dat niet in alle deelen des Mataramschen rijks het Vorstelijk domeinrecht in de desa tot de uiterste consequentie was doorgevoerd zooals in de Negara-agoeng.

In die deelen der Buitenbezittingen, waar het Hindoe-Javaansche recht is ingevoerd geweest, valt hetzelfde op te merken, en ook daar is het feit op

op zichzelf niet alleen vermeldenswaard maar ook als schakel in een ontwikkelingsschets niet te verwaarloozen.

Een belangwekkend gegeven werd o.a. aangetroffen in de Oendang-oendang van Kotawaringin, het bekende Maleische rijkje van Borneo's zuidwestelijk deel, — een Mohammedaansch gekleurd geschrift ¹⁾ met Javaansche herinneringen o.a. aan een Koetara Radja Tranggana.

In deze Tjahja Maratjaja — bij welken titel men onwillekeurig denkt aan de Demaksche Soerja Alam — vinden wij over het grondenrecht het volgende — de vreemde termen konden niet worden terecht gebracht.

1) Bab ini mengataken boemi lima perkara, artinja: (pertama) *djina* namanja, jaitoe boemi beroleh moesoeh;

kadoewa *boemi maksininata* namanja boemi daripada orang toewa;

Katiga *boemi bitjajana* namanja artinja beroleh sanda menjanda;

Kaempat *boemi bajawara* namanja artinja boemi beroleh pengadoe kasaktian, ditinggalkan oleh jang poenja;

Kalima *boemi Radjasasaniti* namanja artinja noegraha Sang Ratoe.

2) Adapoen djika orang mati di tengah boemi itoe, maka tiada karoewan jang mematikan dan memboeroeh itoe tiada karoewan, maka dikaloewarkan pada tempatnja mati itoe saratoes ampat poeloh depa. Djika 140 depa itoe datang katempoehan jang ampoenja boemi itoe, saharga jang mati itoe; djika ada orang mati diloewarnja oekoeran itoe dalem watang katempoehan.

1) Sabermoela. Pada menjatakan koetara ini diambil dari pada Djoegoelmoeda, kadoewa daripada koetara Radja Kang Kapa, katiga diambil dari pada koetara Raja Tranggana, kaempat diambil daripada koetara Agama, maka inilah jang dikarang mendjadi koetara Tjahja Maratjaja, dan itoelah jang mendjadi koetara Tjahja Adigama namanja.

3) Dan djika ada orang bertanem barang soewatoe tataneman di boemi orang soedah kira-kira sapoeloeh tahoen lamanja, maka datang jang ampoenja boemi mengakoe sarta dengan tida tahoe, krana madem dja-oeh, krana sebab mengoembara, jaitoe tiada banjak bitjaranja boemi itoe, ... ¹⁾ hina pridina namanja.

4) Djika orang berakoewan boemi atawa soengei atau perhoemaan, djika sebab tahoenja, dendanja doe-wablas pekoe; djika sebab tiada tahoenja, dendanja ampat pekoe; djika orang mengakoe boemi atau doekoeh atau hoema, maka tiada benar boeminja atau hoema-nja, dendanja itoe doewa laksa ampat pekoe; djika jang mengakoe boemi itoe orang banjak atau sabenoewan, dendanja tengah doewa keti jang saorang² itoe; adapon boemi itoe mantoek pada jang ampoenja. Dendanja itoe dibelah doewa, mantri sabagi, koetara kadalem sabagi. Demikiënlah dalem Koetara.

In dit vermoedelijk toch wel ouderwetsch geschrift, nagalm vermoedelijk tevens van Javaansche inzettingen, vindt men gesproken van veroverden grond en van vorstelijke schenking, maar daarnaast ook van eigen, door erfenis alsmede van door pand verkregen grond, en een grondrecht verzekerd door het bekende verjarringsrecht, waarvan de duur hier — evenals op Lombok onder het Balineesche recht — was gesteld op 10 jaar. ²⁾

Een herinnering aan het Javaansch recht is wellicht mede het meten van den afstand ³⁾ tot de naastbijzijnde bouwgronden, ingeval doodslag is gepleegd, bij het gevonden lijk waarvan de dader onbekend is gebleven.

Veel sterker is de invloed echter merkbaar in Palembang. De Simboer Tjahja ⁴⁾ heeft tal van Javaansche termen bewaard, en in dit Javaansch bestuurd Maleische

¹⁾ Onleesbaar.

²⁾ In het Bandjermasinsche edict van Sultan Adam op 20 jaar, (art. 23) Adatrecht b. XIII blz. 350.

³⁾ Vgl. in Nawalapradata de ook op 140 tjenkal gestelde afstand; Wilken's verpreide geschriften, II blad. 461.

⁴⁾ B. K. I. dl. 43, dl. I vlg.

rijk gold, naar ons omstreeks 1825 wordt meegedeeld, het Javaansche tjatjahstelsel met zijn mata-gawe's of mata-padjeg; men had hier sikeps en midjis ⁴⁾, en alingans, welke hun grondheeren heerendiensten hielpen verrichten; en, werd in vele marga's en doesoens de verplichting jegens den Vorst nagekomen in diensten alsmede in verplichten peperaanplant met levering van het product aan den Vorst, die daaraan zijn tiban-toekon handel had verbonden, — in Komering en Ogan werd van de met padi beplante gronden padjeg opgebracht, gewoonlijk in geld doch ook in producten, was dus de Oud-Javaansche „landrente" in zwang. Hier ook was op de sawahs en kebons een erfelijk en voor verpandingvatbaar eigen grondenrecht der bevolking, doch de ladinggrond werd jaarlijks onder de doesoenleden bij bidangs verdeeld. Het komt mij voor dat de ordenende Javaansche hand hier overal aan het werk is geweest, ook in de richting van het marga- en doesoen bestuur, al is de marga-instelling op zichzelf echt Maleisch geweest en al dagteekent mogelijk ook wel uit den voor-Javaanschen tijd de instelling van een raadhuis (balej), een dorpsplein (laman) en een gemeenschappelijke aanlegplaats van vaartuigen (pangkalan).

Javaansch- Maleisch Palembang is o.a. daarom zoo belangwekkend, wijl hier nog terug gevonden wordt in het kader van het mata-gawe-instituut *de marga-inzetting*, — een ouderwetsch verwantschapsstelsel waarvan op Java in het rijks- en zelfs desaverband eigenlijk niets meer is terug te vinden.

Beschouwen wij thans eens den ouden toestand in een afgelegen buitengewest van Mataram, in het bergland Priangan, weken, zoo niet maanden reizens verwijderd van Matarams hoofdstad Karta.

Wanneer de Preanger Babads verhalen van de vestiging van het Mataramsch gezag, vindt men gewag ge-

⁴⁾ Met deze midji vergelijkte men de Cheribonsche midjens en de Soedaneesche panoekangs, vgl. Priangan IV 2070, dl. 411.

maakt van min of meer zelfstandige landschappen, van Soemedang, van Timbanganten, enz. en blijkbaar waren deze deelen van het uit elkaar gevallen oude rijk Pakoewan-Padjadjaran. Ongetwijfeld waren in het algemeen landschapsgrenzen aangenomen, doch blijkens het gekriuw en getwist tijdens het Compagniesbewind, waren die grenzen niet bijster vast. Bij herhaling is van Compagnieswege een landschapsgrens vastgesteld, en wanneer in een Preanger Salsilah, betrekking hebbende op Kejan Santang's graf in het Garoetsche, wordt gezegd dat de grens van het dezen heiligen man door Soenan Darmakingking toebedeeld Tanah Soetji ¹⁾ liep „van de bron Tjiwalen stroomafwaarts naar den mond in de Tjimanoeck, verder naar de Tjiharoës en van den berg Linggaratoe naar Langkaplantjar, vervolgens naar Tjiantoeng, vervolgens naar Gegertjangked, vervolgens naar Peté Siritan, vervolgens naar Kiara djinggang, vervolgens naar Tjoekangbaok, vervolgens naar den mond van den Tjipangkarangan en ten slotte naar de Tjiwalen” — dan zal men, n.h.m.v. toch voorzichtig moeten zijn met al te veel waarde aan die grensomschrijving te hechten, wat het gezag der Inlandsche hoofden om deze instelling te handhaven was zwak. Toch zal de Mataramsche Vorst bij de vorming der regentschappen wel bij de oude landschapsgrenzen hebben aangesloten, en bij zijn tjatjah panewon zich alleen met de regentschappen hebben bezig gehouden, behalve dan voor zoover bijzondere omstandigheden afwijking meebrachten. Zoo bleef, blijkbaar uit traditie, het op den oostelijken oever van de Tjitandoej bij Radjapola (aan de overzij) gelegen landschapje Tjihaoer Beuti, oorspronkelijk een mantri of demangschap, behooren bij het regentschap Bandoeng, tot het in 1811 daarvan werd afgesneden, en in de babad Bandoeng vindt men de grenzen daarvan nauwkeurig aangegeven — de voorna-

¹⁾ Soetji behorende in den Mataramschen tijd tot Soekapoera, Prijangan III 81, 156.

me punten, zooals de Goenoeng Sawal, en de mond van de Tjigaloegoer, worden daar Padoeraksa's genoemd van de „Tjandi” genoemde bronnen van de Tjileueur en de Tjibaroejan —; dit landschapje was de „lampit” — de oorspronkelijke „zate” der Bandoengsche regenten, maar werd bestuurd door een familielid. ¹⁾

Die *landschappen* waren oudtijds de fundamente van het bestuur. De regent was aansprakelijk voor de aan het regentschap opgelegde rijkslasten, en tot nakoming dier verplichtingen beschikte hij over de daarvoor onmisbare macht. In de Preanger regentschappen had de regent rechtstreeks onder zich de kern van het landschap, de zgn. baloeboer. Daaromheen lagen de districten, staande onder oemboels, later tjoetaks geheeten. Binnen deze ontwaart men patinggischappen bekelan's ²⁾, ressorten, waartoe de verspreide gehuchten (doekoeh, tjantilan) onder een hoofd, den patinggi waren vereenigd. In de Preanger was oudtijds dit patinggischap de laagste te ontdekken bestuursorganisatie, maar zelfs deze had uit zich zelf heel weinig eigen leven, omdat de eigen huishoudelijke belangen niet veel betee-kenden en het zwaartepunt lag in de nakoming van de verplichtingen jegens het rijk, d.i. den *Vorst* (en dus ook den regent). En al was nu ook van ouds de verdeling der rijkslasten tot zekere hoogte overgelaten aan het overleg van den petinggi, wiens gezag in beginsel erfelijk was, met diens lagere hoofden, de loerah's der z.g. desa's en hunne poendoehs of kamponghoofden met hun-

¹⁾ Wanneer tijdens de Bantamsche woeling van 1680 ook de Bandoengsche regent naar Bantam trekt en daar blijft, legt de Babad Bandoeng hem de woorden in den mond tegenover zijn zoo (?) Aridisoeta: prekaraning kabupaten paman kaseleh datang anak aloenggoeh ing Boemi Oekoer; wondening sanak poetoe paman wong Tjihaoer, paman titip dadehaken lampit kang dadi-Boepati, sarta besoek embenipoen boten wonten anak potoe paman kabesar dadi oemboel, malih pisan katjepeng dening. kang poetra kentassa (?).

²⁾ Not Bat. Gen. dl. XXXI bijlage IX dl. XCX vlg.

ne onderhoorigen, de grondslag der verplichtingen lag in het vorstelijk recht, en niet de Vorst richtte zich daarbij naar de dorpsinstellingen, maar de dorpsinstellingen hadden zich bij de vorstelijke inzettingen aan te passen.

Bij de tjatjah-organisatie dan was in de Preanger de petinggi het eigenlijk laagste hoofd tevens beambte, aangesteld door den tjoetjak en later hoofd van de z.g.n. troep, d.w.z. een groep desa's, een geheel vormend voor de verplichte koffiekultuur, welke bij „troepen” uitkwamen. Zoo lang de tjatjah-organisatie in de Preanger bleef bestaan — ongeveer tot 1840 ¹⁾ — had de desa of kaloerahan geen vast afgebakend gebied ²⁾, en woonden de onderhoorigen dezer loerachs in het ressort van de troep dooreen of lagen hun velden, welke de persoon des houders volgden, daarbinnen verspreid. En de werkzaamheden van dezen desa-loerah bepaalden zich hoofdzakelijk ³⁾ tot het regelen van de poepoendoeti negara, het zorgen dus voor allerlei leveringen.

Voor het oudtijds reeds bestaan van een krachtig eigen desaleven zal wellicht worden aangevoerd, dat ook in West-Java overblijfselen worden aangetroffen van de inzonderheid voor Soerabaja bekend geworden sinoman en arisan-vereenigingen.

„Niet rechtstreeks tot de (heeren en desa) diensten behorende — leest men in Fokken's Eindrésumé naar de verplichte diensten der Inlandsche bevolking op Java en Madoera betreffende Soerabaja (II, 115) — maar daarmede toch in verband staande zijn de zoogenaamde arisans, feestèn bij zekere plechtige gelegenheden.

¹⁾ Rapport van Rees in Verh. Bat. Gen dl. 39 bld. 155|6 sub h.

²⁾ Adatrechth. VII dl. 3 en 45.

³⁾ Adatrechth. VIII dl. 4.

den gegeven, waarbij men recht heeft op geldelijke ondersteuning der desagenooten.

„Op de jaarlijksche desavergadering wordt het aantal dier feesten bepaald en ieder op zijn beurt mag, zij het ook na lang tijdsverloop, een feest geven. De gogol moet in den regel voor ieder feest 50 centen bijdragen. Zijn vrouw brengt vijf katties rijst mede, doch dit laatste is meestal facultatief.

„In sommige desa's wordt hij, die niet betaalt, met pantjendiensten gestraft, tot hij zijn schuld heeft aan-gezuiverd. In andere wordt de onwillige dood verklaard en in enkele wordt hij als gogol afgezet.

„De feesten geven dikwijls tot veel getwist aanleiding, daarom heeft men in enkele gemeenten speciaal daarvoor een gedeelte der sawah's gereserveerd.

„Degeen, die gedurende het jaar een feest mag geven, krijgt een grooter aandeel, maar mag niets van zijn kameraden eischen.

„De sinomans vormen in de desa een staat in den staat. Zij staan onder den kapala of loerah sinoman, een hoofd door hen gekozen en door den loerah bevestigd. In eenige desa's is de kabajan belast met het toezicht op de jongelieden. In groote desa's echter worden een of meer sinomans door den loerah sinoman tot kebajan sinoman aangesteld.

„De voornaamste sinomandiensten bestaan in het aanbrengen van het eten der gogols, wanneer deze aan wegen en leidingen werken en in het helpen bij de jaarlijksche desavergaderingen (de sedekah boemi) en andere feesten. Indien sinomandiensten moeten verricht worden, wendt de kebajan, of hij die een feest geeft zich tot den loerah-sinoman, die voor al het verdere moet zorgen. Bij feesten moeten de jongelieden de pisangbladen halen en het huis versieren, de personen in de desa uitnoodigen, de borden aanbrengen en waschen, de gamelan halen en wegbrengen, dag en nacht waken in het huis van den feestvierder. Daarvoor krij-

gen zij twee maal daags eten en het haasje van het geslachte beest.

„Alleen de sinoman hebben recht op de plangkahwates - belasting door den bruigom van een vreemde desa op te brengen, omdat hij een maagd uit de desa wegvoert.

„De sinoman, die onwillig zou zijn, aan deze diensten deel te nemen, kan in vele desa's later geen gogol worden, daar hij getoond heeft niet met zijn kamaraden in vrede te kunnen leven”.

In Bantam vond men deze sinoman terug: zoo was de mannelijke bevolking in Menes verdeeld in twee groepen: in die der hoofden van gezinnen, staande onder den djaro-desa, en dien der landjangs, staande onder djaro landjang, een jongmensch, door zijn groep (ook wel genoemd koempoelan orok landjang) tot hoofd verkozen, die zich in overmoed vele vrijheden veroorloofde. Ten opzichte van den dienstplicht kon de eerste groep heeten die der vaste werkers, der in beginsel (bakoe) dienstplichtigen, de tweede die der helpers, djoeroengan, sambatan ¹⁾ te hulp geroepen bij zwaren arbeid”.

Ook in Indramajoe komen deze vereenigingen voor en worden hier kanoman of kraman ²⁾ genoemd, waartoe de oudste, ongehuwde werkbare zonen (boedjang) behooren, aan wie tezamen soms een sawah werd toegevoezen, de z.g. sawah-kanoman.

„Vroeger droegen de oudste ongehuwde dochters, die toen, evenals nu nog in verscheidene desa's met de mannelijke kanomans het geval is, een hunner tot loerah kozen om de werkzaamheden te leiden, den naam van kanoman. Zij moesten voor rijststampen en allerlei toebereidselen voor feesten helpen”.

Juist dat was het, het gold hier feesten, soms religieuze, en daartoe hadden de jongeren en corps te helpen, welke instelling hun voor later te pas kwam, terwijl

¹⁾ t.a.p. I bldz. 19.

²⁾ t.a.p. Ia. bld. 49.

de ouderen de zwaardere verplichtingen droegen, en eerst naderhand werden de kanomans of sinomans of djadjaka's — naar het schijnt — voor andere werkzaamheden gebezigd. Zij gelijken sterk op de Balische troena's, die de lichtere desa diensten moeten presteeren, b.v. gamelans in de tempels bespelen, dansen aldaar uitvoeren, of wel bij godsdienstige optochten de staatsiepieken dragen, en helpen bij het aanvoeren van materialen, bij tempelherstelling benoodigd; terwijl de meisjes worden ingedeeld bij de desamaagden, die in de tempels een koor bij de gamelan uitmaken, enz. ¹⁾

Deze vereenigingen — berichtte Lieftrinck — mogen hun eigen zaken regelen, mits de bevelen, die zij van de desavereeniging ontvangen, nauwkeurig opvolgen. Soms worden hun (de troena's) door de desa eenige kleine inkomsten afgestaan, die zij zelve beheeren en ten voordeele hunner vereeniging aanwenden.

Op Lombok werd deze Balineesche instelling aangetroffen in de „bandjars” in verband met de door deze te vieren gódsdienstige feesten, — en nu is op Java weliswaar die instelling grootendeels te niet gegaan of opgegaan in de desa, maar een herinnering aan de voormalige onderlinge hulpvereenigingen bij groote feesten is hier ongetwijfeld de nog steeds in zwang zijnde „pasoembang” of „boewoeh”, het geschenk dat de gasten bij een groot feest den gever vrijwillig ter hand stellen, dikwijls een gave in geld, overeenkomstig den stand van de schenkers berekend, en in totaal een bedrag uitmakend, dat wel eens alle onkosten van het feest meer dan goed maakt.

In de residentie Cheribon is een andere herinnering aan dien ouden tijd vermoedelijk de instelling, hier en daar nog bestaande, van de sawah titisara (titi = raksa, sara = sikep) of sawahsarana (sarana = hulpmiddel) waarvan de opbrengst wordt besteed voor het jaarlijksch oogstfeest, alsook voor de moskee of de bale desa,

¹⁾ Lieftrinck, T. B. G. dl. 33 blz. 291|3.

zelfs wel voor het verstrekken van reisgeld aan op politieonderzoek uitgezonden desabeambten.

Het valt op dat in West-Java de „orok landjang” en „kanoman” vereenigingen beperkt zijn tot ouderwetsche landschappen, zooals Menes, waar eertijds een middenpunt van het Hindoeïsme was gelegen, en tot Indramajoe, waarheen de Javaansche bevolking oorspronkelijk uit het Demaksche rijksg gebied is getogen, en niet onwaarschijnlijk komt het voor, dat die inzetten en het daarmee in verband staande oudere desawezen een Hindoe-Javaanschen, religieus-politiek grondslag heeft gehad. Zou men, ter argumenteering van eene oud Indonesische inzetten, daarnaast willen wijzen op analogieën in de Buitenbezittingen — op de Palembangsche pojang-vereeniging en op de Korintjische poesaka-bewierooking door de vrouwen der dipati's, die worden bijgestaan door de dajangs, terwijl die heilige gedenkstukken daar nu nog zgn. sawah rapat bezitten, evenals de ornamenten in de Makassaarsche en Boegineesche landschappen — wie zal uitmaken, dat daarbij niet te denken is aan vroegere Hindoe-invloeden van koloniseerende emigranten, welke later in de oude eigen landsbevolking zijn opgegaan?

Het opvallend verschil tusschen Java en de Buitenbezittingen is, dat in de landschapsorganisatie op Java het verwantschapsstelsel geen rol speelt en sinds eeuwen vermoedelijk ook niet meer gespeeld heeft (tenminste niet van beteekenis) en in de Buitengewesten daarentegen het marga- en seekoe-stelsel nog zeer lang heeft doorgewerkt. Dit is n.h.m.v. een aanwijzing, dat de Hindoeheerschappij op Java veel krachtiger heeft geïnfluenceerd op de rijksinzettingen dan op de Buitenbezittingen het geval is geweest, en dat op Java mitsdien zeer sterk is te rade te gaan met den invloed van de Hindoe-Javaansche vorstelijke rechtsbegrippen op de maatschappij.

Er heeft bij de islamiseering van Java ongetwijfeld een ommekeer plaats gevonden, maar zoo heel groot is

deze op bestuursgebied niet geweest, en wat de desa-instelling aangaat, deze heeft met den verouderden godsdienst wel de talrijke feesten in de poera's zien vervallen, verloor dus vooral haar religieus karakter, tenminste voor een groot deel, maar overigens bleef zij voortbestaan.

De beteekenis van de desa als zoodanig is intusschen op Java niet overal dezelfde geweest en is nu nog niet overal gelijk; hierop zijn vooral de plaatselijke omstandigheden inzonderheid van invloed geweest.

Dat bijv. in Cheribon de desa met haar aan de dorps aloen-aloen gelegen bale-desa, waar de koewoe, bijgestaan door den reksaboemi, ngoetjap gawe, den embrat ¹⁾ en de andere bestuursleden zitting houdt, een veel scherper karakter draagt dan in de Preanger-Regentschappen, heeft zijn reden niet alleen in het in Noord-Cheribon sterk in zwang zijnd communaal grondbezit met wisselende aandeelen, maar in het algemeen in den ouden Sultanstijd, met zijn toenmaals in Noord-Cheribon ouderwetsche, dus zware verplichtingen. De invoering van dien gebruiksvorm — wisselende aandeelen — werd indertijd door de bevolking gesteld in de periode, toen Raffles de landrente arresteerde ²⁾, elders in Cheribon toen de indigocultuur van Gouvernements-

¹⁾ Verbastering van ons: heemraad.

²⁾ Eindrésomé II blz. 56 noot c. De daar genoemde padjeg paklantang (hoofdgeld) is het oude Mataramsche tjatjahgeld, aldus ook in Brebes en Tegal genoemd, waar het in 1746 gedeceideerd op de sawahs rustte terwijl in onzen tijd het heerendiensthoofdgeld met dien naam bestempeld wordt. De padjegpegantang was de in 1808 door Daendels ingevoerde primitieve landrente (v. Dev. Het land-st. dl. 41 art. 18 tot en met 21); vgl. voor Tegal B.K.I. 1853, I blz. 432. Over den druk der Cheribonsche landrente tijdens het Engelsch tusschenbestuur, v. Dev. t.a.p. I blz. 271. In oud-Soerabja was onder den druk der Vorstelijke- en Compagniesverplichtingen, blijkens Rothenbühler, reeds zg. communaal bezit ontstaan dagteekenend uit den Compagniestijd. In later tijd heeft het z.g. Cultuurstelsel tot invoering en bestendiging krachtig medegewerkt.

wege werd opgelegd. Maar in het algemeen houdt het geprononceerde der desa-instelling verband met de zwaarte der Gouvernementslasten. En in de Cheribonsche en in de Krawangsche Compagnies-Prengerlanden waren de leverantien in koffie, indigo, garen, kardemom enz. over het algemeen lichter, dan in Noord-Cheribon, waar de Sultanslanden onder de Kasepoehan-, Kanoman- en Katjerbonan prinsengeslachten waren verdeeld; in 1719 o.a. werd de verhuizing van verschillende Cheribonners naar het Krawangsche toegeschreven aan het feit, dat in Krawang de leverantien enz. minder stipt werden nagekomen. ¹⁾).

In de tweede helft der achttiende eeuw werden de Cheribonsche Sultanslanden in Companies berichten wel aangeduid met den naam Para koewoe ²⁾), en deze benaming reeds wijst er op dat de koewoe's alstoen een groote rol speelden in het bestuur. Daendels kende bij zijn besluit van 1809 ³⁾ o.a. den koewoe of loerah tot onderhoud zoo voor hem als zijn nabestaanden drie jonken toe, en maakte onderscheid tusschen den koewoe en den prentah of patinggi, die anderhalf jonk zich zag toegewezen; en uit Crawfurds bericht over Cheribon ⁴⁾ maken wij op dat deze waren beambten voor de inkomsten en de politie, echter: „gekozen door de gemeente waarover zij het toezicht hebben, of ten minste” (en ik vermoed, dat dit weleer regel zal zijn geweest) „overal aangesteld met hare toestemming en goedkeuring”, — welk laatste daarom zoo begrijpelijk is, wijl deze laatste hoofden de verdeeling der lasten over hun gemeentenaren hadden te bewerkstelligen. Waren nu die lasten zwaar — en dit is in Noord-Cheribon in den Compagnie'stijd stellig het geval geweest, — dan was de drang tot onderling overleg, tot samenwerking sterk, en dit influenceerde gunstig op de desainstelling zelf.

¹⁾ De Jonge IX blz. 59.

²⁾ De Jonge XII 270.

³⁾ Van Deventer, het Land. St. I. blz. 47.

⁴⁾ Van Deventer, t.a.p. I blz. 200.

In dien ouden tijd werden de dienstplichtigen op de oude wijze nog om de zes maanden verwisseld ¹⁾ — n.l. voor de Compagnie's en de specifieke Sultansdiensten — en op deze in domeingrond, echter met een eigen gebruiksandeel (niet wisselend) bezoldigde sikeps rustte ook de last om ten gerieve van den particulieren landbouwer in het Bataviasche zich te laten aanwerven, een verplichting, waartoe bij voorkeur de lastige personen in de desa werden aangewezen, terwijl de gegoede sikeps zich daarvoor plaatsvervangers kochten, — de bekende Cheribonsche boedjangs, aan welk verouderd en drukkend stelsel Baud een eind maakte. ²⁾

Met dit sikep-stelsel ³⁾ komen wij weer terecht bij de Mataramsche tjatjah-panèwon, en dit heeft in West-Java niet alleen in Cheribon gegolden maar ook in de Preanger-Regentschappen; een overblijfsel daarvan vinden wij in het tjatjah-geld.

Mataram toch hief in de Preanger, naar wij zagen, zij het niet overal, de oepeti in geld, en wel is waar bemoeide de Compagnie zich hier daarmede niet, waarschijnlijk omdat die heffing niet veel beteekende en de Regeering meer prijs stelde op djati-hout, indigo, garen en koffie, maar wanneer in 1750 onze landvoogd Mossel zegt dat de bevolking in de Preanger aan haar hoofden opbracht een „hoofdgeld van een spaans (Reaal) voor een huisgezin", dan is hier toch blijkbaar bedoeld het oude tjatjah-geld, dat echter dan van een reaal per djoeng blijkbaar is verhoogd tot een reaal per tjatjah karja.

¹⁾ T. N. I. 1863 I dl. I blz. 146: de dienstdoenden moesten in hun eigen onderhoud voorzien.

²⁾ Van Deventer, Het land. St. II dl. 633—4 en 316—320.

³⁾ Ten onrechte werd contra den G. G. van den Bosch door den schrijver van den Blick op het bestuur enz. beweerd dat de sikep niet was het hoofd van een tjatjah; het toenmalig sikep-stelsel wordt duidelijk door hem geschilderd. Van Deventer. Het land. stelsel I blz. 186 noot.

Dit stelsel van vorsten lasten trof oudtijds alleen de sawahhouders, en eischte dan of padi, of geld, of diensten d.w.z. vorstendiensten, niet de zoodanige, welke in de desa zelf ten behoeve van deze door de landsingezetenen, zij het later ook wel op bevel der hoofden, werden verricht.

De Compagnie heeft bij haar regeling van het Preanger-bestuur en haar oplegging van leverantien aan dit stelsel niet geraakt, doch te rade gaande met de tjatjah-cijfers, alleen leverantien opgelegd, den Regenten de overige gebruikelijke inkomsten latende. Een nieuwigheid is echter geweest in 1789 ¹⁾, dat alstoen de Compagnie in het belang van de door haar ingevoerde koffie-cultuur een gelijken plantplicht oplegde aan ieder *huisgezin* „hetzij — zooals er uitdrukkelijk bij staat — *manoempangers* of *boemi's*”.

Zien wij nu, hoe in het begin der negentiende eeuw de inwendige organisatie der Preanger-Regentschappen was geregeld, dan ontwaart men in het eerste tamelijk duidelijk bericht ²⁾ van dien aard het volgende.

De Regent had het district om de hoofdplaats, de z.g.n. *baloeboer* ³⁾, in beginsel voor zich gereserveerd. Hier had hij zijn *keprabon*- of *tjarik*-*sawahs*, welke bewerkt werden door zijn *panoekangs* ⁴⁾, *toekang nja-wah* of *panjerangs*, die, wanneer de regent, *djoeragan*, hun gereedschappen, en wat padi tot levensonderhoud

1) Plakaatb. XI blz. 84 en 139.

2) Priangan II bijl. L blz. 680 vlg.

3) Priangan IV § 2041 blz. 386.

4) Thans vindt men deze terug in de Preanger-desa als een soort *desa-pantjens*, gemeentelijke verzorgers van het *desahoofd*. Het woord *panoekang* schijnt te moeten worden afgeleid niet van het Soendan. *toekang*, maar van het Maleisch-Soendaneesche *toekang* = *kundige*. Men vgl. met deze oude Preanger *panoekangs* de Cheribonsche *midjens* van ongeveer 1800 (Priangan IV § 2070 blz. 411), en die laatsten met de Javaansche *midji's*, die ook in oud Palembang werden aangetroffen.

gaf, als ze te kort kwamen, hem $2\frac{1}{3}$ van de opbrengst afstonden en het overig $1\frac{1}{3}$ voor zich behielden.

Liet de Regent hier door deze personen sawahs aanleggen, zoo kon hij uiteraard ook een jasurecht vindiceeren, gelijk Daendels bij den verkoop van de Buitenzorgsche Bloeboer ¹⁾ aan het Gouvernement erkende door den aftredenden Regent eene schadevergoeding uit te keeren. Maar waar de Regenten elkander opvolgden, was van verkoop weinig sprake. Daarnaast vond de Regent in de Baloeboer onder de boemi's tal van andere rahajats of panoekangs, die tegen het vrij genot der door hun bewerkte sawahs hem diensten van allerlei aard presteerden of aan kleine leveringen onderworpen waren. Voorts waren ook hier voor verschillende Gouvernements doeleinden (oudtijds o.a. voor de paarden posterij en het reizigers-verkeer) vaste dienstplichtigen aangewezen, die hun loon vonden in de bij hen in bewerking zijnde sawahs.

In de buiten-districten, waar dan de tjoetaks enz. hun ambtvelden hadden, drukte op de bevolking daar verder vooral de *koffie-dienst*.

Oorspronkelijk rustte die verplichting- een vorstendienst- op de boemi's ²⁾, de in de sawah gezeten bevolking, maar krachtens de Compagnies-regeling van 1789 werden daarbij, wat de koffie-cultuur betreft, ingedeeld ook de manoempangs, d.z. zij, die bij de boemi's op het erf woonden en in wederdienst dezen hielpen in het nakomen hunner verplichtingen, geen eigen sawahs bewerkten, maar alleen droge velden, welke, al waren deze bij hen in gebruik, niet in hun bezit waren, doch na hun gebruik weder terug vielen tot de woeste gronden. Deze manoempangs waren niet meer nieuwelingen zooals de boeniaga's, maar reeds metterwoon gevestigde

¹⁾ Plakaatb. XVI blz. 42 en 640 vlg. Dit jasurecht was met betrekking tot de Bataviasche particuliere landerijen door de Indische Regeering erkend bij artikel 12 van de resolutie van 11- tot 25 Maart 1806 Plakaat b XIV blz. 293).

²⁾ Priangan IV § 2061 vlg.

gezinshoofden, die echter niet gegoed genoeg waren om ten volle voor de vorstenlasten te worden aangesproken — zij mochten dan tipars of gaga's bewerken —, hun aandeel nochtans droegen in de hulp die zij hun boemidjoeragan verleenden bij de vervulling van gener verplichtingen.

Niettegenstaande de veranderingen, welke in de eerste helft der negentiende eeuw door ons bestuur werden gebracht in de heerendienst-regeling, vinden wij het instituut van de boemi's of z.g.n. tjatjah-bakoe nog duidelijk terug in de afdeeling Soekapoera in het tijdvak ¹⁾ 1853|1856, zooals het beschreven is door Kinder de Camarecq.

De klassen van de bevolking, waarop het bij de rijkslasten voornamelijk aankwam, waren de tjatjah-bakoe's (boemi) en de manoempangs. De boenijaga's waren nieuwe aankomelingen, die gedurende een vestigings termijn van een tot drie jaren tijdelijk van dienstprestatien waren ontheven; de ongehuwde boedjangs, de doeda's of weduwnaren en de bejaarden (djompo) kwamen nog niet of niet meer in aanmerking voor dienstplicht.

De tjatjah-bakoe ²⁾ vormden de kern der desa. Zij waren — wordt uitdrukkelijk vermeld — bezitters van

¹⁾ T. B. G. dl. X blz. 262 vlg.

²⁾ Boeniaga- banyaga dagang- handelaar, in het algemeen vreemdeling en van daar ook nieuweling.

³⁾ Een Preanger-tjatjah blijkt, met de afhangelingen inbegrepen, nog (of: vooral?) in den lateren tijd heel wat zielen te hebben geteld. De G. G. Van den Bosch toch schreef in 1831 zich te herinneren dat deze in de Preanger-Regentschappen 21, in Cheribon ongelijk veel meer zielen telde (meer oostwaarts waren zij zwakker), en Baud berichtte in 1834, dat in het Regentschap Bandoeng voor de indigo-cultuur waren afgezonderd 1450 tjatjahs, bevattende 8700 huisgezinnen. Bij de beoordeeling van den druk der toenmalige verplichtingen is deze omstandigheid evenmin als de uitgestrektheid van het poehoen of tjarik- aandeel voorbij te zien (Van Deventer, het Land-stelsel II blz. 238 en 623).

eigen velden, en wel van *sawahs*; gaga- of tiparbouwers kwamen onder hen alleen voor, waar weinig of geen *sawahs* werden gevonden.

Het aantal *tjatjah*-hoofden veranderde alleen „naar mate de ontginningen van woeste en tegal gronden tot *sawahs* voortschreden”. De verplichte dienstbaarheid berustte volgens de eenstemmige getuigenis van alle ingezetenen, in den grond en niet in den persoon. „Alle aangelegenheden betreffende het inwendige bestuur der kampoeng worden geregeld en beslist door de *tjatjahs* alleen, welke tot dat einde- bijeen komen in de *bale-desa* of raadzaal”.

De *manoempangs* waren als gezegd de metterwoon in de *desa* gevestigde gezinshoofden „onverschillig of zij al dan niet velden in eigendom bezaten”. Uitdrukkelijk vernemen wij, dat zij, gelijk *Nederburgh* reeds vastlegde, bij de koffie-cultuur eerst sedert het jaar 1785 ¹⁾ werden ingedeeld, en sedert als algemeen dienstplichtig werden aangemerkt „na invoering onzerzijds van het huisgezinnenstelsel (*somahan*, *koerenan*)”, — een verandering, die, wordt in 1853 er bij gevoegd, van ongeveer een vijf en twintig tal jaren geleden dagteekende en een geheelen omkeer dreigde te brengen in de Inlandsche huishouding.

Hoe stond het toen met het grondenrecht?

Er was een scherpe scheiding tusschen de *sawahs* en de droge gronden. De laatsten waren „communaal eigendom” of, zooals wij thans zouden zeggen domein-grond, ter beschikking van de *desa*.

Overjarige plantsoenen verbleven, wat den opgroei betreft, aan den eersten planter of diens rechtsverkrijgenden, de grond zelf echter aan de *desa*, terwijl de overige droge grond in gebruik kon worden genomen met toestemming van den *loerah*. Vervreemding van dergelijke gronden was niet mogelijk.

De *sawahs* waren tweërlei.

¹⁾ Vgl. *Priangan* IV § 2076 blz. 417.

Eerstens de sawah tjarik, ¹⁾ (of: keprabon), die in vruchtgebruik waren bij de Inlandsche hoofden en aanzienlijken (sommige van oudsher) en bebouwd werden door hunne panoekangs „in vroegere jaren vast daartoe aangewezen”, di emet het oog daarop „vrijstelling genoten van heerendiensten”, al hoewel ten leste dit voorrecht is komen te vervallen. Die velden werden bewerkt in deelbouw tegen 2/3 dan wel de helft van den oogst, al naar gelang de djoeragan niet alleen de zaai-padi had geleverd maar ook ploeg-vee en ploeg-gereedschap. Behalve den te verrichten veldarbeid was hun tevens opgedragen de verzorging van het hun djoeragan toebehorend vee, als buffels, paarden, benevens het presteeren van eigenlijk gezegde huisdiensten, het leveren van gras, brandhout, enz. Ze beschouwden zich „als rechtstreeks onder de bevelen staande van hun meester of djoeragan, en onafhankelijk van het desabestuur”. Kinder de Camarecq teekent daarbij aan, dat ons bestuur begonnen is in de jaren 1836/39 „het verderfelijke, een zoodanig stelsel eigen, zooveel mogelijk tegen te gaan”, maar ook dat deze pogingen weinig uitwerkten, omdat het Inlandsch Bestuur hardnekkig daaraan vasthield, en ook wel — in dien tijd van niet-bezoldiging door ons —

¹⁾ De Haan (Priangan IV § 2081 blz. 422 vertaalt s. tjarik als de „geregisteerde velden”, maar dit is m.i. niet juist. Dit tjarik (Soend Wbk. Oosting) beteekent grens (wates), van-daar afgescheiden en voor een bepaald doel afgezonderd, in casu als ambtsveld dan wel als grond tot levensonderhoud voor dienstplichtigen. Vandaar ook dat volgens Eindres. II blz. 34 noot (a) destijds in Cheribon nog algemeen de term satjarik werd gebruikt ter aanduiding van een aandeel in de gemeen bezeten sawahs. In de Preanger vindt men het individueel aandeel van den boemi of tjatjah-bakoe (= de Cheribonsche sikep) wel genoemd poehoan of barboentoet (= ploegstaart), d.i. een uitgestrektheid sawah, voldoende opleverend voor het levensonderhoud van dien tjatjah en dit schijnt hier en daar geweest te zijn een sawah, die normaal vijf tjaeng (= 50 pikoel) padi droog opleverde, het gebruiks aandeel van een zgn. panjawah. (Eindres. II blz. 32, Adatrecht VIII blz. 48 jo. 36).

vast moest houden. Thans wordt het stelsel in de desa nog vrij algemeen aangetroffen met betrekking tot het voorzien in het onderhoud van het desahoofd.

De overige sawahs- indien door vererving verkregen, „toeroenan”, bij eigen aanleg „jasa” genoemd- waren in het bezit der rechthebbenden; koop kwam in sommige desa's in het geheel niet voor, doch waar grond door vererving op koop in andere handen overging, vond zulks plaats onder het voorbehoud van alle op den grond rustende tjatjah-verplichtingen na te komen; geschiedde zulks niet, dan keerde de grond terug tot de desa, die alsdan tijdelijk of blijvend daarover kon beschikken:

Duidelijk schermert in deze schildering nog door de Mataramsche inzetting.

Een aanzienlijk deel van de sawahs was apanage van hoofden of van hunne familiën, vruchtgebruik van dezen, en werd in strengen deelbouw bewerkt. De overige sawahs konden vererfd en verkocht worden door de rechthebbenden maar onder het voorbehoud van bestendiging der dienstplichtingen. Die diensten drukten op de tjatjah bakoe of boemi, en het aantal daarvan onderging alleen vermeerdering bij toeneming van de uitgestrektheid der sawahs- geheel overeenkomstig de Javaansche inzettingen. De droge gronden konden wel in gebruik zijn, maar niet toegeëigend worden; in het bezit was slechts de opgroei daarvan, en dit jasa- of kitri-recht is in over eenstemming met de Vorstenlandsche adat.

Er is reden om aan te nemen dat dit jasurecht zich beperkte oorspronkelijk ¹⁾ tot den levensduur van den werkelijken planter, en na diens overlijden verzwakte tot

¹⁾ Rapport van Knops aan Raffles bij Van Deventer, Het Land St. I blz. 215: het recht, hetgeen de Javaan vermeent te hebben op boomen die hij zelf geplant heeft; hij beschouwt deze als zijn wettig eigendom” enz. Over de sawahs vgl. de Res van 11|25 Maart 1806 art. 12, Plakaatb. XIV blz. 239. Ook in het indertijd Soloosch landschap Selo in de residentie Semarang werd aangenomen dat de ontginner levenslang — mits zijne overige

een recht van voorkeur bij diens erfgenomen op het voortzetten van het genot van het plantsoen of van de sawah.

Koopwaarde heeft dit recht dan vooral bij het regelmatig vruchtdragend geboomte, maar ook die waarde zal gering geweest zijn, zoolang er nog grond voor het grijpen was en de bevolking ten platten lande nauwelijks genoeg over hield om het jaar behoorlijk door te komen. De koopwaarde van den grond- vooral van de sawahs ontstaat dus eerst laat, t.w. wanneer de op den grond gelegde verplichtingen sterk gematigd zijn.

Wanneer die koopwaarde er uit een economisch oogpunt al is, dan komt als belemmerde factor nog het recht op den grond, en zoo leven wij bijv. bij Kinder de Camarecq op een plaats (blz. 283/4, dat ten opzichte van een sawah tjarik in het Soemedangsche toen nieuwe panoe-kangs voor de bewerking werden gezocht, dien personen een vast aandeel werd gegeven, hetwelk zij echter niet mochten verkoopen. Accaparatie van grond door usurpatie van recht heeft verder en in Bantam en in de Preanger ¹⁾ zich voorgedaan, nu eens ten gunste der bevolking dan weer ten gunste aan de vroegere geapannageerden.

(Behoort bij toelichting op blz. 109).

verplichtingen nakomend — het ontgonnen veld mocht occupeeren. Na zijn dood kon de oudste werkbare zoon het veld in gebruik krijgen, indien de desa verklaarde niet noodig te achten dit veld in de gemeenschappelijk te verdeelen sawahs op te nemen. En bovendien moest de houder in de desa zelf, waar de ontginning lag, blijven wonen.

¹⁾ Bij het landrente-onderzoek in 1893 in Tjitjalengka gehouden, herinnerde men zich dat bij de reorganisatie van 1870/1, toen de keprabon of ambtsvelden als zoodanig hun reden van bestaan hadden verloren, de sawahs werden gegeven (gelaten) aan de daarop zittende panjawahs terwijl een enkele maal het een afstammeling van de vroegere vruchtgebruikers o.a. een wedana van Tjiheulang, afstammeling van de Parakan-moentjangsche regentenfamilie gelukte bij minnelijke schikking met de voormalige panjawahs een deel voor zich in bezit te krijgen.

In het algemeen is m.i. het grondenrecht op Java tot ontwikkeling gekomen door den vooruitgang van de welvaart ten gevolge van de verlaging der lasten en verbetering van den landbouw, door meer aanleg van sawahs als door de verplichte cultures.

In de Preanger bijv. genoot de tjatjah-bakoe die bij de koffie-cultuur was ingedeeld, ten minste in den lateren tijd, eene uitkeering, die, hoe gering die ons ook voorkomt, nochtans van voldoende beteekenis ¹⁾ was om hem over het algemeen in beteren toestand te doen verkeeren dan in de Javaansche Vorstenlanden het geval was. Oude Compagnies- en vroegere regeeringsberichten schetsen het harde, zware, ondankbare lot van de Preanger bevolking; maar wanneer in dat bergland nochtans allerwege was waar te nemen aanwas van volk en van allerlei aanplantingen, gelijk ook de beteekenis van den veestapel in verband met het afzetgebied Batavia toenam, dan moet men het er wel voor houden dat, al had de Preangerees het destijds misschien slechter dan de landman in Batavia, hij vermoedelijk toch beter af was dan de sikep van Java.

Niet onbesproken mag blijven de Preanger-tjoeke van de padi-aanplantingen.

Bekend is, dat Daendels in 1809 gelastte, dat in de prefectuur der Cheribonsche Preanger-Regentschappen ²⁾ voor het inkomen van de regenten, *evenals in Bataviasche Preanger-landen*, voortaan zou geheven worden den tjaeng van iedere 10 tjaengs padi welke werden ingezameld onder den naam van tjoeke, in stede van een halve tjaeng, *die onder de zelfde benaming bevorens aldaar werd ingevorderd*.

¹⁾ T. B. G. X blz. 87.

²⁾ Plakaatb. XV blz. 729: Limbangan, Soekapoera en Galoeh.

Die laatste woorden wijzen terug naar Wiese's Res. van 1 November 1805 ¹⁾ waarbij tot bevordering van de koffiecultuur enz. sub. ten vierde o.m. allerlei servituten den van de padij aan de hooge priesters, regenten en mindere hoofden, onder de benaming van djakkat en tjouke".

Hierin ligt opgesloten een heffing, *algemeen*, van de rijstvelden zonder onderscheid, en vermoedelijk is eerst van toenaf die belasting ook algemeen geworden, want het is te betwijfelen of zulks tevoren reeds het geval was ³⁾. De Commissaris Generaal Nederburgh toch sprak in zijn Consideratiën wel van eene verplichting dienaangaande met betrekking tot de *noempangers*, bestaande hun hanteering „in het fokken van vee, het planten van padi of kweeken van andere producten naar hun goedvinden; van het eerste betaalden zij zekere contingenten, en van het laatste de tienden aan de regenten, die dus, *naar mate het getal der noempangers*, die zich in hun regentschappen ophielden, hiervan hun voordeel hadden", — maar op de *boemi's* die anders alle rijkslasten hadden op te brengen drukte destijds blijkbaar deze tjoeke-verplichting nog niet, en hiermede is in overeenstemming dat destijds het „uitgestrekt" landschap Tjiandjoer aan tjoeke den regent, die dan toch het leeuwendeel ⁴⁾ zal hebben genoten, niet meer opbracht dan 400 bovenlandsche tjaengs van

¹⁾ Plakaat b XIV blz. 227.

²⁾ O.a. van de wang padjeg à 36 stuivers per jaar van elke noempanger, die daartoe *van alle landsdiensten* was ontheven — welke laatste dienstplicht vermoedelijk terug gaat tot de in 1785/9 verzwaarde koffie-cultuur-dienstplicht.

³⁾ Vergl. Priangan IV § 2090 blz. 432/3 Knops' voorstelling dat aanvankelijk slechts 1|10 aan djakat werd geheven, en eerst „sedert eenige jaren" de velden met nog 1|10- (de regenten tjoeke waarschijnlijk) werd bezwaard.

⁴⁾ Priangan IV § 2089; in Bandoeng behield de regent van de tjoeke 2|3 voor zich.

50 bossen, dat omtrent 100 Heemraden tjaengs uitmaakte.

Die tjoekeheffing van de noempangers was waarschijnlijk geen oorspronkelijke rijks-, maar een usantieele regentschaps last, voortvloeiende uit des regents beschikking over de woeste gronden, krachtens welke voor het gebruik dier gronden, tot aanleg van hoema's a.a., aan het betrokken hoofd eene recognitie werd opgebracht.

Dit karakter droeg de Soendaneesche tjoeke o.a. in het Parakan Moentjang van 1735, blijkens de alstoen door de Indische Regeering genomen beslissing in het tusschen Parakan Moentjang en Soekapoera gerezen geschil over territoir ¹⁾. Die van Soekapoera mochten n.l. „als van ouds” het gebied der in het landschap Tradjoe Toeroendatar gelegen betwiste negorijen blijven bewonen, „in zooverre dit door de volkeren van Praca-Moentjang selfs niet gebruickt werd, mits alvorens daarvan sodañige huur off tsioeke betalende, als van ouds gebruikelijk is”.

Volkomen het karakter van de Javaansche pamesi, in de tegenwoordige desa nog wel geheven; vooral van vreemden, die in een naburig dorpsgebied woeste gronden voor den aanleg van gaga's enz. komen benutten. Ook in de tegenwoordige Vorstenlanden komen dergelijke heffingen voor, en maken zij somtijds een (wisselvallige) inkomst uit van den Loerah-patoeh; de Vorst trekt zelf op zijn domeinen daarvan niets, de beschikking daarvan overlatende aan de plaatselijke hoofden ²⁾, omdat hij zich alleen bezig houdt met de meest waardevolle gronden, de sawahs en tuinen alsmede woonerven.

¹⁾ Plakaatb. IV blz. 386.

²⁾ Men vergelijke hiermede, dat de Regent van Krawang al uit den Mataramschen tijd de inkomsten trok uit de rawa's in zijn gebied bij de vangst in den drogen moeson van de visch, die bij de jaarlijksche overstromingen van de Tjitaroem deze plassen komt bevolken. Vgl. Priangan III § 706.

Thans wordt deze vischvangst voor rekening van het Gouvernement verpacht.

De Preanger tjoeke is dan ook m.b. geen oude Rijkslast geweest, maar eene belasting, door ons bestuur opgelegd, naar analogie van hetgeen in het Bataviasche territoir door de Compagnie aan „tienden” was gevorderd van de Inlandsche bevolking op haar domein, welke laatste heffing ten deele steun vond in oude Preanger landsgebruiken.

De eigenlijke Preanger antieke landrente-heffing uit den Mataramsche tijd was de oepeti, later geheeten het tjatjah-geld, dat door de boemi's voor het sawahgebruik werd opgebracht. Hoe het met deze in Mossel's tijd nog bestaande belasting sedert is gegaan ¹⁾, is niet meer na tegaan, omdat in de Preanger allerlei heffingen den ouden toestand hebben vertroebeld. Uitdrukkelijk zij echter hierbij aangestipt, dat o.a. in *Cheribon* de voornaamste grondheffing wel teruggaat tot de Mataramsche padjeg, welke heffing door Engelhard in de oostelijke (?) Preanger-Regentschappen als nog bestaande wordt vermeld; opmerkende dat die bevolking „eigendom heeft harer gronden, welke zij zelfs mag vervreemden buiten bemoeienis van den Regent of landeigenaar”, voegde Engelhard hieraan toe ²⁾: „in geen geval zal zich Regent of landeigenaar met de sawahvelden inlaten dan wanneer die onbebouwd blijven liggen of dat de eigenaar nalatig blijft daarvan de padjeg of landhuur te voldoen, hetgeen hem van zijn recht van eigendom versteekt, en den regent of landheer daarentegen in de gelegenheid stelt de velden aan anderen ter beplanting te kunnen overgeven, welke velden dan ook niet mogen worden veraliëneerd, wijl zij het eigendom blijven van den Regent of landeigenaar”.

Hier komt het oude Koningsrecht weer om den hoek gluren: de regenten raken niet aan het grondenrecht, zooals dit zich onder het Compagnie'sbestuur bij toene-

¹⁾ Over de tjoeke: Priangan IV § 2086 bld. 429; met de voorstelling, dat in Mossel's tijd de bevolking (van haar sawahs) tjoeke betaalde, kan ik niet meegaan.

²⁾ Aangehaald bij S. van Deventer. Het landelijk stelsel op Java I bld. 49.

mende welvaart en niet daaraan evenredige opvoering der lasten heeft ontwikkeld, maar leeggevallen (gantoengan-grond) dan wel bij wanprestatie van heffing (of diensten, mag er wel worden bijgevoegd) verbeurde sawahs worden door den landheer toegeeeigend, en zeer vermoedelijk tegen panjawah-, dan wel panoekang prestaties geheel ten zijne voordeele uitgegeven.

Om thans terug te keeren tot Professor Van Vollenhoven's Anti-Rouffaer.

Gesteld wordt daar in § 3, dat noch de beschikkingskring der dorpen, noch de recognitie of pamesi, noch de aansprakelijkheid der desa, „noch een der inheemsche rechten op water kon worden verklaard uit 's vorsten alle water en genadiglijk eenige bepaalde rechten aan zijn onderzaten toekent naar zijn welbehagen. Eigenlijk — vervolgt deze auteur — spreekt zulks wel vanzelf, want de vorst wist amper, wat dit oude Volksrecht zijner onderzaten inhield en interesseerde zich daarvoor in geenen deele, en lijfde het dan ook niet bij zijn eigen opvattingen en instellingen nopens grondenrecht in”.

Dit nu is, in het licht van hetgeen ons bekend is, slechts half waar, en mitsdien niet geheel juist, en de verklaring daarvan is te zoeken in eene m.i. verkeerde voorstelling van 's Vorsten standpunt.

Het kan nooit de bedoeling van den overwinnaar-vorst geweest zijn, en is nu nog het streven van de Javaansche Vorsten niet, om tot in onderdeelen het grondenrecht te regelen. Van bovenaf werd verordend, wat van 's Vorsten standpunt uit regeling behoefde; het overige werd aan de maatschappij overgelaten om bij die hoofdregelen aan te passen. Afwijking dier

1) Onder deze valt o.a. de inkomst uit de Soekapoerasche rawahs, welke indertijd gedeeltelijk aan de hoofden toeviel (Priangan IV § 2094 bld. 437) doch thans een desarecognitie is voor de desahoofden; — verpachting telkens voor een seizoen; vgl. de Palembangse sewa leboeng.

hoofdregelen werd niet toegelaten, voor zoover 's Vorsten macht zich kon doen gelden, en de geringste afwijkingen vindt men dan ook in het midden des rijks; voor de buitengewesten kwam, vroeg of laat, het oogenblik, waarop het vorstelijk recht zich tot in zijn scherpste consequenties kon laten doorvoeren, maar ook daar golden van den aanvang af zeker de hoofdbeginselen.

Geheel onverschillig zijn de Javaanschê Vorsten, althans de verstandigen onder hen — en zij hadden toch ook verstandige raadgevers — nooit geweest voor den kleinen man, ook nu niet, trouwens het eigenbelang eischt dit. Maar verzet tegen den Vorst en verwerping van zijn inzettingen werd niet toegelaten en gestraft, en dat zulks in de Preanger het geval is geweest, bewijst de wegvoering van de Mandalasche sawidak sasanga naar Ajah en de strafexpeditie tegen Oekoer. De grond behoorde den Vorst toe, maar de „kitri” liet hij den planter, en, wat deerde hem het beschikkingsrecht van de zgn. desa over de woeste gronden, waar hij zich bepaalde tot het leggen van het tjatjahstelsel op de sawahs, en wanneer slechts niet werd aangetast zijn recht om dien grond voor verplichte cultures te benutten?

De pamesi liet hij zijn regenten, en deze lieten de recognitie weder aan de bekels, geheel of gedeeltelijk, welke bekels immers waren beheerders van 's Vorsten domein. En wat betreft de aansprakelijkheid der desa's, de Javaansche Vorst heeft deze instelling wel degelijk in zijn rechtstelsel opgenomen, zoo niet verordend wanneer iemand vermoord werd gevonden en de dader niet was aan te wijzen.

Wat deerde hem verder het gebruik in de desa van het water der rivieren en bronnen, waar zulks immers den aanleg van sawahs, zijn hoofdinkomst-object bevorderde, en wanneer overigens onverlet bleef zijn recht om dammen te bouwen, het water af te tappen, en de watertrekkers daaruit te verplichten die stuwen en leidingen te onderhouden, dan wel hun een

een waterheffing op te leggen? En deed hij dit niet zelf, zijn regenten brachten die werken hier en daar tot stand, en hieven dan op Java de pawoeloe banjoe of de panoembas (pamili) toja, in de Preanger de pare goentaj. Wel wordt verklaard in het eerst onder ons bestuur opgesteld Eindrésomé ¹⁾, dat de aanleggende Inlandsche hoofden daardoor eigendom verkregen van den bevoelden grond, doch dit begrippe men aldus, dat de bij dien leidingaanleg tot sawah gemaakte woeste gronden door den regent tot sawah keprabon of tjarik werden gemaakt. ²⁾

Legde iemand uit eigen beweging een dam aan, natuurlijk kreeg deze daardoor een recht van gebruik op het water, evenals op Java ook nu nog door den Vorst erkend wordt ³⁾, dat een dam, die zonder tegenspraak twaalf maanden is benut, niet eenvoudig maar mag worden opgeruimd. Maar ook dit doet niet te kort aan 's Vorsten recht op water, want indien Vorstelijk belang later in strijd mocht komen met dat van zijn onderzaten — bij kratonleidingen bijv. — dan is het niet twijfelachtig, dat de onderzaten zouden behooren te wijken.

Dit waterrecht was vermoedelijk tamelijk afdoende geregeld, en in de waterheffing e.a. lag het beginsel van waterschappen, evenals Bali ze heeft in zijn soebaks. Omdat evenwel deze inzetten te weinig begrepen en er te veel op gelet is, dat bij *groote* waterwerken niet alleen de belanghebbenden, maar ook de andere beschikbare heerendienstplichtigen *in hulp* werden opgeroepen, daarom vooral is m.i. op Java de toch ook hier bestaande kiem der waterschaps-instellingen niet tot ontwikkeling gekomen en is de bevoeiingszorg bij voorkeur aan de desa als zoodanig getrokken, en ik kan daarom Prof. Van Vollenhoven's meening dat „voor Java geen spoor te vinden is van inheemsche waterschappen” niet zonder voorbehoud onderschrijven: tot een bepaald

¹⁾ Eindrésomé II dl. 41 noot d.

²⁾ Priangan IV § 2108, bld. 447.

³⁾ Eindr. III bijlage B bld. 69.

waterschapsreglement en de instelling van een eigen bestuur is het niet gekomen, doch toezicht van hoofden of beambten die met het oog op aanleg en herstel van de groote dammen een waterheffing invorderden — de kiem van het waterschap — bestond zeer zeker, en evenzeer hun toezicht op de tijdige beplanting der sawahs — een inzetting, die tot op den huidigen dag is blijven voortleven.

Gewezen wordt voorts op het oud-inheemsche kern-dorperschap en de drie dorpsstanden. Het komt mij voor dat die onderscheiding in een maatschappij van klein-landbouwers zoo in de rede ligt, dat zij uit zich zelf ontstaat: doch vraagt men, waarom in Palembang bepaaldelijk wordt onderscheiden tusschen matagawe's en alingans, in de Preanger tusschen boemi's en ma-noempangs, dan komt men weder op een Vorstelijke rijksinzetting.

Waarom verder het grondenrecht in de Soendalanden zoo verschilt van dat van Java, is zeker niet uit het Vorstenrecht te verklaren, maar wel uit de geschiedenis, en voor mij staat het vast, dat in de Preanger even goed als elders in de 17de eeuw en een deel der 18de eeuw het begrip: de Vorst is eigenaar van allen grond — in het volle bewustzijn was ingeworteld, zoozeer dat de Compagnie met haar verplichte koffiecultuur ook geen moeite heeft gehad.

Over het communaal bezitsrecht te spreken, daartoe ontbreekt mij thans de tijd, maar ik wil toch even aanstippen dat het door Prof. Van Vollenhoven daarover gereleveerde over het terugvallen van onbeheerd geraakte cultuurgrond onjuist is voorgesteld: die grond viel terug tot het domein; Engelhard staaft immers, dat de Preanger regenten onweersproken (ten eigen bate) daarover beschikten. Gelijk in de Vorstenlanden de rijksbestuurder ook nu nog tijdelijk over leeggevalen apanages — die ook gantoengan heeten — beschikt en deze (voor den Vorst) beheert tot de nieuwe rechthebbende is aangesteld ('tgeen soms jaren duurt), zóó

handelt de bekel in de desa ten opzichte der leeggevallen gebruiksandeelen van dienstplichtigen. ¹⁾

Ten slotte nog dit. Volgens Professor Van Vollenhoven toont het Eindresumé ²⁾ duidelijk aan dat het Inlandsch-bezitsrecht van grond op Java geen scheping was van ons gezag, maar eigenlijk al in den heelen Vorstentijd zou hebben bestaan. Ik echter kan niet verder komen dan dat het domeinrecht sinds eeuwen vrij wel oppermachtig op Java heeft gegolden en de kleine man niet anders dan een tamelijk zwak jasarecht — zwak vooral met betrekking tot de sawahs — heeft gehad, en dit zelfs in streken, waar de lasten niet te zwaar drukten, terwijl dit recht bovendien altijd moet beschouwd worden in verband met de lasten jegens den Vorst, tegenover welke verplichting een recht op levensonderhoud bestond.

Dit recht was m.i. nog geen Inlandsch bezit, maar het was de kiem daartoe, en die kiem heeft zich onder ons bestuur ten volle ontwikkeld tot het recht, dat onbetwist de kleine man of de desagemeenschap thans heeft.

Dat verder het raadsel van het verschil tusschen Soedaneesch en Javaansch grondenrecht niet kan worden opgelost met behulp van „de aangegrepen stroohalm van Moslimsche tegenover Hindoesche inwerking”, is een uitspraak, welke ik niet hevig zal betwisten. Inder-

¹⁾ T. N. I. 1863 I dl. 1 blz. 144/5, in Cheribon werd ook in den Sultanstijd het jasa-recht erkend (onverminderd het domeinbegrip), maar wanneer bij overlijden van den recht-hebbende geen erfgenaam zich voordeed, dus ook bij verhuizing met prijsgeving van het gebruikaandeel, beschikte de desa daarover, hetzij tot toedeeling aan een anderen desa-inwoner dan wel tot vorming van desa-ambtsweld.

²⁾ Dit beroep is niet heel sterk omdat, hoe waardevol die plaatselijke gegevens ook zijn, zij verzameld werden eerst in 1866/70 — dus na zooveel jaren van Gouvernementsbestuur — voornamelijk bij den kleinen man, en dit door ambtenaren van welke velen slechts weinig bekend waren met de Vorstenlandsche instellingen en begrippen, zooals deze in hun geheel zijn.

tijd was die stelling een hypothese van mij, speciaal in betrekking tot het Buitenzorgsche en de aangrenzende Preanger, en zulks omdat in het Bataviasche oudtijds leêge landgebied al vroeg, nl. omstreeks 1650, in rechten een beroep is gedaan op het te dien opzichte aangevoerd Mohammedaansch recht ¹⁾, maar een betere hoofdverklaring is, indien ik mij niet bedrieg, die, welke in het hoogerstaande werd aan de hand gedaan.

Dat het agrarische recht der huidige Vorstenlanden door het Vorstenbestuur is ontworicht, is voor een groot deel toe te geven, maar ook dan nog onder het voorbehoud, dat dit recht, zooals het na zijn „ontworichting” is geweest, zeer langen tijd als recht heeft gegolden en nu nog geldt.

Het zou te ver voeren om op andere opmerkingen van Professor Van Vollenhoven in diens Anti-Rouffaer in te gaan te dezer plaatse; ten deele onderschrijf ik ze, zoo die over het agrarische eigendomsrecht, ten deele kan ik daarmede niet of slechts onder voorbehoud instemmen.

In het algemeen zij mij het volgende veroorloofd.

Een onderzoek naar hetgeen in de onderscheiden deelen van Ned.-Indië naar volksopvatting recht is, is lastig, tijdroovend, en eischt veel geduld alsmede voorzichtigheid. Hulpmiddelen daarbij zijn de vergelijkende volkenkunde en de geschiedenis. En nu is het bij den zeer verblijdenden opbloei der ethnographie sedert Wilken uitermate belangwekkend te bestudeeren, hoe in de verschillende deelen in de Archipel thans de rechtsopvattingen zijn.

Maar het wil mij voorkomen dat de enthousiaste beoefenaars der ethnografie wel eens wat licht denken over de bijlichting der historie. In streken als Java, Zuid-Celebes en Menangkabau waar al vroeg geordende

¹⁾ De Jonge, Opkomst VI blz. III. Men vgl. ook de bekende artikelen 24/25 van de Jav. kitab Toehpah, waarvan exemplaren bewaard zijn gebleven, welke aan Engelhard en Crawford hebben toebehoord.

Vorstenbesturen hun invloed hebben doen gelden, is het zaak om over dit tijdperk niet in eens heen te springen om te komen tot het oud-Indonesische recht.

Wat nu is, wortelt in het verleden, niet alleen in het naaste, maar — en dit vooral in Oostersche landen — ook in den ouden tijd, en, waar in onzen Archipel de Voor-Indische uitgeweken vorstelijke personen met hun aanhang, als ook de vorstenbesturen, welke door dezen op Java en elders gesticht zijn, in tal van streken de instellers geweest zijn van machtig wordende rijken of organiseerders van het landschapbestuur in hun wingewesten, zoo is het voor een juist inzicht wat hier thans recht is naar volksopvatting, zeer beslist noodig, ja onafwijsbaar om ter dege kennis te nemen van de vorstelijke inzettingen, die oudtijds hebben gegolden.

Uit de geschiedenis van het Adatgrondenrecht. I.

door

Dr. B. Schrieke ¹⁾.

De Theorie van het zgn. „vorstelijk eigendomsrecht”.

Naar aanleiding van *P. de Roo de la Faille* :

Over het grondenrecht onder Javaansch Vorstenbestuur.

Het historisch be- Den lezer van „Iets over het Perdikan Instituut” zal
wijs voor de het duidelijk zijn ¹⁾, dat ik mij met de kern van het
theorie nog niet betoog van den Heer P. de Roo de la Faille niet kan
geleverd. vereenigen. Hoe belangrijk toch vele van de gegevens

betreffende voormalige administratieve en fiscale rege-
lingen ook zijn, die ZHEdgestr. in zijn opstel bijeenge-
bracht heeft, de bezwaren, door Van Vollenhoven in de
laatste aflevering der Bijdragen K. I. (Dl. 74 p. 399
v.v.) tegen de theorie van het z.g. vorstelijk eigendoms-
recht op den grond aangevoerd, blijven in hoofdzaak
onverminderd gelden. Ik behoef hierbij dus niet lang
stil te staan, doch kan slechts Van Vollenhoven's heldere
en bondige uiteenzettingen ieder belangstellende ter
gezette overweging aanbevelen. Maar ook zonder dat
zal het den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn, dat
de Heer de Roo de la Faille in gebreke is gebleven te
bewijzen, dat — en dit is het cardinale punt — inder-
daad in het vermeende „overoud (of oud-Javaansch)
vorstelijk eigendomsrecht” ²⁾ de verklaring van het

¹⁾ In het volgende wordt met „Perd. Inst.” zonder nadere
aanduiding verwezen naar mijn in T.B.G.K.W. LVIII: p. 391—
423 afgedrukt opstel: „Iets over het Perdikan Instituut”.

²⁾ Vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, boven
p. 54, 71, 72, 84, 89, enz.

Welke bewijzen
vereischt zijn.

grondenrecht van Java gevonden wordt. Dan toch had ZHEdgestr. moeten aantonen:

10. *dat inderdaad het vorstenlandsche agrarische stelsel als norm voor het voormalige grondenrecht van geheel Java te aanvaarden is.* Zulks zou n.l. in strijd zijn met de ervaring van hen, die zich weleens met de studie van Javaansche cultuurverschijnselen hebben bezig gehouden t.w., dat hoezeer ook de vorstelijke omgeving in den loop der tijden bevorderlijk is geweest voor het behoud of de ontwikkeling van verschillende Javaansche cultuurelementen, het huidige vorstenlandsche geenszins per se als *maatstaf* kan dienen van wat als oud-Javaansch is aan te merken.
20. dat, zooal niet vroeger dan toch tijdens (het Mohamedaansche) Mataram, van de bevolking van het geheele rijk *een jaarlijksche heffing* op de basis van 40 % van de rijst oogst is gevorderd (padjeg genaamd), die door haar werd beschouwd *als de pachtsom voor de door haar bewerkte gronden*. Daarvoor zou het bijgevolg noodig geweest zijn het eerbiedwaardige feitenmateriaal, dat door De Haan, Priangan III p. 178 v.v. ten bewijze van de betrekkelijk geringe bate, die Mataram uit zijn buitengewesten trok, bijeengebracht is en waarnaar ik Perd. Inst. p. 410 nt. 6 verwees ¹⁾, te wraken;
30. dat dus — en dit is „het hart van de quæstie”, door den Heer de Roo de la Faille n.b.m. minder juist geformuleerd ²⁾ — de (hoe dan ook te verklaren) *vorstelijke rechtsconstructie*, waarvan de ouderdom nog moet worden vastgesteld, *niet slechts als*

¹⁾ Ten onrechte zeide ik t.a.p., dat de daar bedoelde mededeeling van R. van Goens aan De Haan ontgaan was: zie zijn Priangan III p. 179 en II p. 7 nt. 2. Door Rouffaer wordt zij nu (onbevredigend) besproken in B.K.I. 74 p. 315 nt. 2.

²⁾ Boven p. 24, eerst moet n.l. m.i. uitgemaakt worden of het vorstelijk eigendomsrecht er werkelijk was: dan komt pas de vraag, hoe het verklaard moet worden.

*pretensie of fictie bestond, maar het bevolkingsrecht van Java de facto principieel beheerschte en vormde*¹⁾. De gedocumenteerde uiteenzettingen van Van Ossenbruggen (Ind. Gids 1905 I p. 161 v.v., 360 v.v.) en van Van Vollenhoven (Het Adatrecht in Ned.-Indië 7e — 9e aflevering)²⁾, die althans de waarschijnlijkheid voor zich hebben, zouden daarbij dienen te worden ontzenuwd;

40. dat kortom de meest voor de hand liggende meening t.w. dat de huidige agrarische verhoudingen op Java in oorsprong Indonesisch zijn, onjuist is, doch dat genoemde verhoudingen in werkelijkheid hun „grondslag” vinden in het z.g. „Mataramsch” agrarisch stelsel³⁾, hetwelk dus, hoe onwaarschijnlijk het moge klinken, praëëxistent zou moeten zijn!

De theore als
axoma.

Ten aanzien van deze primaire punten, waarvoor ook Rouffaer ons nog steeds het historisch bewijs schuldig is⁴⁾, vindt men in de opstellen van den Heer de Roo

1) De vraag van den Heer de Roo de la Faille op p. 90 werd niet beantwoord.

2) Tot mijn leedwezen ontving ik deze afleveringen hier eerst, nadat mijn Perd. Inst. ter perse was. Anders had ik dat opstel hier en daar ongetwijfeld anders geformuleerd.

3) Vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 48 v., 83, 86. De beschouwingen van Z.H. Edgestr. boven p. 72 v.v. over het wezen van de vorstelijke macht op Java bewijzen niets tegen het bestaan van een volksrecht. Vgl. het artikel zelf p. 78.

4) Rouffaers cardinale bewijspplaats, de Jonge VII p. 141 v., is alles behalve ondubbelzinnig: wordt daar n.l. alleen van „padjeg” (in geld of in natura) gesproken (zie Rouffaer, B.K.I. 74 p. 315; E.N.I.¹ IV p. 618, 2e k. en Veth, Java² II p. 32) dan is de geheele becijfering van Speelman (zie ook: Rouffaer, B.K.I. 74 p. 314 v.v.) in de war. Moet men echter l.c. hoofdgeld en rijstbelasting als twee verschillende grootheden onderscheiden, zooals De Haan, Priangan III p. 178 nt. 1 doet, dan bewijst de heele plaats voor Rouffaer's betoog niets. Vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, boven p. 49 v.v.

Uit niets blijkt echter, dat, zelfs al is Rouffaer's opvatting de juiste, de door Speelman voor Soerabaja geschetste toestand destijds voor Java maatgevend zou zijn geweest (zie Speelman bij De Jonge VII p. 201 v.v.). Uit de op den grond rustende

de la Faille (p. 118, 87, 89, 90, 29 enz.) in stede van een gedocumenteerde argumentatie slechts meer overtuigde dan overtuigende apodictische uitspraken. Dat is niet geheel te verwonderen, want „diesen vermeintlichen Rechtsgrundsatz (scil. het z.g. vorsteljik eigendomsrecht) hat . . . eine Generation von anderen pietätvoll übernommen, sodass er schliesslich zu einem Axiom geworden ist, das eines weiteren Beweises überhaupt nicht bedarf” ¹⁾.

§ 1. Methode en Bronnen.

Inductie en deductie.

I. Het meeningsverschil tusschen den Heer de Roo de la Faille en mij spruit goed beschouwd voor een niet gering deel uit verschil van werkmethode voort.

Dit laatste blijkt bij nadere analyse niet gering te zijn. Ook de Heer de Roo de la Faille heeft hier terloops op gewezen, doch hij zoekt het voornamelijk hierin, dat ik deductie, hij inductie en redeneering bij analogie toepaste (boven p. 28, 84). Het is van ondergeschikt belang of hier de termen „inductie” en „deductie” wel in hun gebruikelijken zin zijn gebezigd, omdat de bedoeling voldoende blijkt. De Heer de Roo de la Faille toch meent, dat het weliswaar zijn nut kan hebben omtrent den toestand van oud-Java uit inscripties

vorsteljke lasten tot bepaalde grondrechten te concludeeren is uit historisch oogpunt niet zonder meer te aanvaarden.

Het beruchte artikel 100 in Jonker's Oud Javaansch wetboek, door Rouffaer, E.N.I. IV en B.K.I. 74 p. 313, ook als bewijs aangehaald, is evenmin geheel duidelijk. Van Ossenbruggen (Ind. Gids 1905 I p. 377 v.v.) heeft er een verklaring van beproefd. M.i. berust het artikel evenwel slechts op misverstand van of eene corruptie in den sanscrit text, dien de oud-Javaansche bewerker vóór zich had (Vgl. Manu VIII vrs. 149 en 144—147 met de commentaren). Dergelijke fouten zijn ook in de oud-Javaansche bewerkingen van het Ādiparva, Virātaparva en Udyogaparva enz. lang niet ongewoon. Over de telkens in dit verband aangehaalde passage uit de Nederlandsche vertaling van een redactie der Soerja Alam zie beneden p. 134 v.v.

¹⁾ De sinoloog Dr. O. Franke over hetzelfde vermeende dogma ten aanzien van China, geciteerd door Van Ossenbruggen, Ind. Gids 1905 I.p. 162.

Vergelijking en gelijkstelling.

Het belast-zijn van niet-domeingronden.

en derg. gegevens te verzamelen, maar dat men deze oud-Javaansche verhoudingen evengoed uit hetgeen over de Vorstenlanden (vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, p. 42, 64 v., 72) of Bali en met name hem over Lombok ¹⁾ bekend is, kan reconstrueeren. Ik behoef slechts naar den aanhef van mijn Perd. Inst. (p. 392 bovenaan) te verwijzen ten betooge, dat ik, hoewel gaarne *vergelijking*, mits behoedzaam toegepast ²⁾ als gewichtig, maar secundair hulpmiddel erkennend, ze ten deze geenszins van gevaar ontbloot acht. De redeneering bij analogie toch moet m.i. gecontroleerd worden door hetgeen van het nader toe te lichten verschijnsel feitelijk bekend is. De noodzakelijkheid van deze kennis is dus primair ³⁾. Waar de *gelijkstellings*-methode van den Heer de Roo de la Faille ⁴⁾ toe leiden kan, blijkt uit een niet verder gemotiveerde vindicatie over het belastingsstelsel in den Hindoe-Javaanschen tijd. Toen, zegt de Heer de Roo de la Faille (p. 26), op grond van zijn Lomboksche ervaringen ⁵⁾ waren niet-domeingronden onbelast ⁶⁾. Nu blijkt echter uit de inscripties, zelfs reeds uit de door ZHedgestr. zelf aangehaalde, door Kern

¹⁾ De Heer de Roo de la Faille verklaart niet bevredigend, waarom oud-Java speciaal met Lombok en niet met Bali moet worden gelijkgesteld (boven p. 24, 28). Op Bali nl. is volgens een gezaghebbend schrijver als Lieftrinck (T.B.G.K.W. 33 p. 372) het z.g. vorstelijk eigendomsrecht „fictief”. Vgl. ook Lieftrinck, op. cit. p. 273.

²⁾ Vgl. Van Eerde, B.K.I. 8 I. p. v.v.

³⁾ Vgl. hierbij Snouck Hurgronje, Rechtsgeleerd Magazijn 1886 p. 552 v.v. — Zie hierbij verder beneden sub B. *Ethnologie*.

⁴⁾ Deze gelijkstelling is ook daarom zoo gevaarlijk, omdat wij b.v. weten, dat verschillende gebruiken (b.v. het Perdikan-Instituut), die het oude Java en het oude Bali (Lombok) gekend hebben, op het huidige Bali (Lombok) of vergeten zijn of slechts rudimentair voorkomen.

⁵⁾ Vgl. het artikel van den Heer de Roo de la Faille in Adatrechtbundel XV p. 144, 149, 152 nt. 2.

⁶⁾ Dat niet-domeingrond destijds tamelijk zeldzaam was — zooals de Heer de Roo de la Faille, Adatrechtbundel XV p. 133 apodictisch te kennen geeft, blijkt uit niets. Men zie het *Aanhangsel* hierachter.

Het „perdikan-instituut” in Voor-Indië en op oud-Java.

Bij het „vrijstift” is de werkelijkheid met de theorie van het schoolrecht in overeenstemming.

reeds in 1881 bekend gemaakte oorkonde (Verspr. Geschr. VII p. 19 v. v.), dat dit geenszins mag worden aangenomen ¹⁾. Zoo vindt men b.v. meermalen (vgl. Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 77, vgl. 85) uitdrukkelijk geconstateerd, dat de drabya (goederen) van een bepaald heiligdom, dank zij de „emineering”, voortaan niet meer aan drabya (dr̥wya) haji — *belasting*, zie beneden p. 130 — onderhevig zullen zijn. Een ander voorbeeld van het door mij gesignaleerde gevaar levert een eveneens niet gesteunde uitspraak omtrent het perdikan-instituut in den ouden tijd (p. 22), een uitspraak, die in strijd is met alles wat ons omtrent de *practijk* van het vrijstift hier te lande en in Voor-Indië bekend is.

Ten onrechte verwijt de Heer de Roo de la Faille (p. 22) mij dan ook, dat ik de doctrine der wetgeleerden met de *practijk* gelijkstel. Uit mijn Perd. Inst. p. 392 v. kan ieder m.i. lezen, dat ik van de feiten ben uitgegaan en vervolgens heb geconstateerd, dat de theorie der wet hier de werkelijkheid dekte. Deze opmerking was in het geheel niet nieuw.

Het is reeds lang bekend, dat ten aanzien van het vrijstift de theorie der wet ²⁾ met de *practijk* overeenstemde. Daarop heeft Burnell in zijn *Elements of South Indian Palaeography* (2e ed. 1878) voor jaren al gewezen en deze op de feiten berustende meening nog eens herhaald in de inleiding op zijn vertaling van *Manu op dezelfde bladzijde* (p. XXXV) ³⁾, die de Heer de Roo de

¹⁾ Vgl. Perd. Inst. p. 297 en voor Voor-Indië b.v. Arch. Surv. of India. Annual Report 1906—7 p. 223.

In de door Kern t.a.p. vertaalde inscriptie is sprake van *niet-domeingronden* (op. cit. p. 21). Aan het vrijstift wordt niettemin (Pl. VI b, p. 36) de beschikking over de dr̥wya-haji ervan toegerekend. Daarmede hebben de „bindsommen” en getuigengelden niets te maken, zooals de Heer de Roo de la Faille (p. 26) meende. Vgl. nog beneden p. 130 v. (alsmede het *Aanhangsel*).

²⁾ Vgl. „Vishnu” (S.B.E. VII p. 21—22) en Yājñavalkya (ed. Stenzler II, p. 240, 295); vgl. *Manu* IX vrs. 232.

³⁾ „That the practice actually coincided with the rules of the Dharmaśāstra all over India” Zie ook Jolly, *Recht und Sitte* p. 48, 105.

la Faille boven p. 22 aanhaalt ¹⁾, om te betoogen, dat het Hindoe-recht een theoretisch schoolrecht is, een waarheid, die heden ten dage wel nergens bestrijding meer zal vinden en die ik ook niet uit het oog verloren heb ²⁾.

Het wezen van het
het vrijstift.

Het vrijstift is dus een Hindoe-rechtsfiguur, die naar theorie en practijk het verleen van geheele of gedeeltelijke beschikking over de vorstelijke praerogatieven ten aanzien van een bepaald „geëmineerd” gebied inhoudt, maar krachtens haar wezen geen recht geeft op den grond en evenmin — zoo een bepaalde persoon in het genot van de genoemde beschikking gesteld wordt — de rechten der opgezeten verkort ³⁾.

Dit is niet in strijd met de korte definitie ⁴⁾, die van deze instelling in de *Arjunavijaya* (MS. Bat. Gen. Coll. Brandes No. 596) Z. XVIII, 1 gegeven wordt nl. grondschenkingen ten bate van de Brahmanistische, Çivaitische en Boeddhistische geestelijkheid (*bhūdāna parṇahnya tēkapni sang prabhu yinogyaken ring rēṣi cewa*

1) Ook Adatrechtbundel XV p. 173 had ZHEdgestr. de passage reeds geciteerd.

2) Zie de redeneering *Perd. Inst.* p. 392 v. en 396 onderaan.

3) Zie reeds Burnell, *Palaeography* p. 112: „It is remarkable that they do not appear to have encroached on the rights of the people”. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat de begunstigde(n) op welke wijze ook (koop, schenking, in het werkelijk bezit van de gronden der stichting kan (kunnen) zijn, zooals meer dan eens het geval is.

4) *R. Ng. Poerbatjaraka* vestigde mijne aandacht op deze passage. Het vervolg er van is van gewicht, omdat er uit blijkt, wat de z.g. *dharma haji* (= *dharma* (r) i *dalēm Nāg.* 75:1 cf. 73:2 v.v., 57:2, 37:3) der *Nāga akṛtāgama* eigenlijk zijn: „*kunang tikang dharmma hajiki yan sinuk prāpteng mahāwangca satūsni sang prabhu*”. Ze zijn bestemd voor den adel en dus allerm minst „graftempels”. Voorbeelden van dergelijke *dharma-haji*'s schijnen Cohen Stuart, K.O. VI en VII (vgl. II) en Krom-Brandes, LXXIII, p. 172—177 enz. te zijn. Wat hun feitelijke rechtstoestand is, zal nog onderzocht dienen te worden, maar ook hierbij komt slechts de *utpatti* (= *oepeti*) = tribuut aan de begunstigten (*Nāg.* 75:1).

sogata ¹⁾). Door de uitdrukking „bhûdâna” mag men zich niet laten misleiden en aannemen, dat wèl beschikking over den grond werd gegeven. We moeten hierbij bedenken, dat in het Mahâbhârata „bhûmidâna” (met grâma) voor dergelijke stichtingen de gebruikelijke benaming is ²⁾), hoewel ook daar voldoende blijkt, dat *niet* het land maar slechts de *belastingopbrengst* toegewezen werd ³⁾). Trouwens, ook al hadden de inscripties niet zoo duidelijk gesproken, uit de Boeddhistische literatuur, die meer dan de Brahmaansche een beeld van het werkelijke leven geeft, weten wij, dat door het „emineeren” van een bepaald gebied géén wijziging in de agrarische verhoudingen werd gebracht. Zoo zegt de bekende Rhys Davids in zijn *Buddhist India* p. 48 ⁴⁾):

What happened in such a case was that the king granted, not the land (*he had no property in the land*), but the *tithe* due, by custom, to the government as *yearly tax* ⁵⁾). *The peasantry were ousted from no one of their rights* ⁶⁾).

Voor ons huidig doel is het releveeren van de practijk der vrijstiften daarom zoo van belang, omdat de oorkonden ons een blik geven op den omvang van de vorstelijke macht. Want, al wordt zelfs door de Hindoe-wetboeken gesanctioneerd, dat de autocratische soeverein tot op zekere hoogte vrijelijk over het *goed* van zijn onderda-

¹⁾ Over deze uitdrukking zie Kern B.K.I. 67 p. 380 ad Nâg. 51:5.

²⁾ Hopkins, J.A.O.S. XX p. 23. Bhûmidâna vindt men ook op Java: Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 216. Dit is van belang in verband met de beteekenis van bhukti (vgl. het „bhunkte” t.a.v. den vorst in de dharmaçâstra's) in de oorkonde op cit. p. 215; vgl. Perd. Inst. p. 395. — Vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, p. 27.

³⁾ Zie Hopkins, J.A.O.S. XX p. 22 v.v., XIII p. 172 nt., Polit. Science Quarterly of Columbia University Dec. 1898.

⁴⁾ Vgl. Mrs. Rhys Davids in J.R.A.S. 1901 p. 860 (vgl. ook V. A. Smith J.R.A.S. 1897 p. 618 v.v.).

⁵⁾ Vgl. Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 860, 875.

⁶⁾ Zie ook Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 861, 887.

nen kan beschikken en al kent de hofdichter der Nâgarakṛtâgama 51 : 6 hem hetzelfde recht op hun leven (vgl. ook 17 : 2) toe — vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 72 v.v. —, zulks neemt toch niet weg, dat blijkens de oorkonden de Javaansche vorst een stuk grond van den eigenaar *kocht*, indien hij daar over tot een of ander einde wilde beschikken. De inscripties stellen ons allerm minst in staat om te vermoeden, dat er betrekkelijk weinig niet-domeingronden zullen geweest zijn (Vgl. nog Kern Verspr. Geschr. VII p. 105, 21 v. en het *Aanhangsel* van dit artikel).

Drbya haji.

De met vrijheerlijkheid (kasutantran, swatantra) begunstigde(n) kreeg (kregen) dus (Perd. Inst. p. 395) in de eerste plaats als bevoegdheid de „pramâṇa i sadrbya hajinja” ¹⁾ — vgl. de uiteenzetting van den Heer de Roo de la Faille p. 26 v. — Wat onder sadrbya haji te verstaan is, besprak ik reeds Perd. Inst. p. 395 nt. 3. Hoezeer de belasting daarvan als het voornaamste te beschouwen is, blijkt wel uit het feit, dat Kern (Verspr. Geschr. VII p. 25, 106, 110 met nt. 7), drbya-haji eenvoudig met „belasting” weergeeft ²⁾. Een vergelijking met de Voor-Indische *prototypen* leidt tot dezelfde slotsom ³⁾. Trouwens de nadere specificeringen in oorkonden als Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 124, 126, 135 — zie ook Brandes, Not. Gen. 1888, p. XIII — laten daarover geen twijfel bestaan ⁴⁾. In

1) Men onderscheidt dus stichtingen in autonome en niet autonome anders gezegd: met en zonder „pramâṇa” (saprāmāṇa en nisprāmāṇa, Nâg. 79:1², vgl. 80:3). Voor deze laatsten vgl. ook Nâg. 78:6 en 7.

2) Vgl. van der Tuuk II p. 417, 1e kolom: „inkomsten van den vorst”. Dat men in dezen tijd onder belasting niet landrente of pacht verstaat, zooals de Heer de Roo de la Faille wil, blijkt beneden p. 166 v.v.

3) Vgl. nog Baden Powell, Landsystems I p. 132 v.

4) Vergelijking met andere oorkonden bewijst, dat op plaat VIIb bij Kern, Verspr. Geschr. VII p. 25 een dergelijke specificatie gestaan heeft.

de oorkonde Krom-Brandes p. 34 krijgt iemand vrijstelling van belasting (*dībya haji*), aangezien hij ze momenteel niet kan opbrengen.

Beschikking over den grond sluit de uitdrukking „*pramāṇa*” niet noodwendig in. (Vgl. *Perd. Inst.* p. 398, al. 2; Kern, *Verspr. Geschr.* VII p. 185). Dat, ook al worden de vorstelijke praerogatieven ten aanzien van een geëmineerd dorp aan één begunstigde opgedragen, de rechten der opgezetenen niettemin gehandhaafd blijven, kan men uit een oorkonde als Kern, *Verspr. Geschr.* VII p. 41, Pl. XIVa (vergel. het *Aanhangsel* hierachter) opmaken ¹⁾.

Deze *practijk* van het Javaansche vrijstift kan ons na wat wij boven omtrent zijn Voor-Indisch model mededeelden, geenszins verwonderen.

II. Een tweede belangrijk meeningsverschil tusschen den Heer de Roo de la Faille en mij betreft de appreciatie van de *geschiedenis* en de *ethnologie*. Alvorens dit punt nader te bespreken, moge ik de opmerking maken, dat aan Van Vollenhoven, den schrijver van *Adatrecht* p. 103—105, 74 v.v. toch waarlijk geen geringerschatting van de geschiedenis en geen overschatting van de beteekenis der volkenkunde kan worden verweten.

A. Geschiedenis.

Voor geschiedbeschrijving waardebepaling der bronnen onmisbaar.

Dat voor eenrichtige geschiedbeschrijving een nauwkeurige *waardebepaling van de geschiedbronnen* noodig is, daarover kan wel geen twijfel bestaan. Ten aanzien van deze principieele kwestie, die natuurlijk alle beschouwingen beïnvloedt, wijkt de meening van den Heer de Roo de la Faille van de mijne ten eenen male af.

Het getuigenis van Megasthenes.

1. Zoo acht b.v. de Heer de Roo de la Faille in zijn „historisch-agrarische studie” in *Adatrechtbundel* XV

¹⁾ Vgl. ook mijn artikel „Iets over het Perdikan Instituut” in het weeknummer van het Bataviaasch Nieuwsblad van Zondag 8 September 1918 no. 10 (overdruk p. 3, 2e kol.). Brandes, *Catalogus Groeneveldt* p. 367.

p. 173 het getuigenis van Megasthenes van bijzondere waarde, omdat hij het bestaan van een vorstelijk eigendomsrecht in het Voor-Indië zijner dagen zou hebben geconstateerd. Nu is het waar, dat zich sedert Strabo, die dezen Griekschen ambassadeur aan het hof van Candragupta, wiens rijk zich vrijwel over geheel Noord-Indië ¹⁾ heeft uitgestrekt, een leugenaar noemde, de appreciatie wel eenigermate te diens gunste heeft gewijzigd, maar toch blijft ten aanzien van Megasthenes nog steeds critiek noodig en kunnen zijn beweringen niet zonder meer aanvaard worden. Anders immers zouden wij ook zijn fabeltjes over de menschen zonder mond en neus en met één oog of met ooren, zoo groot, dat men er wel in kon gaan slapen, enz. enz. moeten gelooven! Bovendien worden vele der aan hem toegeschreven uitspraken door de verschillende Grieksche schrijvers zoo verschillend overgeleverd, dat eenige twijfel, waar wij een bepaalde mededeeling maar in ééne (wjl door slechts één auteur overgeleverde) redactie kennen, geboden is. Afgezien nog van de omstandigheid, dat ten opzichte van den feitelijken inhoud der door den Heer de Roo de la Faille aangehaalde uitspraak van Megasthenes Diodorus iets anders vertelt, dient nog aangestipt te worden, dat ook vele meer „waarschijnlijke” verhalen van Megasthenes blijkens gegevens uit onverdachte bron kennelijk onjuist zijn.

Dit nu is ook het geval met Megasthenes' bewering nopens het absolute souvereine eigendomsrecht. Meende Hopkins (J. A. O. S. XIII p. 87 v.v., 90 beneden) de juistheid ervan reeds op grond van zijn Mahâbhârata-studiën ²⁾ voor de maatschappij, die het epos veronderstelt, te moeten betwijfelen, de uiteenzettingen van Rhys Davids in zijn *Buddhist India* (p. 49 v., 259 v.v., 261) hebben klaarlijk de onhoudbaarheid van Megas-

¹⁾ Rhys Davids, *Buddhist India* p. 260, 267.

²⁾ Vgl. diens opstel in *Pol. Science Quarterly of Columbia university* Dec. 1898. Vgl. ook Barth, *Oeuvres* III p. 177.

thenes' vindicatie bewezen. Boven (p. 129) betoogde ik al, dat in het algemeen gesproken de Boeddhistische literatuur meer dan de Brahmaansche een beeld van het werkelijk leven biedt.

Megasthenes ge-
wraakt door de
Jâtaka literatuur.

Met name is dit het geval met de *Jâtaka's*, die ons telkens terloops b.v. in beeldspraak enz. ongezoekt een kijkje op de maatschappelijke verhoudingen van den tijd, waarin ze ontstonden geven. De maatschappij, die den achtergrond der *Jâtaka's* vormt, is dezelfde, waarin Candragupta leefde, aan wiens hof Megasthenes verkeerde ¹⁾. Een inzicht in het economische leven dier dagen is ons vergemakkelijkt door de studiën van Fick, *Sociale Gliederung im nord-östlichen Indien*, van Mrs. Rhys Davids ²⁾ en van Rhys Davids zelf in zijn *Buddhist India*. Uit deze gedocumenteerde geschriften leert men, dat in het „adatrecht” van het Noord-Indië dier dagen van een alomvattend souverain domeinrecht geen sprake is ³⁾.

Ten tijde van Can-
dragupta ondanks

Zoo zegt Rhys Davids, *Buddhist India* p. 48: „*he* (i.e. the king) *had no property in the land*”.

Megasthenes geen
soeverein domein-
recht.

Aan Megasthenes' generaliseerende bewering (die trouwens reeds door het getuigenis van Diodorus verzwakt wordt) kan men bijgevolg geen waarde hechten.

Vorstenedicten:
gering practisch
effect.

2. Van meer invloed op het betoog van den Heer de Roo de la Faille is zijn appreciatie van vorstenedicten en der „oudere nieuw-Javaansche rechtsboeken”. Wat

¹⁾ Het intellectueele centrum dier dagen was Taxila, Rhys Davids, op. cit. p. 203 v.v.; Fick, *Sociale Gliederung im nordöstlichen Indien* p. 61; vgl. Cunningham, *Ancient Geography of India I* p. 104—120.

De *Jâtaka's* dateeren grootendeels van de 2e eeuw voor onze jaartelling en zijn tendeele zelfs nog veel jonger, doch de samenleving, die zij reflecteeren is anterieur. Vgl. Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur II* p. 13, 14, 89—95, 96, 97 nt. 2, 100, 127 (met nt. 3).

²⁾ J.R.A.S. 1901 p. 859 v.v.; *Economic Journal* 1901.

³⁾ Vgl. b.v. Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 860, 861 al. 10.

de eerste betreft (vgl. ZHEdgestr.'s Slotwoord p. 91 v.v.), sinds Snouck Hurgronje 's Atjehers I p. 3 v.v. ¹⁾ weten wij, dat deze op de regeling van binnenlandsche aangelegenheden in een rijk als Atjeh in den loop der tijden al heel weinig invloed hebben gehad. Dezen schrijver kan men zeker niet verwijten, dat hij geen oog voor de geschiedenis gehad heeft. Een gelijke opmerking maakt b.v. Joekes (Ind. Gids 1881 II) voor Bandjarasin.

Nu is het mogelijk, dat elders de vorstenedicten méér invloed op het ongeschreven volksrecht hebben gehad, maar zulks moet dan eerst bewezen worden, want de opvatting van de soevereine macht op Java en in andere autocratisch geregeerde rijkjes ²⁾ verschilde in wezen niet veel.

In ieder geval hebben ons Snouck Hurgronje 's studies geleerd, dat de vorstenedicten niet zonder meer met den werkelijken toestand kunnen worden gelijkgesteld.

De oudere nieuw-
Javaansche
rechtsboeken.

Hetzelfde geldt van de oudere nieuw-Javaansche rechtsboeken (vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 63 v.v., 30 en diens Slotwoord). Hazeu heeft reeds opgemerkt (Verh. Bat. Gen. LV, 2e st. p. 127), dat de Javaansche rechtsliteratuur een nog bijna geheel braakliggend studieveld is, waarvan de ontginning nog nauwelijks is aangevangen ³⁾. Zooveel is zeker, dat de hier bedoelde nieuwere geschriften in laatste instantie

¹⁾ Vgl. op. cit. 125, 126, 138, 146. Zie nu ook nog Van Ronkel's inleiding op zijne uitgave van de Risalat hoekoem kanoen jaitoe Oendang² Melaka.

²⁾ In Noord Sumatra is wel ongeveer evenveel geoorloofd als op Java. Ook Voor-Indische invloed zelfs in de moslimsche periode heeft er zeker niet minder geheerscht. Vgl. reeds Snouck Hurgronje, Beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië p. 9.

Zie nog het opstel van den Heer de Roo de la Faille zelf p. 79.

³⁾ Vgl. Hazeu, op. cit. p. 124 v.v., 127, 145, 151, 155, 160; Brandes, N.B.G. 1894 p. 51—54. Voor Rouffaers tijdsbepaling van de Oendang² Mataram (B.K.I. 6, X, 136—138) zie Hazeu, op. cit. p. 138. Vgl. verder nog Vreede, Catalogus Jav. Mad. HSS. p. 332—360.

De Soerja Alam.

Dateering.

op de *oud-Javaansche* rechtsboeken ¹⁾ teruggaan, die op hun beurt weer een bewerking zijn van de *Voor-Indische* dharmacâstra's. Geven deze laatste al een theoretisch schoolrecht, men behoeft niet te vragen in hoeverre een „modern” geschrift als de Soerja Alam de werkelijkheid dekt ²⁾. Daarbij komt nog, dat de door Brandes (N.B.G. 1894 p. 51—54) besproken nieuw-Javaansche redacties reeds verschillende stadiën van moslimschen invloed ³⁾ te zien geven. Het zou een diepgaande afzonderlijke studie vereischen, voordat men uit *al* de beschikbare handschriftelijke gegevens, mede met behulp der Pepakem Tjerbon (vgl. Hazeu op. cit. p. 137, 127) tot de vaststelling van een approximatieve oorspronkelijke versie kan geraken, waarna eerst langs textcritischen weg de tijd van vervaardiging kan worden benaderd.

Het gaat dus veel te ver met den Heer de Roo de la Faille (boven p. 30) bij den huidige stand van onze kennis een bepaalde passage uit een moderne redactie der Soerja Alam ⁴⁾ in de Demaksche periode te dateeren! (Vgl. ook p. 91).

Practische betekenis dezer rechtsboeken.

Hierbij moge ik nog aanteekenen, dat de Heer de Roo de la Faille blijkens zijn betoog (p. 88), een aanhanger van Van den Bergs theorie nopens de „receptio in complexu” is.

Receptio in complexu.

Deze geleerde toch was van oordeel, dat voor Moslims Moslimsch, voor Hindoes Hindoesch recht gelden moest.

¹⁾ Op de ontwikkeling is ook vorsteninvloed werkzaam geweest. In verband hiermede kan men soms (vgl. b.v. Perd. Inst. p. 412) bepaalde wetboeken wel als specimina van de vorstelijke rechtsconstructie laten gelden. — „Radja Kang Kapa” (in het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 91 nt.) is natuurlijk: Radja Kapakapa, hetgeen omtrent den ouderdom van den mal. text nog niets zegt (Krom, T.B.G.K.W. 57 p. 511).

²⁾ Vgl. van Vollenhoven, Adatrecht p. 112 v.v.

³⁾ Vgl. ook de merkwaardige mededeeling van de Pepakem Tjerbon p. 56 door Hazeu, op. cit. p. 151 (vgl. *ibid.* p. 145) besproken.

⁴⁾ Reeds de door Raffles in vertaling medegedeelde (History II Appendix C) is „a modern version”.

Het „Mataramsche”
belastingstelsel.

Sedert is wat het eerste betreft voornamelijk door de studies van Snouck Hurgronje gebleken, dat wij de be- teekenis van het theoretische schoolrecht voor de prac- tijk niet moeten overschatten. De Heer de Roo de la Faille begaat nu ten aanzien van de Soerja Alam dezelf- de vergissing, door aan te nemen (boven p. 30, 29, 70), dat deze voor het geheele Demaksche rijk tot zelfs in Banten toe zou hebben gegolden en het volksrecht zou hebben beheerscht en gevormd ¹⁾. Deze bewering is, gegeven de boven geschetste ontwikkeling der oudere nieuw-Javaansche rechtsboeken, te merkwaardiger, wijl ZHEdgestr. blijkens zijn citaat uit Burnell ²⁾ de Voor- Indische bronnen op hun juiste waarde schat ³⁾. Als we nu op gezag van Coen kunnen aannemen, dat zelfs tij- dens het zoo tyrannieke bewind van Soeltan Agoeng van Mataram de gouverneurs der verschillende gewesten fei- telijk zelfstandig waren ⁴⁾, dan behoeven wij ons niet veel illusies te maken over den invloed van vermeende Demaksche wetten in het zelfs relatief onafhankelijke Banten der 16e eeuw ⁵⁾. Wanneer men de door De Haan over het belastingwezen tijdens Mataram verzamelde ge- gevens de revue laat passeeren (vgl. boven p. 123 met noot 1), dan vrees ik, dat degenen, die uitgaande van het huidige Vorstenlandsche agrarische stelsel meenen een alomvattende, op het souvereine eigendomsrecht geba- seerde, uniforme regeling voor het geheele rijk te mo- gen veronderstellen, onbewust ook weder het slachtoffer

1) Vgl. overigens hierbij nog Steinmetz, Gids 1904 I. p. 479 v.v.

2) Vgl. hierboven p. 127 v.

3) Hoezeer ook zelfs de met het oog op de „practijk” ver- vaardigde Pepakem (Hazeu, op. cit. p. 128) althans gedeeltelijk stellig niet *kon* worden toegepast, bewijzen c.m. de lijsten van ver- achte beroepen (op. cit. p. 39 v.v., 141); beneden p. 155 nt. 6. Zie ook nog De Haan, Priangan IV p. 613—630, 657 noot, 683 v.v.

4) De Haan, Priangan III p. 202 naar De Jonge IV p. 202: „Elcke Gouverneur doet wat hij wilt en regeert na zijn sin”.

5) Vgl. Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Banten p. 73—145.

worden van de boven reeds gesignaleerde onhoudbare theorie van de receptio in complexu.

De charâdj-bepalingen van den moslimschen figh.

3. Terloops moge ik er hier nog even op wijzen, dat ook het feit, dat de Heer de Roo de la Faille in zijn Slotwoord (p. 100) *het moslimsch recht* als verklaringsmiddel niet geheel verwerpelijk acht, n.h.v. niet geheel gerechtvaardigd is. Zoowel in zijn „historisch-agrarische” Lombokstudie (Adatrechtbundel XV p. 133, 173) als in zijn hiervorengaand artikel zinspeelt de Heer de Roo de la Faille ¹⁾ op het moslimsch charâdj-recht ²⁾ ten einde het door hem voor het oude Java veronderstelde vorstelijk domeinrecht eenigen steun te verschaffen. Reeds uit het bekende „Handbuch” van Juynboll (p. 349 al. 2) blijkt echter, dat de bedoelde bepalingen al spoedig buiten werking traden ³⁾. Om nu het recht te hebben een principieele vervorming van het grondenrecht uit deze overigens theoretische voorschriften te verklaren, is het niet voldoende te wijzen op den een of anderen vorst, die terwille van een vermeerdering van inkomsten zich daarop misschien wel eens beroepen heeft, maar moet eerst historisch worden aangetoond, dat dit deel van het moslimsch recht ⁴⁾ ondanks wat dienaangaande tot nu toe door de meest gezaghebbende

1) Vgl. Baden Powell, Landsystems I p. 267.

2) De charâdj — het woord is ook niet-arabisch — is als een voorbeeld van continuïteit van het voor-islamische cultuurverleden na de moslimsche verovering van het Sassanidenrijk te beschouwen; Snouck Hurgronje, Mohammedanism p. 65, vgl. id., Ind. Gids 1884 I p. 374 v. — Vgl. behalve de literatuur bij Juynboll, Handbuch p. 345—349, nog Becker, Christentum und Islam p. 19 v.v.

3) Snouck Hurgronje, Litt. Bl. f. Or. Phil. III p. 94—103 wijst op de theoretische beteekenis der charâdj-bepalingen.

4) Vgl. de vele opstellen van Snouck Hurgronje, waarin deze geleerde de practische waarde van de verschillende deelen der wet vastgesteld heeft vgl. b.v. reeds Indische Gids 1886 I p. 101 v.v. en Atjèhers II 295 v.v. Zie verder beneden p. 172 v.v.

Roordus Kitab
Toehpah.

schrijvers is geconstateerd, inderdaad in het volksrecht gerecipieerd is (geweest) ¹⁾.

Wat bovendien de *Kitab Toehpah* ²⁾ aangaat waarnaar de Heer de Roo de la Faille in zijn Slotwoord (p. 120) verwijst, ieder, die het boek (2e uitg. Roorda) wel eens onder oogen gehad heeft, zal het met het oordeel, dat voor jaren (1862) reeds door S. Keyzer (B.K.I. 2, IV p. 343) uitgesproken is, eens zijn: „ongetwijfeld echter heeft die bewerking (n.l. van den Kitab Toehpah) plaats gehad onder de leiding of ten minste onder het toezigt, van *Hollanders*”. In verband hiermede is het dus niets bevreemdend, dat personen als Engelhard en Crawford een exemplaar van deze laat 18e eeuwse compilatie bezeten hebben ³⁾. Over de waarde van zulke mohammedaansche rechtsboeken in de inheemsche talen moet men trouwens vergelijken wat Snouck Hurgronje in *Het Recht in Ned.-Indië* 63 (1894) p. 722—744 opmerkte. Het merkwaardige echter van de verwijzing van den Heer de Roo de la Faille p. 120 is wel, dat *in het heele boek noch over buitrecht, of heiligen oorlog noch over souverain domeinrecht* wordt gesproken!

Historische waarde
der Inlandsche
geschiedboeken.

4. Wat de *babad-literatuur* ⁴⁾ — vgl. het artikel van den Heer de Roo de la Faille p. 29, 30—38, enz. — betreft, een rationalistische bewerking daarvan, die alleen de „mogelijkheid” der medegedeelde feiten als

¹⁾ Wel weten wij, dat b.v. op de Bantensche maatschappij en te Soemenep het moslimsch schoolrecht van meer invloed is geweest dan b.v. elders op Java. — Bij het hierboven opgemerkte vgl. vooral § 2, sub: C en D2: De „charâdj-bepalingen” in den archipel. — Vgl. met het bovenstaande overigens verder nog: Steinmetz, Gids 1904 I p. 479 v.v.

²⁾ Met het gezaghebbende werk van den Sjafiiet Ibn Hadjar heeft dit boek slechts den titel gemeen.

³⁾ Misschien is het zelfs eerst in 1808 opgesteld, Keyzer, Moh. Strafrecht, 2e ged. p. 73 v.v.; Kitab Toehpah p. V, VI, 143 v.; de Haan, Priangan IV p. 685 vgl. 680 v.v.; B.K.I. I (1853) p. XXVI, XXVII.

⁴⁾ Hetzelfde geldt m.m. van de Maleische geschiedboeken. Vgl. Hoesein Djajadiningrat, Critisch overzicht van de in Ma-

criterium stelt, heeft als methode van geschiedbeschrijving afgedaan. In zijn „Critische beschouwing van de Sadjarah Banten” heeft Hoesein Djajadiningrat voor het eerst door een grondige vergelijking der Inlandsche en Europeesche gegevens de feitelijke waarde der inheemsche kronieken vastgesteld ¹⁾. Daarbij is gebleken, dat „uit de begingedeelten der babads — handelende over de oudere geschiedenis tot en met Mataram (op. cit. p. 290) — geen of weinig voordeel is te halen voor de kennis van de geschiedenis van Java”, terwijl de geloofwaardigheid en de beteekenis van de andere inheemsche geschiedboeken of zelfs bronnen of voortzettingen van geschiedboeken, die latere tijdperken omvatten, zich laten opmaken uit den tijd, waarin en de personen door wie ze zijn samengesteld ²⁾ (Hoesein, op. cit. p. 307).

Hieruit is het al duidelijk, dat de babads althans wat de oudere periode betreft, „niet tot basis mogen worden genomen voor eene reconstructie der geschiedenis”

leische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Sultanaat van Atjeh B.K.I. 8, I (65) p. 135 v.v. vgl. p. 211. Een appreciatie van dergelijke werken vindt men bij Snouck Hurgronje, B.K.I. 5, III Dl. 37 (1888) p. 109, vgl. B.K.I. 7, VI p. 52, Atjèhers I p. 2. Trouwens de ontcijfering van de Paseische inscripties door Moquette (Rapp. Oudh. Onderz. 1913 p. 1—11) en de critische bewerking van de Chineesche, Portugeesche en inheemsche gegevens over de geschiedenis van Malaka door Blagden en Wilkinson (Schriekè, Boek van Bonang p. 3 v. met literaturopgaven) zijn er om te bewijzen, wat de mededeelingen der Sedjarah Melajoe als ze eens niet door andere gegevens konden worden gecontroleerd, waard zouden zijn.

¹⁾ Vgl. ook Brandes, Pararaton p. 176—183 en T.B.G.K.W. 32 p. 375 v.v., 413 v.v.; Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansch tooneel p. 140.

²⁾ Daarbij is ook in het oog te houden dat ze uit de vorstenomgeving stammen. Vgl. Hoesein, op. cit. p. 304, 310.

Voor verdere karakteriseering van de waarde der babadgegevens, zie Hoesein op. cit. p. 79, 110, 138, 192, 204 v.v., 211, 218, 225, 231 vgl. nog 239, 277, 297.

- (Hoesein, op. cit. p. 110) mede wegens de onbetrouwbaarheid der chronologie (op. cit. p. 92, 110). Is dus een mededeeling van een inlandsche kroniek ¹⁾ over een voorval ten tijde van Hasanoeddin uit historisch oogpunt al van twijfelachtige waarde, van de opmerking over de buitverdeeling van Padjadjaran onder Tjerbon en Banten — vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, p. 29 — geldt dit bepaaldelijk (Hoesein, op. cit. p. 90, 94 nt. 2, 103, 108, 193, vgl. 138, 192). In de geheele aanhaling van den Heer de Roo de la Faille (p. 29) staat overigens n.h.v. niet te lezen, dat het geldende adatrecht voortaan was afgeschaft.
- De verdeeling van Padjadjaran onder Tjerbon en Banten. Nog ernstiger bedenking moet ik opperen tegen de wijze, waarop het eveneens aan een babad ontleend relaas over de islamiseering van Lombok — een relaas, dat in wezen niet van de legendarische babadverhalen over den godsdienstovergang van andere streken verschilt — door den Heer de Roo de la Faille in zijn meer genoemde agrarische studie (Adatrechtbundel XV p. 136, vgl. zijn vorengaande studie p. 29) als een gegeven van groot historisch belang wordt behandeld, waaruit ZHEdgestr. allerlei vergaande conclusies meent te mogen trekken. Reeds in 1883 is door Snouck Hurgronje ²⁾ op het legendarische karakter van zulke berichten gewezen.
- De islamiseering van Lombok. Natuurlijk zijn er ook aan de babads belangrijke gegevens b.v. over de voormalige administratieve indeeling van Java te ontleenen, *mits men maar langs historisch-critischen weg de waarde ervan eerst weet te bepalen.*
- Belang der badad-literatuur. 5. Tegenover de Chineesche bronnen stelt de Heer de Roo de la Faille (p. 27 v.) evenwel een scepsis, die
- Chineesche geschiedbronnen.

¹⁾ Over de waarde van het HS. der Sadjarah-Banten van den Heer de Roo de la Faille, zie Hoesein, op. cit. p. 4 nt. 2.

²⁾ De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië p. 9 v. Vgl. Schrieke, Boek van Bonang p. 28—39; Van Ronkel, het heiligdom van Oelakan, T.B.G.K.W. 56 p. 281.

Rockhill.

Dateering van de
islamiseering van
Java.De vertiening op
oud-Java.

mij niet geheel gemotiveerd lijkt ¹⁾. Sinds Groeneveldt zijn „Notes” schreef, is onze kennis van de Chineesche berichten over Java, afgezien van het bekende opstel van Kramp in Album-Kern, Hirth en Rockhill's vertaling van Chau Ju kua's Chineesche handelsgeschiedenis e.a., verdiept en vermeerderd door wijlen *Rockhill's* artikelen in T'oung Pao 1914 en 1915. Een nieuwe vertaling van verschillende ten deele reeds door Groeneveldt bekend gemaakte gegevens heeft hij verrijkt met literair-historische aantekeningen, die een waarde-bepaling van deze Chineesche berichten over Java mogelijk maken (T'oung Pao 1915 p. 61 v.v.). Van hoeveel gewicht ze voor ons zijn, blijkt wel, wanneer we instaat zijn ze te toetsen aan mededeelingen uit andere bronnen. Zoo moet men b.v. uit het relaas van den Moham-medaanschen Chinees Ying-yai Shêng-lan ²⁾ (1416) opmaken, dat er tijdens diens bezoek aan Java practisch gesproken nog geen *Inlandsche* Mohammedanen waren. Dit gegeven (aan de absolute juistheid waarvan men wel eens getwijfeld heeft) vindt nu bevestiging in de Portugeesche bronnen, die ons verhalen hoe de Islam zich eerst van Malaka, welks opkomst van ± 1400 dateert, over Java heeft uitgebreid ³⁾.

Wat nu de 10 % belasting betreft ⁴⁾, het is opmerkelijk, dat wij deze ook elders aantreffen. Kern ⁵⁾ heeft

1) Vgl. ook reeds Hazen, Bijdrage tot de kennis van het Javaansch tooneel p. 68. Hetgeen hierboven gezegd wordt, geldt natuurlijk niet in allen deele van de anecdotische gegevens, die in de oudere berichten voorkomen.

2) Groeneveldt, Notes in Misc. Papers rel. to Indo-China and the Indian Archipelago 2e series, Vol. I. p. 175 v.v. vgl. 166; Rockhill T'oung Pao 2e ser. XVI (1915) p. 242, cf. p. 69 v.v. Vgl. Schrieke, Boek van Bonang p. 28 v., 37 v.

3) Schrieke, op. cit. p. 7, 3 v.v.

4) Zie het opstel van den Heer de Roo de la Faille, p. 28.

5) O.a. Verspr. Geschr. IV 47, 54. De Voor-Indische invloed heeft er op gelijke wijze gewerkt.

er meermalen op gewezen, dat de maatschappelijke structuur oudtijds in Cambodja ¹⁾ nagenoeg gelijk aan die op Java was. Hier vindt men de belasting van 10 % ook terug ²⁾. Ook op het Maleisch schiereiland wordt een vorstenheffing van 10 % aangetroffen, terwijl men hierbij onwillekeurig aan de poeloehan van Zuid-Oost-Borneo en de vertiening van Zuid-Celebes en een dergelijk 10 %-tribuut op Zuid-Bali denkt ³⁾.

Vooralsnog lijkt het mij dus niet noodig de juistheid van de Chineesche berichten ten aanzien van de 10 % belasting te betwijfelen.

De Compagnies-
literatuur.

6. Voor de waardebepalings der Europeesche (met name der Compagnies-)bronnen moet men in het oog houden, dat de belangstelling der Compagniesdienaren in den regel weinig uitging naar de bevolkingsrechten. Wel vindt men belangrijke gegevens voor de politieke geschiedenis, de handelsbeweging, verhouding met de hoofden, optreden der hoofden, administratieve indee-

¹⁾ Over de betrekkingen tusschen Java en Cambodja vgl. Bombay Gaz. Vol. I Part. I p. 498 v.v.; Maspero, T'oung Pao XI p. 550, 559, 181, 209; XII p. 466, 479, 596 vgl. Krom, Rapp. Oudh. Onderz. N. I. 1911 p. 35 v.v.; id., T.B.G.K.W. 56 p. 318 v.v.; Bergaigne, Insc. Sanscr. du Campa et du Cambodge p. 25, 28 v.; Huber B.E.F.E.O. XI p. 301, 309; Finot, B.E.F.E.O. XV2 p. 16, 57, 87, 197;

Kern, Verspr. Geschr. III 223, 313, 316, v., vgl. 233 v.v., 254, 260; IV 13, 29, 50, 26; VI 79 v., enz. enz.; Maspero, T'oung Pao XI 212 nt. 3; A. Tissaudier, Cambodge et Java (Masson 1896) enz.; Schrieke, op. cit. p. 12; vgl. Hoesein Djajadiningrat, Crit. Besch. Sadj. Banten p. 240, 242, 252; id., B.K.I. 8 I p. 145, 148 nt. 2 (Atjeh) enz.

²⁾ Aymonier, Cambodge I 75 v. Het z.g. „vorstelijk eigendomsrecht” was ook daar geen beletsel voor een inlandsch bezitsrecht! (op. cit. p. 81, vgl. nog Kern, Verspr. Geschr. IV p. 15 v.v., 23).

³⁾ Vgl. van Vollenhoven, Adatrecht p. 552 v.; Schwarz, T.B.G.K.W. 43 p. 144.

ling, fiscale maatregelen ¹⁾, exploitatie-mogelijkheden enz. enz., maar voor wat er onder de eigenlijk-gezegde bevolking omging, voor zoover het niet met de Compagniesbelangen streed, voelde men over het algemeen weinig. Voor dergelijke zaken (het adatrecht betreffende) zal men dus nooit een argumentum e silentio aan de Compagniesliteratuur mogen of kunnen ontleenen. Trouwens ook de Heer de Roo de la Faille (Adatrechtbundel XV p. 135, vgl. diens hiervorengaand opstel) erkent, dat ons inzicht in den omvang van Inlandsch grondenrecht eerst in het laatste tiental jaren voldoende gevorderd is. Daarom zou zelfs afwezigheid van gegevens over Inlandsch grondenrecht nog geen bewijs vormen, dat na 1650 de Vorstenlandsche toestand van heden algemeen op Java heerschte ²⁾. Uit de Haan's onschatbare Priangan (IV p. 470 v.v., 809 v.v.) weten wij echter, dat deze literatuur niet zóó arm is aan de bedoelde bouwstoffen als de uitlatingen van den Heer de Roo de la Faille zouden doen vreezen.

De oud-Javaansche oorkonden: de belangrijkste bron voor de kennis van de geschiedenis van het adatrecht.

Resumeerende kunnen wij dus concludeeren, dat in het algemeen gesproken, de hier behandelde geschiedbronnen ons betrekkelijk weinig over de geschiedenis van het adatrecht zullen leeren. Wij zouden dus voor de kennis van het laatste vrijwel alleen op een vergelijking van de door ethnografen en juristen verzamelde gegevens zijn aangewezen, indien niet de *epigrafie* ons kostelijke documenten had bewaard, waarover in ons *Aanhangsel* hierachter iets zal worden medegedeeld.

De beoefenaar van de *geschiedenis* van het adatrecht zal dus deze gegevens niet straffeloos kunnen ter zijde

¹⁾ In zooverre bevatten deze bronnen voor ons als vervolg op de documenten der Hindoe-periode hoogst waardevol materiaal. Bij de beoordeeling van de geschiedkundige waarde dezer Europeesche gegevens is het noodig na te gaan in hoeverre de schrijvers door de bril der „Hoofden” zagen en in hoeverre zij door Hollandsche rechtsopvattingen werden beïnvloed (de Haan, Priangan IV p. 472 v.v. en III p. 356 v.v.).

²⁾ Contra het opstel van den Heer de Roo de la Faille in Adatrechtbundel XV p. 133. Vgl. ook het *Aanhangsel* achter dit opstel.

laten. Zij toch stellen ons eerst in staat te beoordeelen, wat oud is en wat modern.

B. Ethnologie ¹⁾.

Ethnologie en
philologie.

Het is opvallend, dat, terwijl de Heer de Roo de la Faille nogal kritisch tegenover deze wetenschap gestemd is, ZHEdgestr. toch niet schroomt over de ontwikkeling van sommige vormen van inlandsch grondenrecht een hypothese te ontwerpen (Slotwoord boven p. 118), die toch feitelijk tot haar taak behoort. De ethnologie heeft zich sedert Snouck Hurgronje ²⁾ en Van Vollenhoven (boven p. 131) hun critiek deden hooren, ná een onvermijdelijke Sturm-und-Drangperiode, waarin men terstond alle „oervormen” meende te kunnen benaderen, in haar besten vorm tot een werkelijk methodische wetenschap ontwikkeld ³⁾, die hoe langer hoe meer haar vertegenwoordigers tot zelfbeperking dringt. Zoodoende is zij geworden tot een tak van menschelijke kennis, die de philologie slechts tot haar eigen nadeel zou veronachtzamen ⁴⁾. Voor ons doel is het hier voldoende om te herinneren aan eenige ervaringen, waarmee ze de wetenschap in het algemeen na inductief onderzoek ⁵⁾ heeft verrijkt.

¹⁾ Hier gebezigd in den zin van Steinmetz. Vgl. o.a. diens definitie in *Essai d'une bibliographie systématique de l'Ethnologie*.

²⁾ Vgl. *Indische Gids* 1886 I p. 101 v.v. en *Rechtsgeleerd Magazijn* 1886 p. 551.

³⁾ Vgl. hierbij en bij het volgende Steinmetz, *Studie der Volkenkunde* (1907); id., *Beteekenis der Volkenkunde voor de studie van mensch en maatschappij* (1908); id., *Classification des types sociaux et catalogue des peuples*, *l'Année Sociologique* 1900; id., *Zeitsch. f. Soc. Wiss.* Bd. II (1899), Heft 10 en 11; id., *Gids* 1912 p. 122 v.v.

⁴⁾ Vgl. b.v. de indologen Winternitz, *Globus* Bd. 78 (1900), p. 345 v.v., 370 v.v.; Oldenberg, *Globus* Bd. 92 (1907), p. 276; Rhys Davids, *Dialogues of the Buddha* I p. 96 v.v. en een boek als: Marret, *Anthropology and the classics*, *Six lectures* (1908), enz.

⁵⁾ Vgl. b.v. Vierkandt, *Die Stetigkeit im Kulturwandel en het degelijke methodische werk van Nieboer*, *Slavery as an industrial system* (2e ed. 1910).

De economische
factor.

In de eerste plaats heeft men leeren inzien, dat volkeren van denzelfden economischen grondslag in veel opzichten (zelfs soms in de hoofdtrekken van hun geestesleven) een parallelisme in cultuur vertoonen. Want, al is de economische factor geen *albeheerschende* ¹⁾ in het leven der volkeren, het is een groote drijvende sociale kracht, die vele consequenties met zich brengt.

Ontleening.

Voorts bleek, dat de bedoelde overeenstemmingen *niet* (altijd) *toe te schrijven waren aan ontleening*, maar aan een gemeenschappelijken oorsprong in den menschelijken geest. Ook hebben ethnologen in hun werk getoond ²⁾, dat, behoudens belemmerende factoren, onder gelijksoortige omstandigheden gelijke oorzaken bij de verschillende volkeren gelijke gevolgen te weeg brachten. (Hierdoor is natuurlijk geenszins gezegd, dat alle maatschappijen een eenderen ontwikkelingsgang zouden hebben). Zoo wekt het ook geen verwondering, dat verschillende maatschappelijke verschijnselen (b.v. het matriarchaat ³⁾ in hoofdzaak door de economische structuur en de ontwikkelingsphase der

Determinisme.

betrekkelijke samenleving bepaald worden. Wil men dus een zeker sociaal verschijnsel (i.c. het eigendomsrecht van den soeverein op den grond) voor een zekere cultuurperiode van Java aannemen, dan is het niet voldoende om zooals ethnologen van den ouden stempel als Kohler zouden doen, eenvoudig te constateeren, dat het ook bij andere volkeren (bv. het middeleeuwsche

1) Vgl. Snouck Hurgronje, Mohammedanism p. 62 v.v.; id. Vier voordrachten p. 5 v.v.

2) Vgl. Steinmetz, Gids 1904 I p. 469 v.v.

3) Zoo ook de positie der vrouw in het algemeen. Vgl. Vierkant, Die Wirtschaftsformen und die Formen der Familie (Globus 1896 p. 267) naar aanleiding van E. Grosse, Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft (vgl. hierover ook: Steinmetz, Rev. Intern. de Sociologie 1897 p. 923 v.v.); Cunow, Die ökonomischen Grundlagen der Mutterherrschaft (Neue Zeit 1897—98 Dl. XVI); Steinmetz, Zeitschr. Social. Wiss. 1899 Bd. II Heft 10 en 11.

Holland of Engeland ¹⁾ wordt aangetroffen, maar moet eerst worden vastgesteld, dat de economische ontwikkelingsphase in beide gevallen dezelfde is, al is ook daarmee het voorkomen van dit bijzondere verschijnsel in de Javaansche samenleving nog niet bewezen.

Uitheemsche invloed op Java.

Religie.

Beteekenis van den volksgodsdienst der vreemde immigranten.

Animistische trekken in de vloekformulieren.

Uit hetgeen hierboven is opgemerkt, is het wel duidelijk, dat men bij het aannemen van invloed van de eene samenleving op de andere in veel opzichten voorzichtig moet tewerkgaan. Het is natuurlijk vrij eenvoudig uit het aantreffen van een aantal Hindoe-goden-namen tot Hindoe-inmenging in religiosis te besluiten. We moeten echter in het oog houden, dat de Voor-Indische Hindoeïstische (Boeddhistische) en later Mohammedaansche immigranten het inheemsche gedachtenleven hier te lande niet alleen met den theoretischen godsdienst hunner gewijde boeken bevruchtten, doch vooral ook met hun *volksgodsdienst*. Zoo verraadt het sjïritisch ²⁾ — en althans aanvankelijk mystiek — karakter van den Islam in den Archipel zijn Voor-Indische afkomst.

Het spreekt van zelf, dat de werkelijke denkwereld der Voor-Indische vreemdelingen nog vele animistische elementen bevatte. Zoo zou men b.v. kunnen twifelen of de eigenaardige animistische trekken, die men in de vloekformulieren der oorkonden (Perd. Inst. p. 399), aantreft en die „niet uit de Indische voorbeelden kunnen worden verklaard” ³⁾ autochthoon zijn, dan wel uit populair-religieuze voorstellingen ⁴⁾ der overzeesche

¹⁾ Aldus de Heer de Roo de la Faille hierboven p. 24, 26 en in Adatrechtbundel XV p. 141 v. 144, 157.

²⁾ Vgl. Snouck Hurgronje, De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië p. 9 en id., Atjehers passim (b.v. I p. 158 enz.). Voor den populair-vorm van Mohammedanisme in het Atjeh der 17e eeuw vgl. het belangrijke geschrift van Raniri: Tabjân. (Schrieke, Boek van Bonang p. 64 nt. 2).

³⁾ Kern, Verspr. Geschr. VII p. 184.

⁴⁾ Zie: Rhys Davids, Buddhist India p. 220, vgl. Liefcrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 293.

vreemdelingen verklaard moeten worden, zooals dit b.v. het geval is met de plechtigheden, beschreven in den 1en en 3en zang van het Oud-Javaansche Rāmāyaṇa, welke beschrijving niet aan het sanscrit origineel beantwoordt. *Het zal dus n.h.v. zaak zijn om voortaan ook bij het determineeren van Voor-Indische elementen in de Hindoe-Javaansche beschaving meer nog dan tot dusverre geschied is op het volks-geloof en het werkelijk cultuurleven der immigranten te letten.* Afgezien van ethnographische werken (b.v. E. Thurston, *Ethnographic Notes in Southern India* p. 238 v.v.) en oude reisbeschrijvingen, stelt vooral de Boeddhistische literatuur ¹⁾ (meer nog dan het epos) en de epigraphie ons in staat inzicht in het ware karakter en de populaire uitingen van het sociaal en geestelijk milieu te verkrijgen, waaruit de Voor-Indische immigranten op Java stamden. Als een voorbeeld van dezen vorm van Voor-Indischen invloed moet n.h.v. het *op den voorgrond treden* van de Dewī Ārī-figuur beschouwd worden, wier vereering in het stamland zoo sterk onder het volk leefde, dat men noodgedwongen voor haar een plaats in het officiële pantheon heeft moeten inruimen ²⁾. Toch zal zij, al is haar naam van vreemden oorsprong, blijken den aard van hare vereering *in deze gewesten* in wezen stellig een indonesische landbouw-godin zijn ³⁾. Dit behoeft niet te verwonderen, want in den volks-godsdienst vindt men de continuïteit van het cultuur-verleden.

Dewī Ārī.

¹⁾ Vgl. Rhys Davids, *Buddhist India* p. 212, 217, 219, 210 v.v. Zie verder ook v. Negelein, *W.Z.K.M.* XVI (1902) p. 63 v.v.; Hopkins, *Religions of India* Hfdst. XIV, enz.

²⁾ Rhys Davids, *Buddhist India* p. 217 v.v. Vgl. nog Aymonier, *Les Tchames et leur religions* p. 38.

³⁾ Vgl. over haar Kats, *T.B.G.K.W.* 57 p. 177—199, vgl. Kern, *Verspr. Geschr.* IV p. 41.

Merkwaardig is dat de bekende Dewī Ārī-legende ook voorkomt in Brinton, *American Hero Myths*.

Syncretisme tus-
schen Çivaïsme
en Boeddhisme
bereids in Voor-
Indië.

In de tweede plaats wil ik hier wijzen op het syncretisme van Çivaïsme en Boeddhisme ¹⁾, dat men veelal ten onrechte als specifiek Javaansch beschouwt. Dit is evenwel geenszins het geval: integendeel de „Javaansche” (gemoedelijke) verhouding en vermenging van beide treft men evenzéer in het stamland en in het oude rijk van Tjempa (Campâ) en Cambodja aan.

Het Tantrisme.

Voorts moet ik in dit verband nog aanstippen een element van Voor-Indischen geestelijken invloed, dat in de geschiedenis van Java van het allerhoogste belang is geweest, maar dat niettemin tot nog toe niet een daaraan evenredige aandacht heeft genoten: ik bedoel het *tantrisme*. Uit de populaire primbon- en soeloek-literatuur (de rechtstreeksche voortzetting van de toeters en mantra's) en het oorspronkelijk karakter van den Islam hier te lande blijkt, dat het *tantrisme* in den tijd, die aan de invoering van het Mohammedanisme op Java is voorafgegaan, een groote populariteit moet hebben genoten ²⁾. De inhoud van de door Kats uitgegeven Sanghyang Kamahâyanikan en het ritueel, dat men b.v. in de Nâgarakṛtâgama (Z. 64 v.v.) beschreven vindt, zijn er evenals de namen van sommige daarin genoemde secten (vgl. Kern ad 77:1) enz. ³⁾ om te bewijzen, dat dit *tantrisme* van meer invloed is geweest dan men uit de bestaande wetenschappelijke literatuur wel op zou maken ⁴⁾. Dat dit magico-mysticisme, reeds zeer vroeg (vgl. Kern, Verspr. Geschr. VII p. 114 met B.K.I. 69 p. 37), zoo sterk op de inheemsche geesteswereld kon inwerken, moet toegeschreven worden aan het feit, dat het veel elementen bevatte, voor de opnemings waarvan

1) Vgl. bv. Kern, Verspr. Gesch. IV p. 164 v.v.

2) Schrieke, Boek van Bonang p. 69—74.

3) Het bovenstaande was reeds geschreven, toen Bosch' artikel in T.B.G.K.W. 58 p. 429 v.v. verscheen. Ook in het Oud-Javaansche *Râmâyana* vindt men duidelijke sporen van tantrischen invloed.

4) Vgl. Kern, B.K.I. 7, IX p. 11; 7, VII p. 397 v.v. en Dl. 68 p. 401.

Acculturatie.

de ontwikkelingsphase rijp was. Immers de studie van acculturatie-processen in het algemeen leert ons, dat een uitheemsche invloed eerst dán op eene andere samenleving vat kan krijgen, indien en in zooverre „de volheid der tijden” daar is d.w.z. de ontvankelijkheid voor het opnemen van die cultuur-elementen bestaat ¹⁾. Welke factor in dezen de schakel tusschen het tantrisme eenerzijds en de Javaansche geestelijke atmosfeer anderzijds vormde, kan, ook zonder dat wij voor de verklaring steun zoeken bij de ethnografie der verwante volkeren, niet twijfelachtig zijn. Uit een oude inscriptie van Campâ — Tjempa — ($\pm$ 900 A.D.) ²⁾ weten wij, dat het Java van voorheen dezelfde reputatie genoot, die de Archipel nu nog in Mekka heeft ³⁾, nl. van eene „hoch ontwikkelte Begabung” t.a.v. *de magie*. Het cultuur-stadium, waarin Java oudtijds verkeerde, kon dus vruchtbaar zijn voor een vermenging van het tantrisme en het Javaansche animisme. Deze tantristische invloed blijkt veel sterker te zijn geweest dan bv. die van het officieele Hindoeïsme en Boeddhisme. In het huidige — terecht ⁴⁾ *Mohammedaansch* genoemde — Javaansche syncretisme, dat men sinds *Harthoorn* (1857) ⁵⁾ wel met het woord „Javanisme” aanduidt, herinnert een menigte van namen uit de Indische mythologie aan hun Hindoeïstischen oorsprong, maar is het praevaleren eener *Indonesische* gedachtenwereld een aanwijzing voor de geringe diepte van den Voor-Indischen invloed ⁶⁾

Magie.

Het Javanisme.

¹⁾ Vgl. hierbij ook Becker, *Christentum und Islam* p. 45 v.v.

²⁾ Huber, B.E.F.E.O. XI p. 301, 309. Finot, B.E.F.E.O. XV p. 16.

³⁾ Snouck Hurgronje, *Mekka* II p. 119.

⁴⁾ Zie Snouck Hurgronje, *De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië*, met name p. 16 en mijn artikel „Iets over het Perdikan Instituut” in het Weeknummer van het Bataaviaasch Nieuwsblad van Zondag 8 en 15 September 1918 No. 10 en 11.

⁵⁾ Med. Ned. Zend. Gen. IV p. 113, 245.

⁶⁾ Voor Bali constateert Liefcrinck, T.B.G.K.W. XXXIII p. 233—265, hetzelfde; vgl. nog Lekkerkerker, *Gids* September 1918.

te dezen. Trouwens uit Chineesche bron ¹⁾ wisten wij reeds, dat het volksgeloof en volksleven grootendeels onberoerd was gebleven door den uitheemschen godsdienst. Ook wat de Nâgarakrtâgama ons in Zang 90 verhaalt, schijnt op hetzelfde verschijnsel te wijzen. Het spreekt echter vanzelf, dat zoowel gedurende de Hindoe-periode als in den Moslimschen tijd veel uitheemsch' bevruchtend op het inlandsch cultuurbezit heeft ingewerkt, doch nauwelijks in het nieuwe gebied ingevoerd accommodeerde zich het vreemde aan hetgeen het er aantrof ²⁾.

Gaat men echter de „Javanistische" primbonliteratuur eens critisch ontleden, dan zijn er veel elementen, die men niet zekerheid als Moslimsch, Hindoeïsch, Tantristisch of Javaansch kan etiquetteeren, maar daarnaast staat een geheele gedachtenwereld, waarvan de oorsprong ten deele twijfelachtig is, doch die men zéér waarschijnlijk als autochthoon heeft te beschouwen, wijl ze geboren is uit een zelfde geestelijke atmosfeer, die elders onder gelijksoortige omstandigheden tot het ontstaan van gelijksoortige en gelijke ideeën aanleiding gaf ³⁾.

Economische en maatschappelijke invloed van Voor- Indië op Java. Sinoman-vereeni- gingen.	Alvorens over te gaan tot een bespreking van de mogelijkheid eener beïnvloeding van de sociale verhou- dingen door de overzeesche vreemdelingen, moge ik ter- loops nog even stilstaan bij hetgeen de Heer de Roo de la Fâille hierboven, Slotwoord p. 96—100, en Adat- rechtbundel XV p. 168 v., ten aanzien van de Zuid- Soerabajasche arisan- en sinoman-vereenigingen op-
--	---

¹⁾ Rockhill, T'oung Pao (1915) p. 242.

²⁾ Zie nog Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Javaansch toneel p. 141—146 en de aldaar p. 140 nt. 1 geciteerde opstellen van Brandes; voorts Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing enz. p. 195 v.v. — Skeat, Malay Magic en naar aanleiding daarvan: Winternitz in W.Z.K.M. 14 p. 243 v.v. — Hazeu, T.B.G.K.W. 43 p. 36 v.v., met name p. 59 v.v.

³⁾ Vgl. Becker, Christentum und Islam p. 45 v.v.

merkt. Zeer plausibel lijkt mij het aannemen van een Hindoe-oorsprong in dezen niet, want het is opmerkelijk, dat we dit verschijnsel vooral in min of meer geïsoleerde streken terugvinden, waar van een intensieve Hindoeïseering nimmer sprake is geweest.

Dat *Menes* ¹⁾ b.v. ooit een belangrijk Hindoe-centrum zou zijn geweest, is niet bekend en zelfs niet waarschijnlijk. Evenmin is dit het geval met *Indramajoe* ²⁾. Zelfs Cheribon was in de 16e eeuw nog een onbeduidende plaats ³⁾. Zoo trof men tot nog voor kort in de desa's van het zeer afgelegen district Tjidjoelang (Tjiwaroe) ⁴⁾ aan het Zuidkust (waar, praktisch gesproken, nooit Hindoe-invloed ⁵⁾ gewerkt heeft) evenals oudtijds te Indramajoe de functies van een hoofd der georganiseerde meisjes (loerah landjang) en een hoofd der jongelieden (loerah djadjakah) aan ⁶⁾. In verband hiermede zullen de parallelle verschijnselen op Bali en Lombok wel als eene adaptatie van een Indoneesisch sociaal element aan de nieuwe (Hindoeïstische) religieuze behoeften ⁷⁾ geduid moeten worden.

Bij het bespreken van de *sociale* factoren, die moge-

1) Aldus de Heer de Roo de la Faille boven Slotwoord p. 98. Vgl. Rapp. Oudh. Dienst 1914.

2) Vgl. mijn Boek van Bonang p. 18.

3) Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Banten p. 35 v.v.

4) Voorzoover ik weet, is hiervan in de bestaande literatuur tot nog toe geen melding gemaakt. Binnenkort hoop ik hierover eene mededeeling in de Not. Bat. Gen. te plaatsen, waarnaar ik bij voorbaat moge verwijzen.

5) Tot voor enkele jaren was zelfs de Islam in de bergstreek bezuiden Bandjar nog zeer schaarsch doorgedrongen. Bij huwelijk placht men zich niet van het intermediair van een „huwelijks-sluiser” te bedienen, noch achtte men het uitspreken van de geloofsbelijdenis daarbij noodig.

6) Van Vollenhoven, Adatrecht p. 539, 513, 523 enz. Zie verder ook nog Lieftrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 281; Eindrésumé III p. 206, 87; Adatrechtbundel IV p. 583 enz.

7) Lieftrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 291 v.v.

lijkerwijze door Voor-Indische bemiddeling op de Javaansche maatschappij hebben ingewerkt, moeten wij ons weder emancipeeren van traditioneel-geworden ongegronde opvattingen. We zullen dan gelijksoortige verschijnselen opmerken als wij reeds bij onze summie-re behandeling van de uitheemsche geestelijke invloeden konden aantreffen.

Het „kastenstel-
sel”.

Als een van de belangrijkste wijzigingen, die de Javaansche samenleving door de Hindoe's ondergaan heeft, pleegt men het „*kastenstelsel*” te noemen. Over de beteekenis, die dit in het maatschappelijk leven op Java gehad heeft, verkeerden we echter nog in het onzekere. Een aprioristische gelijkstelling — vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 25, 64, 78 — met het tegenwoordige in Bali is ook hier weer te gewaagd. Het is n.l. te verwachten, dat dáár, evenals in Britsch-Indië zelf, het bedoelde instituut in den loop der tijden een ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Op den duur laat immers een met den godsdienst samenhangend systeem een maatschappij niet onaan-getast ¹⁾. Over de chronologie en de details der genoemde ontwikkeling in Voor-Indië is echter nog betrekke-lijk weinig bekend, ofschoon men verschillende factoren, (als jus connubii, commensaliteit, rassentrots, gilden-en clanwezen, sociale positie, enz.) die op de wording van het instituut van invloed zijn geweest, heeft kunnen onderscheiden.

Het „kastenwe-
zen” in Voor-
Indië ondtijds.

Wel is door de studie van Senart (*Castes dans l'Inde*) ²⁾ en anderen gebleken, dat de Brahmaansche constructie der dharmacastra's oudtijds geenszins de

1) Vgl. b.v. Dadachanji, The influence of the religion on the formation of a nation's character and its social institutions and usages, Journ. of Anthropol. Soc. of Bombay 1906 — Frazer, Psyche's Task.

2) Vgl. ook de critiek daarop van Oldenberg, Z.D.M.G. 51 (1897) p. 267—290. Zie verder: Muir. Orig. Sanscr. Texts Vol. I.

werkelijkheid dekte ¹⁾, ook al heeft zij deze langzamerhand beïnvloed ²⁾. Zoo was bv. voorheen de priesterklasse in de maatschappij nog geenszins No. 1 ³⁾. Tot recht verstand van de rol, die het embryonale „kastensstelsel” indertijd in Voor-Indië gespeeld heeft is het noodig ook meer in bijzonderheden op de hoogte te zijn van den samenhang ⁴⁾ tusschen gilden en bepaalde volksgroepen. Feitelijk is daarom allereerst een detailstudie van den huidige toestand noodig ⁵⁾; dan eerst kunnen we ons aan de hand van de historische gegevens een denkbeeld over de verschillende ontwikkelingsphasen in de verschillende streken van Voor-Indië vormen ⁶⁾.

Aangezien de vorm van „kastensstelsel”, waarmee de Hindoe-immigranten de bewoners van den Archipel in kennis brachten, niet in de eerste plaats het theoretisch schema der rechtsboeken was, maar meer aan de sociale

¹⁾ De Boeddhistische literatuur is ook ten deze weer van onschatbare waarde, vgl. Rhys Davids, *Buddhist India* p. 17 v.v., 52 v.v., 96 v.; Mrs. Rhys Davids, *J.R.A.S.* 1900 p. 812 v.v.; Fick, *Sociale Gliederung im nordöstlichen Indien*; en vooral: Rhys Davids, *Dialogues of the Buddha I* p. 95—107. — Zie verder: Chalmers, *J.R.A.S.* 1894 p. 341 v.v.; Bühler, *J.R.A.S.* 1897 p. 585 v.v.; Muir, *J.R.A.S. II* (1866), p. 280 v.v.

Barth, *Oeuvres II* p. 412 v., 415 v.v. naar aanleiding van Dahlmann, *Das altindische Volkstum*.

²⁾ Bhandarkar, *Journ. Bomb. Br. R. A. S.* 1901.

³⁾ Vgl. b.v. Mrs. Rhys Davids, *J.R.A.S.* 1901 p. 862 al. 2; Rhys Davids, *Buddh. India* p. 61; Muir, *J.R.A.S. New Series Vol. II* (1866) p. 283 v.v.

⁴⁾ Vgl. Hopkins, *Yale Review* May en August 1898; de Cock, *Eene oud-indische stad volgens het epos*; Fick, *Sociale Gliederung*.

⁵⁾ Vgl. b.v. een boek als Crooke, *Tribes and castes of the N. W. Provinces and Oudh en Adatrechtbundel XV* p. 378 v.v.

⁶⁾ Vgl. Baden Powell, *Notes on the origin of the lunar and solar aryan tribes and on the Rajput clans*, *J.R.A.S.* 1899 p. 295 v.v., 519 v.v. wiens historische beschouwingen bij de weinig gedegen geschiedkundige kennis van den schrijver niet te aanvaarden zijn. Zie Hopkins, *Guilds in ancient India* (*Yale Review* May en August 1898) en dez. in *Pol. Science Quart. Col. Univ. Dec.* 1898.

groepeering in het Voor-Indische stamland beantwoordde, zoo is tot vaststelling van het wezen van den uitheemschen invloed te dezen strikt genomen kennis van de oude maatschappelijke structuur in Coromandel en Goedjarat ¹⁾ ten tijde van de emigratie onontbeerlijk. Iets anders is natuurlijk, hoe de vreemde — aanvankelijk Brahmaansche ²⁾ — overheerschers de inheemsche bevolking naar hun maatstaf indeelden en in hoeverre deze indeeling (met den onwillekeurig doorwerkenden zuurdeesem van het godsdienstige recht) op de Javaansche maatschappij op den duur inwerkte.

Het „kastenwezen” op Bali en in Tjempa.

Van gewicht is het natuurlijk hierbij van de Bali-neesche verhoudingen ³⁾ kennis te nemen, maar een opzettelijke, liefst ook statistische detailstudie over dit onderwerp ontbreekt. Wel weten wij door Lieftrinck, dat het kastenwezen daar ondanks de langdurige hindoeïseering op de typische dorpshuishouding weinig of geen invloed heeft gehad. Ook in het oude Campâ (Tjempa), dat zooveel met het oude Java gemeen heeft, bleef de maatschappelijke structuur grootendeels door het „kastenwezen” onberoerd ⁴⁾. Wat weten wij nu van deze instelling in het Java der Hindoe-periode?

Het „kastenwezen” op oud-Java.

In de eerste plaats wordt onze aandacht getrokken door een plaats uit de oud-Javaansche vertaling van het

¹⁾ Vgl. beneden p. 173 v.v.

²⁾ Vgl. Vogel, B.K.I. 74 p. 182, 187, 193 (Finot), 202 en Bosch, T.B.G.K.W. 57 p. 430 (N.h.v. geven de daar besproken oorkonden ons nog geen recht van Hindoe-„neerzettingen” te spreken).

³⁾ Vgl. Lieftrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 265—347, 236 v.v. Men merke op, dat op Bali evenals in Voor-Indië (vgl. b.v. Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 872 vgl. p. 868 v.v.) de theoretische arbeidsverdeeling tusschen brahmanen, ksatriya's enz. evenmin als de ideale onderscheiding van de vier standen i.p.v. een groot aantal groepen in de praktijk opgaat. Van historisch standpunt kunnen wij dit niet als verbastering beschouwen. (Vgl. Snouck Hurgronje, Atjèhers I, p. 11).

⁴⁾ Maspero, T'oung Pao XI p. 184 v.v.

Udyogaparva ¹⁾, waar als taak aan den vaigya, behalve de handel (die ook in den parallellen text van het sanscrit origineel wordt genoemd) de *sawahbewerking* wordt toegewezen ²⁾. Zou men geneigd zijn hieruit te concludeeren, dat de desaman als vaigya gold, deze opvatting vindt steun in de oorkonden, waar grâma (het traditioneele woord ook in Voor-Indië voor plattelandsgemeente) als aequivalent voor den vaigya-stand aange troffen wordt ³⁾. Zelfs kan men zeggen, dat *tani* (of ouder ⁴⁾: anak tani) de Javaansche term voor vaigya is ⁵⁾, een term die, traditioneel geworden, nog in de Pepakem Tjerbon wordt gevonden ⁶⁾.

Het is niet bevreemdend, dat zodoende Javanen (evenals de Cams en Khmers) onder de drie hoogere standen gerangschikt worden: het is bekend, dat in Voor-Indië evenzeer niet-Arische elementen onder de „Arische” standen zijn ingedeeld. Ook de Javaansche handelaars ⁷⁾ zullen ongetwijfeld als vaigya's zijn beschouwd.

Men vraagt zich echter af, waar bij een dergelijke maatschappelijke groepeerings de çûdra's blijven. Het spreekt vanzelf, dat de vreemde immigranten de perso-

1) Ed. Juynboll, B.K.I. 69 (1914) p. 271.

2) Vgl. *ibid.* p. 250 en 247.

3) Vgl. ook Kern, *Verspr. Geschr.* VI p. 303.

4) Vgl. van der Tuuk II p. 565.

5) Zie: Jonker, *Oud-Javaansche wetboek* p. 213, laatste al.

6) Ed. Hazeu p. 164, 170, 94. Hieruit kan men weer zien, hoe „actueel” de Pepakem is. Zoo herhaalt dit wetboek ook de traditioneele lijst van minderwaardige beroepen, waarvan de desappreciatie zeker nooit in het volk geleefd heeft. Hazeu, *op. cit.* p. 39 v.v., 141, zie verder nog p. 128, 145. Krom-Brandes, p. 37 zien wij den naam van anak banua = anak tani ook door het honorifieke „sang” voorafgegaan worden. Vgl. Hazeu, *op. cit.* p. 86.

7) T'oung Pao 1915 p. 241. — Feitelijk hadden volgens de theorie de Javanen natuurlijk als mleccha's moeten gelden. Vgl. Vogel, B.K.I. 74 p. 187. Elders daarentegen vindt men dagang wel als aequivalent van çûdra.

nen, die in de „heidensche” voorstellingswereld een bijzondere plaats bekleedden als de doekoen, de dalang ¹⁾, de smeden, ronggengs enz. tot paria's trachtten te declasseren. Die poging is echter blijkens de geschiedenis mislukt: in het volk leefde de appreciatie der „fijnen” niet. Wel zullen stellig dergelijke personen uit vele gewijde vrijstiften geweerd zijn geworden ²⁾ zooals ook in de latere perdikan-desa's geen „wereldsche” — „heidensche” — vermaken (wajang, gamelan) geduld werden. Voor een heilighdom van een *smeden*-dorp ³⁾ zien wij overigens oudtijds zelfs een der vorsten een vrijgebied afbakenen ⁴⁾.

Werkelijk als „cûdra's” (of zelfs „pañcâla's”) — beide in den zin van „minderwaardige” bevolkingsgroepen — zijn waarschijnlijk beschouwd personen, die reeds vroeger als zoodanig golden (bv. restjes van de oerbevolking, zekere beroepen en derg.) en misschien sommige categorieën van dienstbaren en slaven.

Slavernij.

Voor de kennis van de sociale verhoudingen van een bepaald land is het ook van belang te weten welke plaats het slavenwezen — vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille, p. 25 — in de maatschappij bekleedt ⁵⁾. Wel weten wij, dat slavernij op oud-Java bekend was ⁶⁾, maar zoover onze wetenschap reikt, is

¹⁾ Vgl. Hazeu, Tjerbonsch wetboek p. 141 met nt. i; id., Bijdrage Javaansch tooneel. — Eindrésomé III Bijlagen p. 121.

²⁾ Kern, Verspr. Geschr. VII p. 24.

³⁾ Sima kajuru-gusalyan. Over juru-gosali vgl. Kern, Verspr. Geschr. VII p. 48. We zien dus, dat op oud-Java de smeden evenals bij andere volkeren een afzonderlijke positie innamen. Blijkbaar ook nog wel in veel later tijd, Holle, T.B.G.K.W. 17 p. 352 v.v. (van Rees, p. 27 nt.) en zelfs nog Eindrésomé III, Bijl. p. 121. Vgl. verder vooral: de Haan, Priangan III p. 217 v. met de daar aangehaalde literatuur. Ook de beoefenaars van sommige andere beroepen zullen (evenals elders) wel een afzonderlijke positie hebben ingenomen. Vgl. nog Rouffaer, E.N.I.¹ III p. 628 s.v. smeedkunst met v.d. Tuuk I p. 213.

⁴⁾ Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 43.

⁵⁾ Nieboer, Slavery as an industrial system.

⁶⁾ Kern, Verspr. Geschr. VII p. 30.

ze geen factor van bijzonder belang, evenmin als in het oude Indië ¹⁾).

De groote massa van het volk leefde haar eigen leven vrijwel onberoerd voort. Lieftrinck ²⁾ heeft aangetoond, dat de typische desahuishouding op Bali moet dateeren van vóór den tijd, dat het Hindoeïsme daar werd ingevoerd, evenals Snouck Hurgronje in zijn Atjèhers I meermalen (o.a. p. 3) op het *inheemsche* karakter der Atjehsche staatsinstellingen heeft gewezen ³⁾).

De oud-Javaansche
maatschappij.

Vergelijken wij nu met wat hierboven over de bevolkingsindeeling gezegd is eens de Nāgarakratāgama, dan blijkt, dat op oud-Java een gelijksoortige sociale constructie werd aangetroffen als in de maatschappij, die ons in de Jātaka's ⁴⁾ en in het epos wordt geteekend. Daar toch wordt de samenleving verdeeld in den vorst c.a., de geestelijkheid en de groote massa des volks, „the peoplecaste” ⁵⁾, welke laatste *grondbezitter* ⁶⁾ is, maar ook andere elementen bevat. De eerste twee bevolkingsklassen laten zich echter niet met de namen kṣatriya ⁷⁾ en brāhmaṇa dekken. Uit inscripties weten we, dat Zuid-Indische vreemdelingen, die een tijdlang het be-

1) Rhys Davids, *Buddhist India* p. 263.

In later tijd schijnt dit met name in Banten wel eenigszins anders te zijn geworden, hetgeen wel te verklaren is. Vgl. het aangehaalde werk van Nieboer. — De Haan, *Priangan* III p. 205. Een dergelijke verscherping der toestanden merkt men ook op ander gebied (*Perd. Inst.* p. 414), evenals in Voor-Indië. Evenals de Heer de Roo de la Faille (boven p. 78, 49) heb ik ook bij Medjopahit aan Bali en Lombok gedacht (*Perd. Inst.* p. 423 nt. 2). Toch veroorlooft ons de geschiedenis geen *gelijkstelling* ten deze, zooals ZHEdgestr. die blijkbaar wil.

2) T.B.G.K.W. 33 p. 255 v.v. en met name p. 344 v.v.

3) Vgl. het Aanhangsel hierachter.

4) Vgl. Rhys Davids, *Buddhist India*.

5) Hopkins, *J. A. O. S.* XIII p. 83, 87 nt. *, 88 nt. *, 89.

6) Vgl. Rhys Davids, *Buddhist India* p. 41 v.v.; Hopkins op. cit. p. 78; Fick, *Sociale Gliederung* enz.; Mrs. Rhys Davids, *J.R.A.S.* 1901 p. 860 v.v.

7) In de oorkonden vindt men zoo prabhu eenvoudig als equivalent van kṣatriya gebezigd.

wind op Java in handen ¹⁾ hadden, evenals hun overheerschende rasgenooten in Cambodja en b.v. de dynastie der Pallava's ²⁾ in hun moederland, zich als van Brahmaanschen afkomst beschouwden. Daarentegen vinden wij elders ³⁾ b.v. als godsdienstleeraar van den vorst een kṣatriya genoemd. Het is trouwens bekend, dat wij aan dezen z.g. „tweeden” stand (kṣatriya) een groot deel der Indische wijsheid te danken hebben ⁴⁾.

Evenals oudtijds in Voor-Indië vinden wij op Java — men vergelijke de Nāgarakṛtāgama — een nauweren band tusschen vorst en adel met de geestelijkheid dan met de rest van het volk. In het genoemde gedicht van Prapañca worden steeds Ćivaitische en Boeddhistische geestelijken in een adem met Brahmanen genoemd ⁵⁾. Hen treft men ook aan in het gevolg van den koning met zijn grooten (mahājana, de bekende term uit het epos, Hopkins, J.A.O.S. 13 p. 74), zijn dienaren (bhr̥tya — steeds bij den vorst of den hoogen adel) en zijn heir (bala). Tot dezelfde categorie behooren de hoogere ambtenaren, waaronder ook „gees-

1) Bosch, T.B.G.K.W. 57 p. 430. Bij diens eerste verklaring sluit ik mij aan. Uit de inscripties van Tjanggal, Dinaja en Pereng blijkt, dat er op Java leden van een Zuid-Indische Brahmanengotra zijn geweest, waarvan o.a. de ongenoemde koning van 682 Ćaka afstamde.

2) Vgl. bv. South Ind. Inscriptions (New Imp. Ser.) Vol I p. 36, Vol II Part. III p. 355. Daar geldt de ziener Bharaḍwāja als de stamvader van het vorstengeslacht. Vgl. ook Vogel, B.K.I. 74 p. 171.

De opmerking van Kern door Bosch l.c. p. 430, 423, 426 aangehaald, was dus n.h.v. te algemeen gesteld.

3) Kern, Verspr. Geschr. VII p. 22.

4) Vgl. bv. R. Garbe, Beiträge zur indischen Kulturgeschichte (1903) Hfdst. I.

5) Wipra beteekent in de Nāg. niet alleen Brahmaan, maar ook geestelijke zonder meer. Naast de Ćaivaboddha's en ṛsi's vindt men ook de bhujangga's.

telijken" worden aangetroffen. Daar tegenover ¹⁾ staat de „rat subhakti" (40 : 2, 72 : 6), de „onderdanige wereld", wwang akweh (90 : 1, 18 : 8), de „massa", prajā, de „onderdanen" of „parajana" (92 : 1, 40 : 1^e), de menschen, „het volk", verdeeld in „wwang ring parapuri" (85 : 1), stadsbevolking (paura), en jana deca (17 : 3, wwang dusun 95 : 1), janapada (19 : 1), de traditioneele term voor het platteland (Hopkins J.A.O.S. 13, p. 74). Blijkens hetzelfde gedicht (b.v. Zg. 63, 87 v.v.) bestond er ondanks de absolutistische conceptie der soevereine macht toch een zekere gemoedelijkheid in den omgang van Hayam Wuruk met zijn onderdanen. (Vgl. de studie van den Heer de Roo de la Faille p. 78).

De practijk van
het „kastenwe-
zen" op Java.

Het „kastenstelsel" van oud-Java, in dit licht bezien, wijkt dus nog al sterk af van de traditioneele indeeling der rechtsboeken! Als voorbeeld van de inwerking van vreemden invloed op de Javaansche maatschappij is het alleen in zooverre typisch, dat het uitheemsche feitelijk alleen in de namen en tot op zekere hoogte in de sociale positie van de twee hoogste klassen blijkt te schuilen, die ongetwijfeld rijkelijk met Inlandsche elementen vermengd zijn geweest. Het eigenlijk gezegde volk schijnt er vrijwel onberoerd door gebleven. De aloude desa-organisatie werd er niet door aangetast ²⁾.

¹⁾ Vgl. de vergelijking Nāg. 17:3. Van gering belang voor de werkelijke bevolkingsindeeling van dien tijd zijn natuurlijk traditioneele passages als 1:5, 81:3 v. — Vgl. bij de boven gegeven sociale organisatie: Cohen Stuart, K.O. II 10a, 3, 4, waar van vorst met ambtenaren en daarnaast van „grāma" (zie boven p. 155) gesproken wordt.

²⁾ Vgl. ook het *Aanhangsel* hierachter.

Het is niet geheel uitgesloten, dat de woorden *pinghe*, *akurug*, *anaktani* in de inscripties, als Kern's interpretatie juist is, een bevolkingsindeeling bevatten.

In de vloekformulieren toch, die de vorstenedicten evenals in Voor-Indië en Cambodja (Kern, Verspr. Geschr. IV p. 26) ook op Java (Perd. Inst. p. 399) besluiten, vinden wij in de opsomming van alle personen, die niet aan de privilegiën van het nieuw

Rechtsverhoudingen ontstaan uit sociale omstandigheden.

Na de boven p. 157 aangehaalde conclusies van Liefrinck ten aanzien van Bali en vooral van Snouck Hurgronje ten aanzien van Atjeh is zulks niet te verwonderen. Java toch heeft in den loop der eeuwen niet meer aan vreemden invloed blootgestaan dan de noordpunt van Sumatra. Ook op Java was die in hoofdzaak afkomstig van handelaars (vgl. beneden p. 177).

Dat het „kastenwezen” hier en zelfs op het nog langer gehindoeiseerde Bali ¹⁾ niet zoo diep ingeworteld is als in het moderne Indië — waarvan de maatschappij ook eertijds niet aan de theorie der rechtsboeken beant-

gestichte vrijstift mogen roeren, vaak na de vier namen van den Brahmaan in zijn vier levensstadiën en de vier traditioneele standen, deze blijkbaar bijeenbehoorende groep van drie woorden nl. *pinghe*, *akurug*, *anaktani* (b.v. Kern, op. cit. VII p. 111 nt. 1, VI p. 308 v.v., VII p. 180, 182, enz.). Onder het eerste, eigenlijk de „in het wit gekleede” is de „geestelijke” te verstaan (Kern, Verspr. Geschr. VII p. 27 nt. 1), en onder *akurug*, letterlijk waarschijnlijk „de met een ambtsveld of een apanage begunstigde” (Kern, op. cit. VI p. 313 over *kakurugan*; vgl. VII p. 183), de *prijaji*, de ambtenaar, terwijl *anaktani* in verband met het voorafgaande voor zich zelf spreekt.

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat een *pinghe* soms als belastingambtenaar optreedt, wanneer wij in de *Nāgarakṛtagama* 15:3 lezen, dat *bhujangga*’s werden uitgezonden om tribuut (*utpatti* = *oepeti*) te innen. Vgl. nog Kern, op. cit. p. 283 v. Ook uit de oorkonden blijkt telkens, dat oudtijds o.a. verschillende categorieën van geestelijken (*tapa haji*, *kring*, *pangurang* enz. — over hen is o.m. Kern, Verspr. Geschr. VII p. 47 te vergelijken —) met de inning der „*dṛwya-haji*” belast waren. Als equivalent van *pinghe*, *akurug*, *anaktani* vindt men ook *pinghe*, *wahuta*, *rāma sajanmanuya*, bv. id. VII p. 38 (Pl. X 6), 106 (vrs. 43), enz.

Rāma sajanmanya is natuurlijk: dorpshef met de zijnen.

Een synoniem van *anaktani* (*tani* = bebouwde grond) is *anak banua* vgl. Kern, op. cit. VII p. 44. Over *banua* = *wanwa*, zie Kern, *ibid.* p. 51/52.

Met de interpretatie van dergelijke termen in de oorkonden moet men m.i. echter, zoolang over de geschiedenis van de terminologie der inscripties nog zoo weinig bekend is, zeer voorzichtig zijn.

¹⁾ Liefrinck, op. cit. p. 345.

woordde — is niet toe te schrijven aan verbastering, maar aan de omstandigheid, dat hier de sociale krachten ontbroken hebben dan wel slechts zwak vertegenwoordigd waren, die in Britsch-Indië de doorwerking van het genoemde instituut te weeg brachten. *Reële rechtsverhoudingen* toch ontstaan alleen uit sociale omstandigheden. Dit moeten wij ook blijven bedenken, wanneer wij de mogelijkheid van beïnvloeding van de inheemsche maatschappij door de Hindoes naar aanleiding van het Slotwoord van den Heer de Roo de la Faille verder bespreken.

Het matriarchaat
van Sumatra en
Campâ.

Men zou kunnen meenen, dat de Hindoes ter Westkust van Sumatra of (en) het oude Campâ ¹⁾ het matriarchaat van uit Zuid-Indië zouden hebben geïmporteerd. In zijn voordracht van Maart 1916 te Leiden ²⁾ besprak Van Ronkel vóór de pauze o.m. de verschillende omstandigheden, die voor ontleening der matriarchale adat aan Zuid-Indië zouden kunnen pleiten. Na de pauze evenwel betoogde de spreker nadrukkelijk, dat alle argumenten eenvoudig door de *onmogelijkheid van de invoerbaarheid* van een dergelijke wetgeving worden opgeheven. Boven p. 145 toch wees ik reeds op de ervaring, waarmede ons de ethnologie heeft verrijkt, dat dergelijke sociale verschijnselen in hoofdzaak een gevolg zijn van de aanwezigheid van bepaalde economische oorzaken. Zijn die er, dan ontwikkelt zich de maatschappij, afgezien van belemmerende factoren, vanzelf in de bedoelde richting, maar het ware eenvoudig absurd de mogelijkheid aan te nemen van het *invoeren* van het matriarchaat in een vaderrechtelijke of ouderrechtelijke maatschappij. Ten aanzien van de Menangkabausche landen komt hier nog bij, dat er, vóórdát wij gerechtigd zijn beduidende directe vaart van Zuid-Indië op de Westkust van Sumatra vóór de 16e eeuw aan te nemen, eerst nog een nieuw hoofdstuk aan de Indische

1) Finot, B.E.F.E.O. Dl. 15² p. 39, 54, 186 nt. 5.

2) Vgl. Indologenblad VII (1915—'16) p. 207 v.v.

handelsgeschiedenis zal moeten worden toegevoegd. Het is vooralsnog het waarschijnlijkst, dat Menangkabau zijn Hindoeïsme en althans ten deele zijn Islam van af de Oostkust heeft gekregen en dat wel *niet* rechtstreeks van Voor-Indiërs. Waar, voor zoover bekend, de Hindoe-immigranten (vgl. § 2, D 2) alleen voor *handelsdoel-einden* herwaarts kwamen, daar zou de hier bedoelde ontleening al niet zeer waarschijnlijk voorkomen.

Natte rijstbouw.

Dat deze Hindoe-*handelaars* veel invloed op den natten rijstbouw zouden hebben geoefend behalve in zooverre groote bevoeiingswerken van overheidswege werden aangelegd, is niet wel aan te nemen. De door Brandes aan de vergelijkende taalstudie ontleende argumenten laten trouwens geen andere verklaring toe en zijn, practisch gesproken, onaantastbaar. De Haan heeft er op gewezen (Priangan III p. 211 v.v.), dat waarschijnlijk oudtijds (vgl. Kern, Verspr. Geschr. VII p. 137) ook op West-Java sawah's niet onbekend zullen zijn geweest. Dat de traditie in Banten den aanvang van den natten rijstbouw aan Hasanoeddin toeschrijft ¹⁾, bewijst daartegen niets: Hasanoeddin geldt daar nu eenmaal tot op zekere hoogte als „cultuur-heros” ²⁾ en de ervaring heeft ons ook in den Archipel geleerd, dat dergelijke legenden van historisch standpunt beschouwd, niet zonder meer te aanvaarden zijn ³⁾.

Desa-organisatie.

Een andere veronderstelling ⁴⁾ zou men kunnen wagen ten opzichte van afhankelijkheid der typisch Javaansche dorpsgemeente ⁵⁾ van de Voor-Indische z.g.

1) Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing p. 55, 146; Eindrésomé II p. 1 v.v.

2) Vgl. De Haan, Priangan III p. 213.

3) Vgl. de studie van den Heer de Roo de la Faille in Adatrechtbundel 15 p. 147.

4) Vgl. Van den Berg, B.K.I. 6 VIII, p. 1—140.

5) Vgl. behalve het Eindrésomé en de bekende werken van Van Deventer, Fokkens, Sollewijn Gelpke vooral Van Vollenhoven, Adatrecht Aflevering 7|8; zie voorts: Scheuer. Het grondbezit in de Germaansche Mark en de Javaansche Dessa; M. E. van de Werk, Zur Geschichte des javanischen Grundbesitzes (1899).

„joint village” ¹⁾, die reeds oudtijds ook in de streken, waaruit emigranten naar den Archipel uitzwermden, werden aangetroffen ²⁾. Ook daar vindt men de dorps-gemeente met een sterk commuun karakter (van Vollenhoven, op. cit. p. 541, 555), met haar agrarischen beschikkingskring (vgl. van Vollenhoven, op. cit. p. 515), haar beschikkingsrecht (id. p. 604 v.v.), haar bezitsrecht van kerndorpers (id. p. 611 v.v., 524 v.v.), die de volle lasten en de volle lusten hebben, haar waterrecht (p. 631 v.v.), haar (oorspronkelijk geëligeerd) dorps hoofd tevens belastingheffer (id. p. 546, 531, 536), haar instituut van dorpsoudsten (527, 531) ³⁾, enz.

Deelbouw.

De desaorgani-
satie niet opge-
legd, maar ge-
groeid.

Evenmin als bij het voorkomen van het verschijnsel van den „onverdeelden boedel” ⁴⁾ of van den „deelbouw” ⁵⁾ mogen wij bij het instituut der territoriale dorpsgemeenten denken aan uitheemschen invloed. Zulk een volksinstelling laat zich niet opleggen door handelaars, maar *wordt*. De ethnologie leert ons, dat wij bij gelijkheid van maatschappelijke structuur nog niet aan ont-

¹⁾ Het woord is van Baden Powell, *Origin and Growth of Village Communities in India* p. 107 v.v., 19, 20 nt., vgl. 152; id., *Landsystems I* p. 144 v.v., 154 v.v., III 259 v.v. — Over Hewitt's studiën in J.R.A.S. 1899 p. 329 v.v. en J.R.A.S. 1897 p. 628 v.v., vgl. Barth, R.H.R. XLV p. 230, XXIX p. 54 —; J. D. Mayne, *Hindu Law and Usage*, vgl. Baden Powell, J.R.A.S. 1897 p. 239 v.v., J.R.A.S. 1898, p. 605 v.v., J.R.A.S. 1899 p. 295 v.v., 519 v.v. Bij Baden Powell moet men historische, ethnologische of Mohammedaansch-rechtelijke verklaringen slechts met groote reserve aanvaarden. Vgl. ook Hopkins, *Political Science Quarterly of Columbia University* Dec. 1898 „Village Communities” en *Adatrechtbundel* XV p. 378 v.v.

²⁾ Burnell, *South Indian Palaeography* p. 112, 117, 118 nt. 4; *South Indian Inscriptions III* (Arch. Surv. New Imp. Series XXIX) p. 1—22, 24, 26, 97 enz.; Rhys Davids, *Buddhist India* p. 45 v.v.; Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 859. — Vgl. Baden Powell, *Ind. Vill. Comm.* p. 139, 130, 12 nt. 2.

³⁾ Vgl. bij dit alles vooral Rhys Davids, *Buddhist India* p. 45 v.v., 48 en het *Aanhangsel* hierachter.

⁴⁾ Rhys Davids, *Buddhist India* p. 47.

⁵⁾ Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 860.

leening behoeven te denken (boven p. 145). Wanneer wij ook aan het voorbeeld der Balineesche desa denken, welks originaliteit door Lieftrinck (T.B.G.K.W. 33 p. 344) werd geconstateerd ¹⁾, wij b.v. waarnemen, hoe de oud-Javaansche bewerker van de „Agama” of „Koetara Manawa” (ed. Jonker) zich reeds gedrongen voelde, de onderscheiding der Hindoe-rechtboeken tusschen „eigendom” en „bezit” te laten vallen als niet passend in de inheemsche verhoudingen, en wij zien, dat noch het Boeddhisme, hetwelk feitelijk alleen zijn aanhangers in de vorstelijke families telde ²⁾, noch ook het Hindoeïsme tot levend *volks-geloof* ³⁾ zijn geworden, al heerschte er ontzag voor den officieelen godsdienst en zijn traditioneele riten, dan kan er, bij deze geringe intensiteit van den uitheemschen invloed in het algemeen, geen twijfel zijn over de Javaansche origine van de desa ⁴⁾.

Neen, den Hindoe-invloed moeten wij vooral zoeken in het wezen van het vorstenbestuur en wat daar een uitvloeisel van is. En dan denken wij in de eerste plaats aan de vorstenvergoding (al zal het magisch karakter van het bestuurshoofd misschien al in oudere voorstellingen wortelen) en het despotisch karakter der soevereine macht ⁵⁾. Verder komt ook de *landadministratie* — landregisters, belastingstelsel (?), rijksgraanschuren — en in zekeren zin de rechtspraak en de bestuursorganisatie in aanmerking.

Hoe de maatschappelijke structuur vóór den Hindoe-tijd geweest is (vgl. Lieftrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 330),

¹⁾ Aan de mededeeling der Usana Bali (Kern, Verspr. Geschr. VII p. 283 v.) behoeft men dan ook niet veel waarde te hechten. Ze zal trouwens wel „vrije” desa's betreffen.

²⁾ Verg. Kern, Verspr. Geschr. VII p. 256.

³⁾ Gaarne nam men natuurlijk over: die religieuze gebruiken en formuleren, waaraan men een magische beteekenis toeschreef.

⁴⁾ Vgl. van Vollenhoven, op. cit. p. 512.

⁵⁾ Vgl. b.v. Nāgarakṛtāgama 51:6, 17:2.

weten wij niet precies, doch wél weten wij, dat de Voor-Indische immigranten veel van hun opvattingen over de soevereine waardigheid op Java overplantten en zelf als vorsten in praktijk brachten. Zij vormden ook de theocraten ¹⁾, van wie het initiatief tot tempelbouw uiting en die door hun officieele belangstelling in den eeredienst aan kunst en literatuur een bloeiend bestaan verzekerden.

§ 2. De Buitrechttheorie.

De theorie van het vorstelijk eigendomsrecht in Britsch- en Ned.-Indië.

De Heer de Roo de la Faille heeft er (p. 23) terecht op gewezen, dat de strijd over het zg. vorstelijk eigendomsrecht zich in Britsch-Indië evenzeer heeft voorgedaan als hier te lande. Ook daar is men oorspronkelijk van de realiteit van het bedoelde recht uitgegaan, kende het evenzeer als hier een overoud bestaan toe of meende het *willekeurig* uit Hindoe-recht of uit den *fiqh* te mogen verklaren. Door de bittere ervaring geleerd ²⁾, dat Warren Hastings *ten onrechte* gemeend had, de praktijk met het schoolrecht te mogen gelijkstellen, is men daar toen aan het werkelijke adatrecht aandacht gaan schenken. Deze studie in de eerste plaats, maar daarnaast ook de kennismaking met den inhoud der oude inscripties en der Boeddhistische literatuur heeft in Indië de illusie van een oorspronkelijk soeverein domeinrecht verstoord.

In strijd met het adatrecht.

Hier te lande heeft één parallelle ontwikkeling plaats gehad. De aanhangers van de nieuwe school — zooals de Heer de Roo de la Faille ze noemt — willen aller-

¹⁾ Kern, Verspr. Geschr. IV p. 52.

²⁾ Vgl. Ilbert, Government of India 2e ed. — de derde editie is mij hier niet toegankelijk — p. 324, 329 v.v. en met name 337 v.v. —; Wilson, Anglo-Muhammadan Law 2e ed. (1903) p. 39 v.v.

minst de democratische opvattingen van dezen tijd ¹⁾ in de Javaansche conceptie van de vorstelijke macht leggen (vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 72, vgl. 78!), doch zijn door de studie van het adatrecht tot het inzicht gekomen, dat van geen prae-existeerend, álomvattend vorstelijk eigendomsrecht op den grond sprake kan zijn ²⁾).

Vreemd aan het
practisch toe-
gepaste school-
recht.

In plaats nu van de onjuistheid dezer opvatting met de feiten te weerleggen ³⁾, geeft de Heer de Roo de la Faille er de voorkeur aan de oude praemisse te herhalen. Waar twee deskundigen als Kern en Juynboll hebben aangetoond, dat ter verklaring van het *werkelijke rechtsleven* voor de vorstelijke rechtsconstructie geen rechtvaardiging in het Hindoesche of Moslimsche schoolrecht ⁴⁾ te vinden is, daar zoekt ZHEdGestr. er een nieuwe andere verklaring voor, daarbij echter van de realiteit van het vorstelijk eigendomsrecht ook voor den ouden tijd uitgaande — een „realiteit”, waarvan het bestaan juist bewezen moest worden!

A.

Is de belasting
als grondpacht
te beschouwen?

Toetsen wij nu de omstandigheden, die de Heer de Roo de la Faille ter ondersteuning van zijn praemisse

¹⁾ Evenmin als Liefcrinck (in zijn bekende Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali, T.B.G.K.W. 33 p. 349 v.v., 428 v.v.) of Snouck Hurgronje (Atjehers I p. 125 v., 138, 145 v.v., II, p. 329, 363 v.v.); vgl. ook Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Banten p. 103 en hierboven p. 129 v.

²⁾ Vgl. van Vollenhoven, Adatrecht p. 549, 491, 520, 604, 620, 677, 685.

³⁾ Het wijzen op partiële *beïnvloeding* van het adatrecht door vorstenregelingen (door Van Vollenhoven trouwens op meer dan een plaats betoogd, vgl. b.v. op. cit. p. 677) zegt natuurlijk niets.

⁴⁾ Dit was overigens in het geheel niets nieuws. In „de Gids” van 1866 (I p. 261, 273) had Veth bereids hetzelfde geconstateerd.

— ook hier mist men noode een inductief historisch onderzoek — aanvoert, aan wat omtrent de werkelijke verhoudingen bekend is.

Het Mahâbhârata
als ideaal van
de heerschende
klasse.

Moet men den inhoud der dharmacâstra's beschouwen als hetgeen naar de in Brahmaansche kringen heerschende opvatting recht *behoorde* te zijn, het Mahâbhârata kan in veel opzichten gelden als het ideaal van de heerschende klasse, dat echter tot op zekere hoogte meer dan de rechtsboeken aan de werkelijkheid van een bepaalde periode beantwoordt. Nu is het merkwaardig, dat men in dit volumineuse werk, waaruit de Mahâbhârata-specialist E. W. Hopkins zijn zeer uitvoerige, rijk gedocumenteerde studie over „the social and military position of the ruling caste” ¹⁾ samenstelde, *geen enkele plaats* vindt, die de pretensie van een vorstelijk eigendomsrecht onder welk motief dan ook steunt ²⁾, of de belasting, door de onderdanen op te brengen, als een soort grondpacht interpreteert. (Vgl. het opstel van den Heer de Roo de la Faille p. 26, 72).

No tax is put
upon land.

„No ³⁾ tax is put upon land: that is no rent is paid for it. All the taxes of the law and Epic are arranged on the basis of increase in the year's stock, a part of which (the proportion on grain is one sixth) must be paid as tax; *but it is nowhere implied that such a tax is regarded as rent for the land*”.

Belasting als compensatie voor
bescherming in
het oude Indië.

Daarentegen wordt in Indië door den loop der eeuwen heen wel *een andere meening* over het opbrengen der belasting gehuldigd n.l. dat zij den vorst wordt gegeven als compensatie voor het *beschermen* ⁴⁾ der onderdanen.

¹⁾ J. A. O. S. XIII p. 57—376; vgl. Proc. Am. Or. Soc. May 1886.

²⁾ Hopkins, op. cit. p. 87 v.v.

³⁾ Hopkins, op. cit. p. 88; vgl. Dahlmann, Das altindische Volkstum p. 103. — Dr. Willy Foy, Die königliche Gewalt (Leipzig 1895) is mij hier niet toegankelijk.

⁴⁾ Daarom, leert het Mahâbhârata, zijn soldaten juist van belasting vrijgesteld. Hopkins, op. cit. p. 89. — Vgl. nog Muir, Ind. Antiq. III p. 237 v.v.

Deze zelfde theorie op Bali en oud-Java.

Deze opvatting, die het Mahâbhârata ¹⁾ zoowel als de dharmagâstra's ²⁾ leeren, treft men zelfs nog in de bekende beschrijving van Indië door al-Bîrûnî ³⁾ ($\pm$ 1030) aan, wiens boek voor de kennis van den toestand dier dagen van buitengewoon belang is ⁴⁾. Het is van het meeste gewicht in dit verband te constateeren, dat men dezelfde interpretatie van het belastingwezen ook op Bali terugvindt ⁵⁾. Ja zelfs in de van byzantinisme overvloeiende Nâgarakṛtâgama (88 : 4) wordt namens den groot-veroveraar Hayam Wuruk den wedana's enz. ingescherpt, dat zij hebben toe te zien, dat des vorsten inkomsten (belastingen: drwya haji) vermeerderen *opdat hij in staat zal zijn het land te beschermen* (vgl. de beeldspraak, ibid. 89 : 2). Van „landrente” = domeinpacht, boven p. 48, 71, 114, is, voor zoover mij bekend, *vóór de 19e eeuw* nog *geen* sprake.

B.

Rhys Davids over het vermeende vorstelijk eigendomsrecht ten tijde van den groot-veroveraar Candragupta.

Boven p. (129, 133) wees ik er reeds op, dat de Boeddhistische literatuur in tegenstelling met de Brahmaansche in veel opzichten een goeden blik op den werkelijken toestand in de dagen van de schrijvers geeft. Het is dus van groot belang te vernemen, dat een van de beste kenners van de Boeddhistische letterkunde T. W. Rhys Davids ⁶⁾ als resultaat van zijn studie kan mededeelen, dat de Voor-Indische vorst „had no property in the land”.

We moeten bij deze uitlating bedenken, dat Rhys Davids zijne gegevens grootendeels uit de Jâtaka-lite-

¹⁾ Hopkins, op. cit. p. 78, 86 v.v.

²⁾ „Vishnu”, transl. Jolly (S.B.E. VII) p. 12, 13, 16; Manu X vrs. 118, VII p. 144; Yâjñavalkya, ed. Stenzler I p. 334.

³⁾ Ed. Sachau, p. 276.

⁴⁾ Ook Hiuen Tsiang (A.D. 629) bevestigt voor zijn tijd (transl. Beal I p. 87) het 1/6 deel als (traditioneel, vgl. beneden p. 172) normaal belasting-quotum.

Vgl. verder Baden Powell, Landsystems I p. 264—267.

⁵⁾ Liefcrinck, T.B.G.K.W. 33 p. 358.

⁶⁾ Buddhist India 2e ed. p. 48; Fick, Sociale Gliederung p. 51 v.v.

ratuur putte, die de Indische maatschappij ten tijde van Candragupta weerspiegelt (vgl. boven p. 133). In verband met het betoog van den Heer de Roo de la Faille is het van gewicht dit nog eens uitdrukkelijk te constateeren, omdat, naar men weet, Candragupta een groot veroveraar geweest is ¹⁾.

De feitelijke agrarische toestand in Voor-Indië in de dagen van Megasthenes.

In mijn *Perd. Inst.* p. 393 (vgl. boven p. 130 v., 162 v.) teekende ik reeds aan, dat in Voor-Indië blijkens de inscripties, die ons in grooten getale zijn overgebleven, de *feitelijke* agrarische toestand oudtijds geen eigendomsrecht van den vorst op den grond kende. Hierbij moeten wij bedenken, dat, al is „Voor-Indië een wereld van landschappen en vorstendommen geweest” (aldus de Heer de Roo de la Faille hierboven p. 22), de groote massa der bevolking (minstens 70—80 procent) ²⁾ oudtijds althans in de gebieden, die voor ons van belang zijn, over het algemeen in haar dorpsgemeenten (vgl. *Bombay Gazetteer* Vol. I Part. II p. 176, 173) als het ware haar eigen leven leefde volgens een overoud ³⁾ *gewoonterecht* ⁴⁾. Hoe taai dit laatste was, heeft het agrarisch onderzoek aldaar wel bewezen ⁵⁾. Dit is wel in strijd met de mededeeling van Megasthenes, dien de Heer de Roo de la Faille in zijn boven aangehaalde studie (*Adatrechtbundel* XV p. 173) citeerde, doch boven (p. 131 v.v.) is reeds aangetoond, dat in dezen het gezag

Het overoud
gewoonterecht.

¹⁾ Rhys Davids, *Buddhist India* p. 260, 267.

²⁾ Rhys Davids, *Buddhist India* p. 50 v.v., 159 v.v.

³⁾ Zimmer, *Alt-indisches Leben* p. 141 v.v., 159 v.v., 172, 174; Hopkins, *J.A.O.S.* XIII p. 78, en *Proc. Am. Orient. Soc.* May 1888: *Inquiry into the conditions of civilisation in Hindu Middle Age*; id., *Pol. Science Quart. of Col. Univ.* Dec. 1898: *Village Communities*; Muir, *Or. Sanscr. Texts* V p. 451, 456.

⁴⁾ Vgl. boven p. 162 v. Zie verder Rhys Davids, *Buddhist India* p. 42—51; Burnell, *Elements of South-Indian Palaeography* p. 122, 117 v.v. en de daar aangehaalde literatuur; Jolly, p. 93.

⁵⁾ Vgl. Baden Powell, *Landsystems of British India* 3 Vol. 1892; id., *the Indian Village Community* 1896; id., *the Origin and growth of Village Communities in India* 7e ed. 1899 p. 299 v.v.

van den voormaligen Griekschen ambassadeur niet kan gelden.

Voor ons doel is het evenwel betrekkelijk van ondergeschikt belang, hoe de agrarische toestand van geheel Voor-Indië zich ontwikkeld heeft; wij hebben slechts te maken met de voormalige grondrechtsverhoudingen van de streken, die op Java invloed hebben geoefend. Alvorens dit punt nader te bespreken, moeten wij nog even bij de buitrecht-theorie van den Heer de Roo de la Faille stilstaan.

Het buitrecht in
Voor-Indië.

In zijn hiervorengaand opstel (p. 22 met de noot) meent ZHEdgestr., dat uit Kern's Nota over het vorstelijk eigendomsrecht op den grond zou zijn gebleken, „dat het buitrecht door de Hindoe's werd erkend”. Nu heeft Kern echter slechts (Adatrechtbundel I, p. 197) uit een commentaar op een tekst van de Pûrva-Mimâmsâ een plaats aangehaald, waarin de quaestie van het z.g. „vorstelijk eigendomsrecht” wordt behandeld, wijl terzake uit de dharmacâstra's niets afdoende blijkt. De aanhaling bewijst echter evenmin als de een of andere text uit een rechtsboek iets omtrent de *practische* beteekenis van hetgeen er in geleerd wordt. Op de aangehaalde plaats wordt, naar Colebrooke's vertaling, gezegd, dat door verovering o.a. „property in field” kan worden verkregen. Dit is echter nog iets anders dan een alomvattend vorstelijk eigendomsrecht. Zulks blijkt ook uit de verdere bepalingen, die de wetboeken

Vervolg noot 5 van blz. 169).

J. D. Mayne, Hindu Law and Usage. Boven wees ik erop, dat de historische beschouwingen van Baden Powell wel een en ander te wenschen overlaten. Voor zoover ik weet, moet dan ook een betrouwbare geschiedenis van het Voor-Indische grondenrecht nog geschreven worden. Voorloopig moet men zich dus behelpen met het vergelijken der uitgegeven inscripties, boeken als Rhys Davids, Buddhist India (vgl. de p. 132 v., 167, 169 geciteerde literatuur) en de adatrechtelijke en ethnografische werken (vgl. b.v. Jolly, Recht und Sitte, p. 45).

Het buitrecht oud-
tijds in de
praktijk.

op dit punt geven ¹⁾. Zoowel bij „Vishnu” (transl. Jolly S.B.E. VII p. 10 vgl. p. 18) als bij Manu (VII vrs. 201 v.v.) wordt er echter de nadruk op gelegd, dat de vorst inheemsche instellingen in het veroverde land liefst ongewijzigd moet laten. Dit laatste is — en dit is van meer gewicht dan wat de theoretische dharmacāstra's leeren — in overeenstemming met den feitelijken toestand, zooals wij dien uit de inscripties kennen. Wel worden soms individueele opstandelingen of ketters uit hun eigendom ontzet ²⁾ — *hetwelk dan aan anderen wordt toegewezen* — maar in het algemeen wordt de bevolking in haar bezit gelaten. Dit bewijzen de oorkonden en dit ligt ook in de logische lijn. Aan den eenen kant toch interesseert zich de absolute vorst in het algemeen heel weinig voor dergelijke theoretische quaesties, mits hij maar voldoende inkomsten heeft ³⁾ en bovendien kon men door het overoude (ook in de wetboeken erkende) *ontginningsrecht* telkens opnieuw „eigendom” verwerven ⁴⁾. Ondanks de tallooze opeenvolgende en elkaar verdringende dynastieën ziet men het particulier „eigendom” in de inscripties voortleven ⁵⁾. Zoo zegt bv. V. Venkayya in zijn bekende studie over de geschiedenis der Zuid-Indische Pallavas ⁶⁾: „The procedure adopted by Vikramāditya after the capture of the Pollava capital (Kāñcī) shows that the frequent wars waged

¹⁾ Volgens Manu VII vrs. 201 moet de veroveraar aan de overwonnen bevolking (tijdelijke) vrijstelling van belasting en amnestie verleen.

²⁾ Vgl. b.v. Arch. Surv. of India New Imperial Series Vol. X p. 424; South-Indian Inscriptions (in dezelfde Series) Vol. II Part III p. 364, 372.

³⁾ Vgl. ook Baden Powell, Land systems I p. 266, 268 v., 274 v.v.

⁴⁾ Vgl. nog Bṛhaspati (transl. S.B.E. XXXIII p. 314—IX: 30—, p. 354—XIX: 22).

⁵⁾ Vgl. b.v. nog South-Indian Inscript. (N. Imp. Ser. XXIX) Vol. III p. 5 v., 75, 46, enz.; Vol. I p. 105, 86 v.v. 93, 104 v., 66 v.v. — Voor Campā (vgl. boven p. 142) vgl. nog Finot, B.E.F.E.O. DL 15^e p. 16.

⁶⁾ Arch. Surv. of India Annual Report 1906/7 p. 231.

in India by ancient kings against one another did not much affect either the country or the peaceful inhabitants" ¹⁾).

De Hindoe-emigranten hebben niet een theorie van soeverein domeinrecht, al dan niet gegrond op buitrecht, naar Java medegebracht.

Het is van belang, dit alles hier kortelijk te releveeren, niet alleen tot recht verstand van de door den Heer de Roo de la Faille (p. 22) misverstane aanhaling in Kern's Nota, maar ook tot goed begrip van de opvattingen, die de Hindoe-emigranten met zich naar Java medebrachten. De mededeeling van *Venkayya* is nog te meer van gewicht, omdat ze betrekking heeft op Zuid-Indië dat zoo'n grooten invloed op het geestelijk leven hier te lande geoeffend heeft.

Prof. Kern over het imperia-
lisme van
Madjapahit.

Zoo ook kunnen wij eerst goed verstaan, hoe Kern (Verspr. Geschr. VII p. 285) terecht kon schrijven: „Men begreep in 't oude Madjapahit, dat men onderworpen bevolkingen allereerst door zachtheid moet trachten te winnen”.

C.

De charâdj-bepalingen van het moslimsche schoolrecht en de practijk in Voor-Indië.

Wat nu de Mohammedaansche periode betreft, boven (p. 137 v.v.) wees ik er bereids op, dat het buitrecht van den fiqh evenals deze grootendeels zelf voornamelijk slechts theoretische waarde heeft. Waarschijnlijk zal zich wel eens een vorst ter vermeerdering van inkomsten bij wijze van een rechtvaardiging van zijn handelwijze op dit deel van de Mohammedaansche wet beroepen hebben ²⁾, zooals ook het 1/6 of 1/4 belastingquotum der Hindoesche wetboeken voldoende speling voor nieuwe heffingen liet ³⁾. Maar wij kunnen met zekerheid zeggen, dat althans nog ten tijde van Ibn Battûtah's verblijf in Voor-Indië (1345/6) de *charâdj-bepalingen*,

¹⁾ Reeds Megasthenes, wiens getuigenis in dezen, mede omdat het van andere zijde bevestigd wordt, mag gelden, verwonderde zich hierover. (Vgl. Dutt, *Civilization in ancient India* I p. 226). Vgl. nog Hopkins, *J.A.O.S.* 13 p. 76; Muir, *Ind. Antiq.* III p. 240 v.

²⁾ Vgl. Baden Powell, *Landsystems* I p. 267 v., wiens beschouwingen ter zake niet geheel juist zijn.

³⁾ Vgl. Baden Powell, *Landsystems* I p. 266.

De „ongeloovigen”
in Voor-Indië
evenals de Parsi's weleer in
Perzië door de
Mohammedaan-
sche veroveraars
als „schrift-
bezitters” be-
handeld.

waarop men zich evenals de Heer de Roo de la Faille (Slotwoord p. 120) ten bewijze van 's vorsten vermeend eigendomsrecht op den grond daar wel eens beroept, *niet practisch werden toegepast*. De bevolkingsverhoudingen ¹⁾ hadden den Islam gedwongen zelfs tegenover de daar heerschende „afgoderij” tolerantie te oefenen. In een land, waarin door de eeuwen heen over het algemeen ²⁾ de verschillende godsdiensten in vrede naast elkander hebben geleefd, is dat niet geheel te verwonderen. Uit Ibn Baṭṭūṭah's mededeelingen (ed. Defrémery Sanguinetti, IV p. 29,223) blijkt nu, dat de Mohammedaansche vorsten bij hunne veroveringen de „ongeloovigen” als dhimmî 's ³⁾ m. a. w. als schriftbezitters op denzelfden voet als eertijds de Joden en Christenen behandelen. Tegenover de Parsi's had men indertijd al hetzelfde gedaan.

D.

Het stamland der
Voor-Indische
vreemdelingen,
die naar Java
emigreerden,
was voornamelijk de Coromandelkust en Goedjarat.

1. Onder de streken van Voor-Indië, die op het leven hier te lande van invloed zijn geweest, behoeven we feitelijk alleen ⁴⁾ Zuid-Indië met het centrum Kâñcîpûra (en Vijayanâgara) en Noord-West-Indië (Goedjarat met Bharoch ⁵⁾), Cambay en later Suratte) te noemen.

1) Vgl. Goldziher, Vorlesungen über den Islam p. 305.

2) Vgl. echter b.v. V. A. Smith, Early History of India 2e ed. p. 320; Barth, Oeuvres I p. 124 v., II p. 344 v.

3) Vgl. Juynboll, Handbuch p. 350.

4) Over betrekkingen van het Sumatraansche rijkje Pasei met het rijk van den Groot Mogol, zie Ibn Baṭṭūṭah IV p. 224, 234. Vgl. nog Vogel, B.K.I. 74 p. 196; Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 871 v.; Brandes in Verh. Bat. Gen. LX p. 215. Mookerji, Hist. Ind. Shipp. p. 144 v.v., 162, 171 v.

5) Reeds heel vroeg. Vgl. Mrs. Rhys Davids, J.R.A.S. 1901 p. 871. Het onderhield omstreeks het begin van onze jaartelling in ieder geval bereids betrekkingen met Zuidelijk Burma. Vgl. Vogel, B.K.I. 74 p. 188. R. Mookerji, History of Indian Shipping, p. 74 v., 77 v., 88, 89 v., 131 v., 188; vgl. 56, 67, 76—78 en Rhys Davids, Buddhist India p. 116; Bühler, Ind. Antiq. V p. 151, 115, VII p. 62.

Goedjaraten en
de Indische
archipel Moh.
periode.

Hindoe-periode.

Het is bekend ¹⁾, dat met name de Goedjaraten ²⁾ de islamiseering van den Archipel direct of indirect ³⁾ bewerkt hebben. Dit moet toegeschreven worden aan het feit, dat gedurende de 14e eeuw en het begin van de 15e eeuw de bloeiperiode van Goedjarat viel. „Till the arrival of the Portuguese (A.D. 1500—1508) the Ahmedabad sultans maintained their position as lords of the sea. At this time Java appears in the State list of foreign bandars which paid tribute” (Mookerji, op. cit. p. 200 naar Bird's Gujarat p. 131). Doch zelfs nog in het begin van de 17e eeuw waren zij de voornaamste handelaars in deze gewesten ⁴⁾ en in 1685 en later beïnvloedde een Goedjarat het geestelijk leven te Amboina ⁵⁾ zooals ook de bekende Goedjarat al-Ranîrî ⁶⁾ een belangrijke rol in de godsdienstgeschiedenis van Atjeh heeft gespeeld. In die dagen ging ook de route van den Archipel naar Mekka nog over Suratte ⁷⁾.

Doch reeds ⁸⁾ in het Hindoe-tijdperk ⁹⁾ zijn emigranten uit N. W.-Indië op Java aangekomen. Voor

¹⁾ Vgl. Schrieke, Boek van Bonang p. 7, 10; Rouffaer, B.K.I. 68 p. 424. Verg. nog Schrieke, op. cit. p. 1 nt. 1.

²⁾ Door de publicaties van Snouck Hurgronje staat het sinds jaren vast, dat van Arabische veroveraars geen sprake is (waarvan de Heer de Roo de la Faille, Adatrechtbundel XV p. 176 spreekt).

³⁾ Door intermediair van Malaka evenals in de Hindoe-periode. Verg. Kern, Verspr. Geschr. VI p. 19, vgl. IV p. 13, 50, enz.

⁴⁾ De Jonge, Opkomst IV p. 59, 61, II p. 429, 452 e.a.p.

⁵⁾ De Haan, Priangan III p. 325 v.v., vgl. p. 282 v.v., 343, 470 v.v.

⁶⁾ Snouck Hurgronje, Atjehers II p. 13 v.; Schrieke, op. cit. p. 64 nt. 2 met de daar aangegeven literatuur.

⁷⁾ Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing v.d. Sadjarah Banten p. 175, 177; Mookerji, Hist. Ind. Shipping, p. 199 v.

⁸⁾ Vgl. ook Raffles, History of Java II 87 v.v.; Mookerji, Hist. Ind. Shipping, p. 143, 148—155.

⁹⁾ Waarschijnlijk bereids in de 7e eeuw als gevolg van locale politieke verwickelingen in hun vaderland. Bomb. Gaz. Vol. I Part. I p. 497 v.v.

jaren is daarop al door Fergusson ¹⁾, Burnell ²⁾, Brandes ³⁾ en Kern (zie p. 174, nt. 3) gewezen. Behalve uit de geschiedenis van de bouwkunst, van den godsdienst, van het letterschrift ⁴⁾, van de literatuur ⁵⁾, van den handel ⁶⁾, enz. ⁷⁾ van Java kan dit ook blijken uit de herinnering, die in Goedjarat aangaande de betrekkingen met den Archipel is blijven voortleven. Zoo hoort men in N. W.-Indië een spreekwoord ⁸⁾ gebruiken dat in het Engelsch vertaald luidt:

„Who to Java roam ne'er come home.
If they return, through seven lives,
Seated at ease their wealth survives” of:
„Who go to Java stay for aye.
If they return they feast and play.
Such stores of wealth their risks repay”.

De kust van
Coromandel en
Indonesië.

Naast den sterken invloed van uit Goedjarat ⁹⁾ moet de relatie met Zuid-Indië met zijn handelscentrum ¹⁰⁾ Kāñcīpūra genoemd worden, waaraan ook de Maleische literatuur de herinnering bewaard heeft.

Een vast aanknoopingspunt ten aanzien van deze betrekkingen hebben we b. v. in een passage in de Nāgarakṛtāgama (1365) Zang 93, waarin van een zekeren

¹⁾ History of Indian and Eastern Architecture (History of Architecture Vol. III) p. 637 v.v. 659. Vgl. Kern, Verspr. Geschr. VI p. 19, III p. 255 v.v.

²⁾ Not. Bat. Gen. XIV, Bijlage.

³⁾ Not. Bat. Gen. XIV, Bijlage.

⁴⁾ Vgl. nog Kern, Verspr. Geschr. IV p. 165, VI p. 8.

⁵⁾ Hazeu, T.B.G.K.W. 44 p. 289 v.v.

⁶⁾ Vgl. Moquette, T.B.G.K.W. 54 p. 536 v.v.; Rouffaer, B.K.I. 6 VI p. 564 v.v., 580, 593 v.v., 622 v.v., 664; id., dl. 68 (1913) p. 422—427.

⁷⁾ Vgl. B.K.I. 73 p. 496; Indian Antiquary V p. 316; Journ. Bomb. Br. R. A. S. XVII p. 1 v.v.; Bergaigne, Inscr. Sanscr. de Campa et du Cambodge p. 170 v.v.

Bombay Gazetteer Vol. I Part. I p. 489—498.

⁸⁾ Bombay Gazetteer Vol. I Part. I p. 492.

⁹⁾ Over de betrekkingen van Goedjarat met Java vgl. nog Bombay Gazetteer Vol. I Part. I p. 489—498.

¹⁰⁾ Vgl. Vogel, B.K.I. 74 p. 184, nt. 2.

(te Kâñci = Conjeeveram woonachtigen) Buddhâditya gesproken wordt, die een lofdicht op den Javaanschen koning Hayam Wuruk maakte ¹⁾, Afgezien van dit direct positief bewijs zijn er gegevens te over, die de innige betrekking tusschen den Archipel en Zuid-Indië (kust van Coromandel) buiten twijfel stellen.

Werd reeds vroeger daarop door Kern ²⁾, Burnell ³⁾, Brandes ⁴⁾, Krom ⁵⁾ en voor de Mohammedaansche periode door Snouck Hurgronje ⁶⁾ gewezen, onlangs heeft Vogel de oudste gegevens nogmaals behandeld ⁷⁾.

De Voor-Indiërs
en het Javaan-
sche gronden-
recht.

2. Boven (p. 168 v. v.) hebben wij doen zien, dat zelfs indien deze Voor-Indiërs invloed op het inheemsche grondenrecht hebben uitgeoefend, zij naar alle waarschijnlijkheid niet het idee van het z.g. vorstelijk eigendomsrecht op den grond zullen hebben geïmporteerd.

De Voor-Indische
penetratie van
wreedzamen
aard.

Ten aanzien van de islamiseering van den archipel heeft Snouck Hurgronje ⁸⁾ meerdere malen met nadruk betoogd, dat deze in hoofdzaak op vreedzame wijze door handelaars tot stand is gekomen. Nadere bewerking der

¹⁾ Voor Zuid-Indië — Java, vgl. nog Venkayya, Arch. Surv. of India Ann. Rep. 1906—7 p. 221. Zie nog de plaatsen uit de Nāgarakṛtāgama, door Krom, T.B.G.K.W. 56 p. 507, 510, 515, 516, 534, etc. vermeld.

²⁾ Verspr. Geschr. VII p. 30 v., 55 v.v.; VI p. 1 v.v.; III p. 285 e.a.p.

³⁾ Not. Bat. Gen. XIV Bijl. en id. South Ind. Palaeography.

⁴⁾ Tj. Singasari p. 22 v.v.

⁵⁾ Rapp. Comm. N. I. Oudh. Ond. 1911 p. 43.

⁶⁾ Arabië en Oost Indië p. 14; Id., Atjèhers I p. 215 v.v., 228, 231, 237, 238, II p. 127, 176, 181 nt. 3, 183 nt. 2. Over de wijze, waarop deze invloed werkte, op. cit. p. 128, 151, 168 v., 337 v.

⁷⁾ B.K.I. 74 p. 167 v.v.; vgl. ook nog Bosch, T.B.G.K.W. 57 p. 431, 432, 442 (met de daar geciteerde literatuur) en Kats, Kamahâyânika p. 10. Ook de Oud-Javaansche bewerking van het Virāṭaparva wijst naar Zuid-Indië als land van herkomst van den eraan ten grondslag liggenden sanscrit text.

⁸⁾ Vgl. zijn Atjèhers, Nederland en de Islam, Arabië en Oost-Indië, De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië, enz.

beschikbare historische gegevens ¹⁾ heeft aangetoond, dat deze conclusie onaanvechtbaar is. Naar analogie daarvan zullen wij waarschijnlijk ook de invoering van Hindoeïsme en Boeddhisme als *pénétration pacifique* hebben te beschouwen. Deze meening wordt gesteund door een argumentum e silentio d.w.z. door de afwezigheid van eenige feitelijke mededeeling betreffende een expeditie, die van uit Voor-Indië ter verovering naar Java zou zijn gezonden ²⁾. Ook Vogel komt in zijn boven aangehaalde studie over den Zuid-Indischen invloed op den Archipel tot de slotsom, dat de beschikbare gegevens er op duiden „that the penetration of Hindu culture in the Far East took place along the peaceful lines of trade and traffic” ³⁾.

„Along the peaceful lines of trade and traffic”.

Schijnt het op zichzelf al uitgesloten, dat de Voor-Indische immigranten een op het Hindoe-buitrecht (?) gebaseerde theorie over het vermeende vorstelijk eigendomsrecht op den grond zouden hebben meegebracht (boven p. 170 v.v.), alles, wat ons omtrent de methode van de hindoeïseering van Java bekend is geworden, maakt ons dus de „waarschijnlijkheid” daarvan niet grooter. Nu is het zeker, dat er op oud-Java veel, zelfs zéér veel geoorloofd is geworden, maar wanneer wij zien hoe los het rijksverband van een veroveraar als *Airlangga* nog schijnt geweest te zijn ⁴⁾, dan behoeven wij ons niet veel illusies te maken omtrent de praktische beteekenis van een (m.i. destijds niet bestaande) vorstelijke constructie nopens zijn vermeende eigendomsrechten (vgl. boven p. 136 en het *Aanhangsel* hierachter).

Vorstelijk eigendomsrecht (al dan niet gegrond op „buitrecht” (?) niet op oud-Java tijdens de Hindoe-periode.

De „charâdj-bepalingen” in den archipel in den Mohammedaanschen tijd.

Na de geleidelijke vreedzame invoering van den Mohammedaanschen godsdienst is het *gezag* van den Islam door vurige heerschers ook wel met het zwaard

¹⁾ Schrieke, Boek van Bonang p. 1—39.

²⁾ Vgl. Arrianus, *Indica* Cap. IX.

³⁾ B.K.I. 74 p. 192 v.v., 197.

⁴⁾ Van Stein Callenfels, *Oudh. Versl.* 1918 p. 83 v.v.

verbreid. Doch, maakten deze „fanatieke” veroveraars de doode charâdj-bepalingen van den fiqh ook tot in het volksbewustzijn levende werkelijkheid?

Malik al-Zâhir
van Pasei „over-
vloedig in het
voeren van den
heiligen oorlog”.

Boven (p. 172 v.) zagen wij, hoe de bevolkingsverhoudingen in Voor-Indië (evenals in Perzië) den Islam reeds gedwongen hadden ten opzichte van zijn oorspronkelijk principe te transigeeren. Dat nu in den Archipel, waar de Islam zoo vreedzaam doordrong, de doode charâdj tot nieuw leven zou zijn gebracht, is a priori al onwaarschijnlijk te noemen. De vorst van Pasei, Malik al-Zâhir, wien het aan blakenden ijver tot den djihâd noch aan wetskennis schortte — zooals we uit omstandige mededeelingen van Ibn Battûtah weten ¹⁾ — heeft de onderworpen ongeloofigen *geen* charâdj laten opbrengen, doch stelde zich tevreden met een hoofdgeld, door den Marokkaanschen reiziger Moham-medaansch rechtelijk als „djizjah” ²⁾ geconstrueerd, die volgens de theorie der wet aan „schriftbezitters” behoort te worden opgelegd. En al zullen zich nu misschien in den loop der tijden hier evenals in Britsch-Indië sommige Inlandsche vorsten ten einde hogere heffingen te rechtvaardigen wel eens op de charâdj-bepalingen beroepen hebben, er is *geen* enkele reden om aan te nemen dat deze doode theoretische voorschriften over het algemeen het rechtsbewustzijn of de grondrechten der bevolking van Java ook maar eenigermate duurzaam beïnvloed hebben ³⁾.

De islamiseering
van Java geen
gewelddadige
omkeering der
maatschappij.

Heeft de djihâd al niet ontbroken ⁴⁾, in het algemeen ging de bekeering zéér geleidelijk en zonder beelden-

¹⁾ Ed. Defrémery en Sanguinetti IV p. 306, 230, 235: „overvloedig in het voeren van den heiligen oorlog”.

²⁾ Op. cit. p. 231. Vgl. Juynboll, Handbuch p. 346, 350 v.v. Hoezeer de charâdj-bepalingen slechts theoretische waarde hebben (vgl. Snouck Hurgronje, Lit. bl. f. Orient. Phil. 1888 p. 101 v.v.) blijkt wel uit het feit, dat Ibn Battûtah deze feiten zonder eenige afkeuring vermeldt. (Vgl. ook Snouck Hurgronje, Beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië p. 22).

³⁾ Vgl. boven p. 172 v.

⁴⁾ Vgl. Schrieke, op. cit. p. 30, 31.

storm ¹⁾ of geweldadige omkeering der maatschappij ²⁾.
De continuïteit werd niet verstoord.

**De islamiseering
van West-Java.**

Zulks was zelfs op West-Java het geval, waarvan de islamiseering een eenigermate sneller verloop ³⁾ had dan elders. Het schijnt n.l. wel aan te nemen, dat wij in de waarschijnlijk anno 1525 of 1526 te stellen overrompeling van Banten en de daarop in het begin van 1527 gevolgde verovering van Soenda Kalapa door den lateren Soenan Goenoeng Djati met behulp van *Demak-sche* troepen ⁴⁾ een bewuste poging moeten zien om het vestigen van een Portugeesche invloedssfeer op Java te voorkomen ⁵⁾. Uit Barros (Dec. IV Cap. 12 slot) weten wij, dat de opkomst van West-Java na de ver-

¹⁾ Vgl. boven p. 176. Fergusson, op. cit. p. 647.

²⁾ Vgl. reeds Kern, Verspr. Geschr. VI p. 27. — Over den val van Madjapahit vgl. nog, behalve Rouffaer's bekend opstel (B.K.I. 6 VI p. 111 v.v.), Krom, T.B.G.K.W. 55 p. 252—258, en vooral Oudheidkundig Verslag 1915 p. 29 v.v. Zelfs in 1677 bestond de plaats nog (de Jonge, VII p. 184 en kaart bij p. 256). Zie verder: Schrieke, Boek van Bonang, p. 31 nt. 3. — Men brak geenszins met het cultuurverleden (vgl. op. cit. p. 67—74). Men stelde er prijs op de vorsten van Demak, Padjang en Mataram met die van Madjapahit in genealogisch verband te brengen (Hoesin Djajadiningrat, Critische beschouwing enz. p. 281, 283 v.v., 288, 306, enz.). Aan het bezit van de kroon van Madjapahit hechtte men groote waarde, De Jonge VII p. 249, 247 enz. Ten aanzien van de bouwkunst kan men ook opmerken, dat de continuïteit niet verstoord werd. Men vergelijke b.v. de Cheribonsche bouwwerken en het graf van Soenan Bonang te Toeban evenals dat van Pangeran Balega te Balega (Madoera) met Bali's bouwtrant, de oude begraafplaats van Gresik, het graf van Soenan Tembajat (Rinkes, T.B.G.K.W. 53 p. 436 v.v., 497 v.v.; Rouffaer, B.K.I. 6 X p. 159, vgl. Schrieke, Boek van Bonang p. 88), de minaret van Koedoes, het houtsnijwerk van de moskee van Demak, enz.

³⁾ Vgl. echter: Schrieke, Boek van Bonang p. 31 nt. 2.

⁴⁾ Hoesin Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Banten p. 73—111, vooral p. 99, 111 en p. 114 v.

⁵⁾ Reeds in 1512/13 bedreigde een vloot uit Japara (Demak's haven) de Portugeezen te Malaka. — Het sluiten van een tractaat door de Portugeezen met den vorst van Padjadjaran (21 Augustus 1522) was natuurlijk sinds lang bekend geworden.

overing van Malaka door de Portugeezen (1511) begonnen was, toen zij de „mooren” dwongen den gewonen handelsweg te verlaten, en *ten Westen* van Sumatra naar „Soenda” te varen ¹⁾. Deze „mooren” met andere uit Malaka uitgeweken Mohammedanen hadden dus reeds den Islam in Banten en Soenda Kalapa geïmporteerd en als het ware bij voorbaat den weg voor Soenan Goenoeng Djati geëffend.

E.

De continuïteit
werd niet ver-
stoord.

Vermoedelijke
ontwikkeling
der vorstelijke
rechtsconstruc-
tie nopens het
soeverein
domeinsrecht.

De continuïteit werd dus niet verstoord. Voorshands lijkt het daarom nog het meest waarschijnlijk om te veronderstellen, dat de vorstelijke rechtsconstructie ten aanzien van het z.g. „eigendomsrecht” op den grond is voortgevloeid uit zijn oud, maar niet praeëxisterend *belastingrecht* in verband met de absolutistische conceptie der soevereine macht. De beschikbare historische gegevens geven verder geen aanleiding om te wraken de door de studie van het adatrecht gesuggereerde meening, dat deze vorstelijke rechtsconstructie, in het algemeen gesproken ²⁾, op Java voornamelijk alleen in de Vorstenlanden — dwz. in landstreken, die sinds eeuwen het centrum van despotisch vorstengezag hebben gevormd — vooral sinds het gebied en daarmede de inkomsten besnoeid werden ³⁾, de overoude volksrechten op den duur grootendeels verdrongen heeft ⁴⁾.

¹⁾ Schrieke, Boek van Bonang p. 18, vgl. 15 v.v.

²⁾ Ook op andere plaatsen, die eertijds centra van vorstenbestuur zijn geweest (Banten b.v.), vindt men nog in het inheemsche adatrecht sporen van dien vroegeren invloed afgedrukt.

³⁾ Daarom gaat een vergelijking van het Java van voorheen met de toestanden van Zuid-Bali vóór de expeditie niet op. Zolang de inkomsten toereikend zijn, behoeft men niet naar bijzondere middelen om te zien teneinde ze vermeederen. Bij gebiedsbeperking wordt de zaak echter anders. Vgl. Spielman, hierboven p. 38 en ook Baden Powell, boven p. 23.

⁴⁾ Iets anders is het natuurlijk, dat de Compagnie wel van een „buitrechttheorie” heeft gebruik gemaakt. Vgl. de Haan, Priangan III p. 356 v.v. en IV p. 472 v.v.

Ten slotte moge ik in het kort de conclusies nog eens resumeeren, waartoe deze critische beschouwing ons geleid heeft.

10. De Heer de Roo de la Faille heeft, hoe belangrijk zijn bijdrage voor de kennis der administratieve en fiscale geschiedenis van Java in menig opzicht ook is, evenmin als zijn voorgangers de realiteit der theorie van het z.g. vorstelijk „eigendomsrecht” op den grond door eene historische bewijsvoering gestaafd noch aangetoond, dat het, praeëxisterend en alomvattend, inderdaad de „grondslag” van het Javaansche grondenrecht vormt.
20. Uitgaande van de praemisse van het bestaan van een oorspronkelijk soeverein domeinrecht heeft ZHEdgestr. daarvoor een verklaring gegeven, die niet overeenkomt met hetgeen ons tot dusverre omtrent de oudere geschiedenis van Java bekend is en tendeele berust op een waardeering der geschiedbronnen, die door de huidige historische critiek ondeugdelijk is bevonden.

Overigens ben ik het natuurlijk geheel eens met den Heer de Roo de la Faille (p. 120), dat men bij de beoefening van het adatrecht de geschiedenis niet uit het oog moet verliezen. Hoe zoude men bv. het grondenrecht van Tjiamis willen verklaren, als men niet weet, dat deze streek vroeger tot Cheribon heeft behoord en tevoren min of meer een centrum van vorstengezag heeft gevormd? Maar wil men in het adatrecht met behulp van de geschiedbronnen gaan onderscheiden tusschen wat oud en wat nieuw is, dan *moet men* ten minste, om eenigszins zeker te zijn, *vanaf de oudste bronnen zijn onderzoek beginnen*. Want, doet men zulks niet en verwaarloost men bovendien nog de „bijlichting” van ethnografie en ethnologie, dan is het gevaar groot, dat men *bij eventueel zwijgen der geschiedbronnen* — vorstelijke fiscale regelingen zijn nog iets anders dan volksrecht! — voor een nieuwvorming zou gaan houden,

wat inderdaad overoud is. Dan zou men evenals de Heer de Roo de la Faille kunnen meenen; dat „reeds van de tijden der eerste Hindoe-rijkjes op Java” de vorst, krachtens een z.g. „veroveraarsrecht” (p. 87, 29), over het grootste deel van het land als domein beschikte, terwijl de weinige grond, die nog restte, als „eigendomsgrond” den adel behoorde (p. 86), dat uit dien toestand het absolute alomvattende „echt-Javaansche koningsrecht” (p. 88 v., 68 v.v.), de z.g. „basis” van den „grondslag van bestuur en maatschappij op Java” (p. 83), zich ontwikkeld hadde, en dat het Inlandsch grondbezit iets geheel nieuws ware, pas van de laatste decennia dateerend (p. 111, 119, 62 v., 61). *Deze theorie nu wordt geheel ontwricht door de gegevens der oud-Javaansche oorkonden*, die ons reeds het beeld der typisch Javaansche desa met haar dorpsbeschikkingsrecht en krachtig grondbezit der kerndorpers vertoonen.

In het hier volgende „Aanhangsel” moge ik daarom eenige trekken van den oudst-bekenden agrarischen toestand van Java aangeven, voorzoover de oorkonden er mij toe in staat stellen.

Weltevreden, Februari 1919.